

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXVIII.ÉVFOLYAM,4.SZÁM**

*„Úgy ropogtak a puskák meg
az ágyúk, mint mikor
a kukoricát pattogtatják”*

ÍRÁSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRÓL

nka

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, KUBINSZKY MIHÁLY, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, VERES VALÉR, UTASI ÁGNES

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA,
MIKLÓS PÉTER, NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, GATTI BEÁTA, GAUSZ ILDIKÓ,
KISPÁL RICHÁRD, SZABÓ SÁNDOR

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék — Contents

TANULMÁNYOK — STUDIES

- FERWAGNER PÉTER ÁKOS
Arábiai Lawrence és az arab felkelés {5}
 Lawrence of Arabia and the Arab Revolt
 DOI 10.14232/belv.2016.4.1
- FRÖHLICH DÁVID
A lovasság mint fegyvernem az első világháborúban
A magyar honvéd lovasság alkalmazási elvei a szabályzatok tükrében {25}
 The Hungarian 'Honvéd' Cavalry in the World War I in the Mirror of the Field Manuals
 DOI 10.14232/belv.2016.4.2
- BARTÓK ÁDÁM LÁSZLÓ
A tengeri háború elméleti kérdései és az első világháború {39}
 The Theoretical Issues of Naval Warfare and World War I.
 DOI 10.14232/belv.2016.4.3
- GORCSA OSZKÁR
Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására {52}
 Breaking of Serbia, or an attempt to eliminate the Balkan Front
 DOI 10.14232/belv.2016.4.4
- MENDEL ELEONÓRA
A korszerű család transzformációs trendjei a modern társadalomban {71}
 Transformation of Contemporary Family in Modern Society
 DOI 10.14232/belv.2016.4.5
- JUHÁSZ PÉTER
Nomád szállásváltások – Besenyők és magyarok {83}
 Nomadic migrations – Petchenegs and Hungarians
 DOI 10.14232/belv.2016.4.6
- KÖZLEMÉNYEK — PUBLICATIONS
- DÁVID BENJÁMIN
Endrőd hősi halottai az első világháborúban {94}
 Heroes of Endrőd in the World War I.
 DOI 10.14232/belv.2016.4.7
- FENYŐ NOÉMI
Jelképek és szimbólumok a rózsák háborújában {108}
 Symbols and Emblems in the War of Roses
 DOI 10.14232/belv.2016.4.8

SZEMTANÚ — EYEWITNESS

SZABÓ SÁNDOR

Hegedűs Antal harctéri naplója (1915)

{115}

Front-diary of Antal Hegedűs in 1915

DOI 10.14232/belv.20164.9

TÉKA — REVIEW

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

Eredményesség mérése a felsőoktatásban

{134}

Measuring of Efficiency in the Higher Education

Pusztai Gabriella – Kovács Klára (szerk): Ki eredményes a felsőoktatásban?

Pusztai Gabriella – Bócsi Veronika – Ceglédi Tímea (szerk.):

A felsőoktatás (hozzáadott) értéke: Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához.

DOI 10.14232/belv.2016.4.10

BALAJTI KRISZTINA

Eredményesség kihívások között

{139}

Efficiency among the Challenges

Bacskai Katinka: Iskolák a társadalom peremén

DOI 10.14232/belv.2016.4.11

CSERTI CSAPÓ TIBOR

A humán erőforrások jelene és jövője.

{143}

Human resources now and in the future

Polónyi István: Emberi erőforrásaink 21. százada

DOI 10.14232/belv.2016.4.12

Fotó: FORTEPAN / Moravec János adományozó.

A címbeli idézet forrása: Hegedűs Antal naplója.

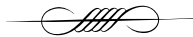
Idézi: Szabó Sándor (Belvedere Meridionale 2016. 4. sz.)

FERWAGNER PÉTER ÁKOS PhD

ferwagner@hist.u-szeged.hu
egyetemi docens (SZTE BTK)

Arábiai Lawrence és az arab felkelés

— *Lawrence of Arabia and the Arab Revolt* —

ABSTRACT During the summer 1916 the sharif of Mecca, Hussein ibn Ali unleashed an anti-Ottoman Arab insurgence in the territory of Hedjaz with the British's support. In the achievement of the success of the insurgence T. E. Lawrence, the English's spy, who took a part in the Arabs' fight personally, played a big role in his conduction. The occupation of Akaba was one of the insurgents' most considerable military successes, but later divers failures were endured in the course of the fights fought against the Turkish. After all, by the occupation of Damascus they found their way near to the desired aim, the Middle Eastern united Arab kingdom's formation. Finally, they did not get to this dream because of the powers' resistance, which embittered and shocked extremely Lawrence favouring the Arabs all the time.

KULCSSZAVAK World War I., Ottoman Empire, Hejaz, Arab Revolt, guerilla warfare, interests of great powers

DOI 10.14232/belv.2016.4.1 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Ferwagner Péter Ákos (2016): Arábiai Lawrence és az arab felkelés. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 5–24. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az arab felkelés előzményei

Az első világháború előestéjén az Oszmán Birodalom arabok lakta közel-keleti tartományaiban érezhetően nőtt a törökökkel szembeni bizalmatlanság és mind meghatározóbb ideológiává vált az arab nacionalizmus. Különböző reformpárti titkos társaságok alakultak a nagyvárosokban, amelyek jogokat, például az arab nyelv hivatalossá tételét, autonómiát stb. követeltek. Ezek a mozgalmak 1913 júniusában Párizsban kongresszust tartottak, amelynek határozatai az első világháború előestéjén az arab követelések mérsékelt jellegére engedtek következtetni.¹ Emellett az Oszmán Birodalom területén kiobbantandó arab felkelés gondolata is érlelődött egy maroknyi aktivista fejében. Semmilyen kompromisszumban sem hittek már az 1908 óta hatalmon lévő ifjútörökökkel. Tudatában voltak mozgalmuk gyengeségének, ezért kapcsolatba léptek az Arab-félsziget széles autonómiával rendelkező előkelőivel, s megpróbálták rávenni őket arra, hogy egy esetleges felkelés esetén nyújtsanak katonai támogatást a Porta ellenében. Ténylegesen a hidzsázi *Huszeín* emírral kötött kapcsolat fogja majd meghozni a gyümölcsét.

A Mekkától és Medinától a Vörös-tenger partján egészen az Akabai-öbölig húzódó, kietlen, napsütötte hidzsázi emirátus, mely a szent városokat védelmezte, mintegy 600 ezer, törzsi keretek között élő beduint fogott össze. Jemen mellett Hidzsáz az arabiai török birtokok közül stratégiai talán a legfontosabb volt. Ez abban is tükröződött, hogy sajátos jogállással rendelkezett az Oszmán Birodalmon belül. Elméletileg ugyan egy török kormányzónak vetették alá, a valóságban azonban egy olyan emírnek a fennhatósága alá tartozott, akinek a tekintélye két forrásból fakadt: egyrészt ő volt a szent helyek őrzője, másrészt *Mohamed* próféta leszármazottjaként viselhette az előkelő *saríf* titulust. Neki kellett garantálnia az évenkénti mekkai zarándoklat biztonságát és ellátnia a környékbeli törzsek feletti ellenőrzést. 1908 szeptembere óta a Hásimita-családból származó *Huszeín ibn Ali* töltötte be ezt a tisztséget, akit a szultán támogatásának köszönhetően neveztek ki.

A 60 év körüli, alacsony termetű, energikus, félig arab, félig cserkesz származású *Huszeín* a kinevezése előtti éveket félig-meddig túszként Konstantinápolyban, *Abdul-Hamid* szultán környezetében töltötte, ahol széles körű ismereteket szerzett a világban zajló politikai folyamatokról és a nagyhatalmi viszonyokról. Mekkába való megérkezése után azonnal megmutatkoztak a vezetői képességei: békét és rendet teremtett a szerfelett anarchikus Hidzsázban, engedelmességre kényszerítette a harcias törzseket. A Porta szemében talán túlzottan is sikeres volt, s felmerült vele szemben a gyanú, hogy a zarándoklatból származó nem csekély bevételeit nem a szultán dicsőségének növelésére, hanem saját családja hatalmának megerősítésére akarja fordítani.

Ilyenformán a világháború előtti évek az emír és az ifjútörökök közötti viták sokaságát hozták magukkal. A fő probléma az volt, hogy *Huszeín* aggódott a kormány központosítási politikája miatt, mely emirátusa autonómiájának megnyirbálásával fenyegetett. *Huszeín* úgy érezte, hogy a kormány az eltávolítására készül. Ez az aggodalom érzékennyé tette azoknak az arab nacionalistáknak az érveit iránt, akik ugyanebben az időben a támogatását szerették volna megszerezni a Portával szemben. Az emír ugyanakkor 1914-ben a kairói brit hatóságokkal is felvette a kapcsolatot, hogy megszerezze az esetleges támogatásukat. Ekkor azonban London még nem volt hajlandó elkötelezni magát a mekkai saríf mellett azon az alapon, hogy nem avatkozik bele az oszmán belügyekbe.² Hónapokkal később viszont már maga *Kitchener* hadügyminiszter kereste meg a Hásimitákat. Csakhogy időközben kitört az első világháború és hamarosan, 1914.

¹ DEBBAS 1913.; J. NAGY 1996. 40–41.

² STORRS 1937b. 142.

november elején az Oszmán Birodalom is belépett a háborúba a központi hatalmak oldalán.

Egyáltalán nem volt mindegy brit szempontból, hogy miképpen fogadják az Oszmán Birodalom arab lakói a világháború kirobbanását s az abban való oszmán részvételt. A birodalom lakosságának mintegy 20%-át kitevő arabok egyre erősödő nacionalizmusa és mind jobban érezhető törökellenessége nagyszerű lehetőséget kínált London számára. *David Lloyd George* a háborús emlékirataiban erre kendőzetlenül rá is mutatott: „Az [arabok] között élő ügynökeink, akik nagy jártasságra tettek szert a keleti diplomácia művészetében, bátorították ezt a rebellis magatartást, fegyvereket és lőszeret ígértek nekik.”³ 1914. szeptember 1-jén *Grey* külügyminiszter hivatalos utasításokat küldött minden olyan részlegnek, illetve hatóságnak, mely keleti ügyekkel foglalkozott. Rámutatott: „A jövőben Ófelsége kormányának haladéktalanul meg kell adnia minden támogatást és bátorítást az araboknak, hogy birtokba vegyék Arábiát és a szent helyeket.”⁴

Ilyen előzmények után vette fel a kapcsolatot *Huszein* mekkai emírrrel *Kitchener*. 1914 őszén ki akarta puhatolni, hogy „a hidzsázi arabok velünk vagy ellenünk volnának-e”, ha ellenségeskedések kezdődnének.⁵ A levél október közepén jutott el a címzetthez és ennek megfelelően Hidzsáz álláspontjáról érdeklődött abban az esetben, ha az Oszmán Birodalom belép a háborúba. Ennek komoly katonai jelentősége volt: amennyiben a Porta a központi hatalmak mellett kötelezte volna el magát és támadást indított volna a Sínai-félszigeten keresztül az angol megszállás alatt álló Egyiptom ellen, akkor az oszmán csapatok csakis a tevés szállításra támaszkodhattak volna a sivatagos terepen. A „sivatag hajóival” pedig mindenekelőtt az arabiai beduinok láthatták el őket. Az itteni arabok döntése tehát nagyban befolyásolhatta a katonai fejleményeket. *Huszein* nem zárkózott el a britekkel való együttműködés elől, s kinyilvánította a London iránti szimpátiáját. De hozzátette, hatékony segítségre van szüksége Angliától azért, hogy az antant érdekében cselekedhessen.

Kitchener október 31-re datált második üzenetében újabb lépést tett, s láthatólag érdeklődni kezdett egy brit gyámság alatt működő autonóm arabiai és szíriai arab kormányzat gondolata iránt.⁶ „Ha az arab nemzet az angolokat támogatná ebben a háborúban, Anglia garantálná, hogy semmilyen beavatkozásra sem fog sor kerülni Arábiában, az araboknak pedig megadna minden segítséget minden külső agresszióval szemben. (...) Talán egy tiszta vérű arab foglalhatná el a kalifátus trónját Mekkában és Medinában.”⁷ A sarif a december közepén Kairóba visszajuttatott válaszában ismételten barátságosnak mutatkozott, de kijelentette, azonnali hatállyal nem szakíthat a törökökkel, bár a megfelelő alkalomra vár, hogy ezt megtehesse. Sőt a szudáni muszlim vallásos méltóságoknak küldött levelében 1915 őszén megjegyezte, ha a britek nem sietnek megállapodni vele, az arabok kénytelenek lesznek a törökök és a németek mellé állni.⁸ Hidzsáz emírje a britek számára potenciálisan sokkal fontosabb volt minden más arab vezetőnél. A prófétától származtatott rokonsága, a szent helyek őreként élvezett legitimitása miatt kiváló választás volt a számukra. Fontos azonban kiemelni, hogy a törökök elleni lázadásra való bujtogatás kizárólag *Huszein*nek és a hidzsázi araboknak szólt. Nagy-Britannia egyáltalán nem

³ LLOYD GEORGE 1934. 77.

⁴ TIBAWI 1969. 211.

⁵ STORRS 1937a. 163.

⁶ ARTHUR 1920. 153.

⁷ Political Intelligence Department, Foreign Office: *Memorandum on the British Commitments to King Hussein*. 1918. december. The National Archives, Kew, Cabinet Papers (CAB) 24/68/86. Az arab–brit kapcsolatokról ld. még KEDOURIE 1976.

⁸ Az üzenet tartalma eljutott Londonba és érthető módon elgondolkoztatta a döntéshozókat. KEDOURIE 1964.

vette számításba az Oszmán Birodalom minden arab alattvalójának felkelését, s azt nem is állt szándékában támogatni.⁹

Huszejn saríf céljai persze ugyanúgy politikaiak voltak, mint az angolokéi. Az emír azért akarta megszerezni a támogatásukat, hogy megszilárdítsa hatalmát az ellenséges ifjútörökökkel szemben, a háború ugyanis még inkább bizonytalanná tette a pozícióját. Megkísérelte örökletessé és kizárólagossá tenni a hatalmát Hidzsász fölött. Igyekezett kivonni magát a szultán uralma alól, s „ármánnyal és diplomáciával a lehető legnagyobb függetlenséget biztosítani a maga számára”.¹⁰ Törekvései akkor még nem nyúltak túl Arábia határain. Sőt egyelőre bármiféle kalifátus létrehozásának a gondolata is távol állt tőle. 1917 júliusában *Arábiai Lawrence*-nek, az arab felkelést támogató angol tisztnek kifejtette, „a réges-régen eltűnt »egyetemes kalifátus« restaurálására irányuló minden szándék nem csupán (...) abszurd, hanem istenkáromló is”.¹¹

Hidzsász békeidőben is stratégiai szerepet játszott, de a britek számára az oszmán hadba lépést követően még fontosabbá vált, hiszen a Vörös-tenger arábiai partvidéke potenciálisan a német bűvárhajók bázisává válhatott, ami veszélyeztethette volna a birodalom összeköttetési vonalainak biztonságát. Adott esetben a szent helyek őrzőjeként a mekkai emír arabok százezreit szólíhatta csatasorba szerte az Arab-félszigeten az antant ellen. Láttuk, hogy korábban London csupán jóindulatú passzivitást tanúsított a hidzsázi emirátussal szemben, amit azonban hamarosan az aktív kezdeményezés váltott föl.

Az 1914 decemberében kinevezett *McMahon* kairói brit főmegbízott és a *Huszejn* emír közötti, 1915 júliusától 1916 februárjáig tartó levelezés, valamint a mekkai saríf és *Wingate* szudáni főkormányzó kapcsolata nem kizárólag a britek akarátának gyümölcse volt. Láttuk, hogy a művelt, Mekkában, Medinában és a környező beduinok körében népszerű, ambiciózus, ugyanakkor óvatos *Huszejn* maga is apellált Nagy-Britannia támogatására hidzsázi hatalmát megszilárdítandó. Amikor viszont 1915-ben ismét felvette a kapcsolatot a kairói rezidensi hivattal, követeléseinek természete már egészen más volt, mint 1914 nyarán és őszén. Saját magát immáron „a nemzet szóvivőjének” tartva az arabok politikai függetlenségét követelte Kilikiától az Indiai-óceánig és a Földközi-tengertől a perzsa határokig. Időközben ugyanis az emír fejlesztette a kapcsolatait damaszkuszi arab nacionalistákkal és magáévá tette az ő elképzeléseiket.

Nagy-Britannia hajlandó volt tárgyalni *Huszejnnel* mindenről. Igyekezett meggyőzni a sarífort, felajánlotta a támogatását, a jövőbeli autonómiájához és függetlenségéhez nyújtandó garanciáját, a török szupremáciától való megszabadítását és annak engedélyezését, hogy az antant muszlim alattvalói teljesíthessék a zarándoklatot.¹² Az összesen tíz titkos levélből ötöt-ötöt írtak a felek, nyilvánosságra pedig csak a palesztinai kérdéstről rendezett 1939. februári londoni konferencián hozták őket.¹³ A levelezést később számos arab politikus, s nemcsak a Hásimiták hívei, a világháború utáni arab nemzeti létre és függetlenségre irányuló igényük legális megalapozásának tekintette.

Első, 1915. július 14-ei és második, szeptember 9-i levelében *Huszejn* a britekkel való megállá-

⁹ ZEINE 1960. 4.

¹⁰ WINGATE 1955. 179.

¹¹ DAWN 1975. 41.

¹² ZEINE 1960. 6.

¹³ *Report of a Committee set up to consider Certain Correspondence between Sir Henry McMahon (His Majesty's High Commissioner in Egypt) and the Sharif of Mecca in 1915 and 1916. March 16, 1939. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. Printed and published by His Majesty's Stationery Office, London, 1939.* <http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/4c4f7515dc39195185256cf7006f878c?OpenDocument>, letöltés: 2014. március 7.

podás előfeltételül szabta „az arab országok függetlenségének elismerését”. Azt is kérte, hogy őt magát nyilvánosan ismerjék el kalifának. A *Huszein* előfeltételeinek nagyszabású mivoltán megrökönyödött *McMahon* konzultált a hadügyminiszter közvetlen munkatársával és bizalmasával, *Ronald Storrs*sal és távirón keresztül *Kitchenerrel*, valamint *Greyjel*, majd első, augusztus 30-i levelében megígérte az emírnek a kalifátust és az arabok török uralom alóli felszabadítását, de ennél tovább nem ment, mert a határokról való egyezkedést egyelőre „idő előttinek” tartotta. Mikor a saríf a második levelében a jövőbeli állam pontos határainak meghatározását kérte, a főmegbízott ismét instrukciókat kért Londonból. A brit álláspont kialakításában jelentős szerepet vállalt *Mark Sykes*, akit éppen azért küldtek Egyiptomba, hogy a színi falak mögött irányítsa a tárgyalásokat. *Sykes* javasolta a saríf feltételeinek elfogadását. Ennek megfelelően Nagy-Britannia 1915. október 24-én ugyan vállalta, hogy garantálja a szent helyek biztonságát, továbbá „elismeri és támogatja az arabok függetlenségét a mekkai saríf által kijelölt határok” között, ugyanakkor komoly területi fenntartásokat is hangoztatott, amelyek némelyike tartós félreértéshez vezet majd az arab nacionalistákkal. Utalt arra is, hogy Nagy-Britannia nem cselekedhet szövetségese, Franciaország Szíriára vonatkozó érdekeinek figyelembe vétele nélkül.¹⁴

Huszein teljes függetlenségre vonatkozó igénye nyilvánvalóan ellentétben állt a Szíriával és Mezopotámiával kapcsolatos angol–francia tervekkel. A saríf a november 15-i levelében ragaszkodott az arabok jogainak elismeréséhez Nyugat-Szíriában. *McMahon* azonban nem engedett. December 15-i válaszlevelében a kairói főmegbízott jelezte, hogy Aleppó és Bejrút esetében rendkívüli alapossggal kell eljárni, mivel „szövetségünk, Franciaország érdekei” érintve vannak.¹⁵ Ez világos beszéd volt, de az emír kötötte az ebet a karóhoz. 1916. január 1-jei válaszában változatlanul elutasította Szíria nyugati részének leválasztását, amit azzal indokolt, hogy „semmilyen különbség sincs egy keresztény arab és egy muszlim arab között”. Miközben az emír fenntartotta területi követeléseit és szembezállt a francia igényekkel,¹⁶ Nagy-Britannia kitarított elvi ígérete mellett és elérte, hogy a háború utánra halasszák a határokról folytatott tárgyalásokat.

Minden követelése ellenére az emírt láthatólag a területi kérdések kevésbé érdekelték, számára a leglényegesebb az volt, hogy London hajlandónak mutatkozott az arab függetlenség elismerésére és támogatására. Lelki szemei előtt már az arab birodalom feltámasztása lebeghetett, melynek természetesen ő lehetett volna a királya és kalifája. Ebben a reménységében megerősíthette az, hogy a britek a levélváltás során olyan kifejezéseket, szavakat használtak, melyek arra engedtek következtetni, hogy minden arab képviselőjének tekintik őt. Ez hamis illúziókat keltett benne és téves következtetések levonására készítette. Mindez részben alighanem a kairói arab szakértők csoportjában (az „Arab Irodában”) dolgozó, kevés politikai tapasztalattal rendelkező régészek, utazók romantikus és idealisztikus elképzeléseinek, részben a helytelen helyzetfelismerésnek, a túlzott buzgalomnak is volt köszönhető, na meg talán annak, hogy a brit kormány nem igazán vette komolyan *Huszeint*, leginkább csak megvásárolni akarta. Erre utal, hogy a levélváltás során a törökellenes lázadás kirobbantásáért cserébe többször küldött pénzt a részére.

Az angolok türelmetlenkedtek látva a saríf habozását az arab felkelés kirobbantását illetően. Ez a habozás azonban nagyon is érthető volt, ha figyelembe vesszük, hogy a nacionalizmus és a függetlenség sokáig egyáltalán nem élvezett általános támogatást a közel-keleti, s különösen a

¹⁴ A Huszein–McMahon-megállapodás. LUGOSI 2006. 29–31.; HUREWITZ 1972. 13–15. A tárgyalásokról lásd: TIBAWI 1969.

¹⁵ ZEINE 1960. 8.

¹⁶ LUGOSI 2006. 31–32.

szíriai arabok körében. Talán ezt érzékelve az óvatos *Huszein* nem szakította meg a kapcsolatokat az oszmánokkal. Csakhogy ez a kormány 1915 augusztusában és 1916 májusában mintegy kétszáz közismert arab személyiséget tartóztatott le, s közülük több tucat muszlim és keresztény nacionalistát ítelt halálra azzal a váddal, hogy „el akarták szakítani Szíriát, Palesztinát és Irakot az oszmán szultánátustól”.¹⁷ Az akasztásokat Bejrútban és Damaszkuszban végre is hajtották. A helyi lakosság megdöbben ezeknek a váratlanul kíméletlen intézkedéseknek a láttán, elégedetlensége pedig csak fokozódott a Levantéban ekkoriban dühöngő éhínség miatt. Ezt a hatóságok azzal súlyosbították, hogy „büntetés” gyanánt megtiltották a búza s más kenyérgabonák szabad mozgását, aminek meg is lett a hatása: a legyengült és megfélemlített szíriai nép a háború legvégéig nyugodt maradt, a nacionalista szervezetek titkos tevékenysége nem sok vizet zavart.

A felkelés meghirdetése és első eredményei

1916. június 5-én *Huszein* mégis közzétette a felkelésre felszólító felhívását, s ezáltal – talán akaratlanul – messzire nyúló következményeivel együtt mozgásba hozta a pánarab mozgalmat. Hogy miért éppen ezt a pillanatot választotta, vita tárgya. Talán az egy hónappal korábbi damaszkuszi és bejrúti akasztások győzték meg arról, hogy az oszmánoktól már nincs mit várnia.¹⁸ Erre utal, hogy a tavasz folyamán azt írta *McMahon*nak, „a szíriai mozgalmat gyakorlatilag eltaposták”, „a szírek pedig most cselekvésképtelenek”.¹⁹ Az is lehet, hogy megijedt attól a hírtől, mely szerint török csapatok tartanak Jemenbe Hidzsázon keresztül megerősítendő az ottani helyőrségeket. Egy valami mindenesetre bizonyos: az emír csak akkor határozott a felkelésről, amikor már kimerített minden tárgyalási lehetőséget Isztambullal.

Formálisan proklamálta Hásimita dinasztíja függetlenségét, majd az iszlám nevében és az ifjútörökök hitetlensége ellenében felszólította az arabokat a felkelésre. Súlyos bűnökül róttá fel, hogy úgymond ártani akartak az araboknak, törökösíteni akarták a birodalmat, de ezt vallásos burokban adta elő, hiszen „az arabokat megalázva az iszlámot alázzák meg”.²⁰ A későbbiekben közzétett nyilatkozataiban részletesen is megindokolta a felkelés kiobbantását. Felemlgette a birodalom 1908 óta elszenvedett területi veszteségeit, a befolyása hanyatlását, az ifjútörök rezsim bel- és külpolitikai alkalmatlanságát, a Konstantinápoly részéről Hidzsázzal szemben alkalmazott igazságtalan bánásmódot és tekintélyes arab személyiségek brutális kivégzését. A nyilatkozatok vallásos mázzal voltak leöntve: az iszlám törvényeit semmibe vették, a *Koránt* megszegték, a bűnt nem tartották be.²¹ *Huszein* láthatólag a lépését az eretneknek tekintett ifjútörökök állítólagos ateizmusára és istentelenségére alapozta. A vallásos terminológia, mely *Huszein*nek a mekkai újságban, az *al-Kiblában* megjelent különböző proklamációit jellemzi, azonban nem kendőzheti el azt a tény, hogy Hidzsáz elpártolása politikai természetű esemény

¹⁷ ANTONIUS 1939. 189–190.

¹⁸ Antonius szerint nyilvánvaló, hogy az arab nacionalistákkal szembeni elnyomás volt a döntő tényező a felkelés meghirdetésében. *Huszein* Damaszkuszban tartózkodó harmadik fia, *Feiszal*, amikor tudomást szerzett a május 6-i akasztásokról, *kefijáját* (hagyományos beduin fejfedőjét) földre dobva és megtaposva így kiáltott fel: „Ó arabok, a halál enyhét ad!” Hidzsázbba azzal a határozott szándékkal tért vissza, hogy ráveszi apját a felkelés kiobbantására. Uo. 191. skk.

¹⁹ Február 18-i és március 29-i levél. *Memorandum on the British Commitments to King Hussein*. i. m.

²⁰ FERWAGNER–LÖRKÖS 1994.

²¹ MANDELSTAMM 1917. 360. A szerző jogász, a konstantinápolyi orosz nagykövetség első *dragománja* volt (1869–1949).

volt, s a Termékeny Félhold városaiban jelenlévő kisebbségi, de energikus nacionalista törekvésre támaszkodott, miközben maga az emír ekkoriban még nemigen bízott az arab nacionalizmus elsöprő erejében. Az első hónapokban a híveit, követőit nyíltan és kézzelfoghatóan anyagi indokkal szólította harcra. Az iszlámra való hivatkozás valójában igazolni próbálta az igazolhatatlant: lázadást a szultán ellen egy imperialista, ráadásul keresztény nagyhatalom segítségével. Természetes, hogy a törökök nyomban „árulónak” nyilvánították *Huszeint*.²² A szultán-kalifa elleni felkelés egyszersmind számos szunnitát sokkolt szerte a világon, különösen az indiai muszlimok körében.

A június 5-i felhívás után néhány nappal a saríf hívei máris lokális sikereket arattak, s ezek között akadt olyan is, melyet minden nehézség nélkül értek el. Ilyen volt például a *Stotzingen*-misszió felszámolása. E misszió keretében a törökök negyven német kommunikációs és propaganda-szakértőt küldtek az arabul is beszélő *von Stotzingen* őrnagy vezetése alatt a nyugat-arábiai Janbu kikötőjébe, hogy a Vörös-tenger partján rádióállomást hozzanak létre, s propagandaadásokat közvetítsenek Szudánba, Szomáliföldre, Etiópiába és esetleg Indiába, valamint kapcsolatot tartsanak fenn a kelet-afrikai német gyarmatokon harcoló csapatokkal. A németek, akik egy Medinán keresztül Jemenbe tartó, tartalékosokból álló menetoszlophoz csatlakoztak, pontosan akkor érkeztek meg Janbuba, amikor kitört a felkelés. Nem éppen a szigorú porosz katonai erények szerint cselekedtek: felszerelésük nagy részét a tengerbe dobálták és életüket mentve eliszkoltak.²³ Néhány nappal később újabb sikerek következtek. A kicsiny török-cserkesz mekkai helyőrséget arab lovasok vették körül és háromnapos intenzív lövöldözés után megadásra készítették őket. A foglyokat aztán mind egy szálig lemészárolták. Június 9-én négyezer arab támadta meg Dzsiddát. Először visszaverték őket, de két nappal később egy kisebb brit hajóraj hidroplánok támogatásával bombázta a várost, mire a török védők kapituláltak. A Dzsiddától északra fekvő kis kikötővárost, a mindössze harminc török katona által védett Rabigot hasonló gyorsasággal sikerült megszerezni és ugyanígy vették be július 27-én Janbut is. A Mekkától délnyugatra található Táifot ugyanakkor ötezer törzsi fegyveres kerítette be s kényszerítette megadásra szeptember 22-én. Ez azt jelentette, hogy a nyár folyamán Dzsidda környékén az egész partvidéket megtisztították az oszmán katonaságtól, ami az angolok számára azért volt fontos fejlemény, mert ezáltal elhárult az a veszély, hogy ezek a kikötők a német tengeralattjárók utánpótlási bázisaiként szolgáljanak.

E kezdeti sikerek után azonban megtört a felkelők lendülete, más erősségek bevételeire egy ideig nem került sor. Medinát és környékét például több ezer török védelmezte és sorra verte vissza a megújuló arab frontális rohamokat. Jellemző, hogy három héttel a felkelés kezdete után a medinai csapatok képesek voltak kitörni és az arabokat 30 km-re elűzni a város előteréből.²⁴ Kiderült, hogy a beduinok azonnal szétszaladnak, ha megszólal a tűzéség; bebizonyosodott, hogy a saríf képzetlen tevés osztagai egyelőre nem tekinthetők modern haderőnek. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a *Huszein* által remélt, az egész arab világra kiterjedő lázadássorozat nem fog kitörni. Habár a felkelés megfosztotta a Portát az Arab-félsziget bizonyos törzseinek támogatásától, de a *Huszein*nek engedelmeskedő törzsszövetségeken kívül mások nem voltak hajlandók melléállni. Számos törzsi vezető, elsősorban Medina környékén, egészen a világhá-

²² ZEINE 1960. 17.

²³ MCKALE 1993.; NEULEN 2002. 165. skk.; BAKER 1979. 89–90.

²⁴ A medinai török garnizon egészen 1919. január 4-ig kitartott, vagyis jóval tovább, mint ahogy Isztambul letette a fegyvert!

ború végéig lojális maradt a szultáni kormányhoz.²⁵ Az Arábián kívüli arab közösségek még kevésbé figyeltek fel *Huszein* felhívására. A britek által elfoglalt részeket leszámítva Mezopotámia például változatlanul szorosan kötődött az oszmán rezsimhez, álmos lakossága letargikus módon beletörődött a török-muszlim adminisztráció fennmaradásába. Szíria és Palesztina teljesen mozdulatlan maradt.²⁶ A törökök így egyre magabiztosabbak lettek, még Mekka visszavételének tervét is elkészítették, sőt ennek érdekében csapatokat is útnak indítottak dél felé. Hat hónappal a felkelés elindítása után nem tűnt lehetetlennek, hogy a törökök visszaszerzik az összes elvesztett területet.

Ennek ellenére az első sikerei után *Huszein* 1916. november 4-én „az arabok királyává” nyilvánította magát, miután október 29-én „miniszterek, előkelők és mekkai lakosok, valamint az ulema” proklamálták a királyságát és hűséget esküdtek neki.²⁷ Csakhogy az antanthatalmak csupán „Hidszás királyának” ismerték el. Azzal érveltek, hogy az elismerés nem időszerű, ugyanis viszályt szülne az arabok körében. Kétségtelen, a felkelés sikere meglehetősen relatív volt. Az első évben egy maroknyi önkéntesen kívül a felkelők csapata csupán néhány ezer főnyi beduin irreguláris harcosra korlátozódott, akik zaklatták a török helyőrségeket és alkalomadtán akadályozták a hidszázi vasút forgalmát. A felkelést ténylegesen *Huszein* sarif fiai, *Ali*, *Abdalláh*, *Fejszal* és *Zaid* vezették. A fegyveresek az első időszakban három nagy csoportba különültek el. Az első, mintegy 5000 harcost *Ali*, a legidősebb fiú vezette, a bázisukként Rabig szolgált. *Abdalláh* 4000 beduinak parancsolt Mekka környékén. *Fejszal*nak pedig 7000 ember engedelmességet Janbu térségében. Különösen a 33 éves *Fejszal* emír szerepe volt kiemelkedő, mert ő kapta azt a feladatot, hogy az északi előretörést irányítsa. Összeadva az erők létszáma 10 és 40 ezer között mozgott, de a szervezethez igen alacsony szinten állt.²⁸

A felkelők irányításában helyi törzsi vezetők, sejkék is részt vettek, ezenkívül számottevő szerepet játszottak még azok az arab tisztek is, akik megszervezték és harcba vitték a beduin törzseket. E tisztek javarésze iraki származású volt, akik korábban az oszmán hadseregben szolgáltak (a török fegyveres erőkben szolgáló arab tisztek többsége eleve Irakból származott). Úgy kerülték Arábiába, hogy Mezopotámiában az antanttal vívott csatározások során hadifogságba estek, az angolok Indiába szállították, majd szabadon engedték őket, hogy az arab ügyért harcoljanak. Nagy-Britannia ily módon több száz tisztet vagy általa korábban börtönben tartott arab katonát küldött vissza a Közel-Keletre. Az is előfordult, hogy az iraki arab tisztek egyszerűen dezertáltak az oszmán hadseregből és átálltak a britekhez.²⁹

A kairói angol tisztviselők eközben mindenekelőtt katonai és pénzügyi segítséget nyújtottak *Huszein*nek, akinek ez irányú kérései egyre sürgetőbbek lettek 1916 második felében, látván a felkelés katonai sikereinek elmaradását. A britek igyekeztek központi, egységes irányítás alá helyezni a mozgalmat. Az év végétől a katonai ügyekkel *Wingate* szudáni főkormányzó foglalkozott, ő felelt a stratégiáért, sőt még a taktikáért is, a csapatok élmezőnyéért és utánpótlásáért, valamint a felkeléssel kapcsolatos diplomáciai tevékenységért.³⁰ Két kiemelkedő személyiség tevékenységére támaszkodhatott. Az egyikük *C. E. Wilson* alezredes, a Hidszásban állomásozó brit katonai misszió parancsnoka volt, akinek az arab felkelés sikerre vitelében játszott szerepét

²⁵ BRÉMOND 1931. 32.

²⁶ LLOYD GEORGE 1972. 665–668.

²⁷ *Memorandum on the British Commitments to King Hussein*. i. m.

²⁸ SACHAR 1970. 133.

²⁹ ZEINE 1960. 16.

³⁰ WINGATE 1955. 175.

az utókor méltatlanul elfeledte. Ő biztosította a létfontosságú kapcsolatot a saríf beduin csapatai és az egyiptomi angol haderő között. *Gilbert Clayton* nemkülönben jelentős figura: az ő körültekintő irányítása mellett végezte a munkáját a kairói Arab Iroda 1916 februárjától a kiváló oxfordi orientalista, *Dr. David G. Hogarth* elnökletével. *Hogarth* beosztottjai régészek, nyelvészek s más szakterületek művelői voltak, olyan nagy tudású koponyák tartoztak közéjük, mint *Aubrey Herbert*, *Leonard Wooley*, *Philip Graves* és a legendássá vált *Thomas Edward Lawrence* fiatal régész és katonatiszt. Az volt a legfőbb feladatuk, hogy figyelemmel kísérjék az Arab-félszigeten és az egész Közel-Keleten a politikai hangulatot, s tanácsokkal lássák el a kormányt.

Wilson és az Arab Iroda úgy határozott, korlátozott számú muszlim kiképzőt vezényel a felkelő csapatokhoz. Eleinte egyiptomi szakértőket küldtek a Vörös-tenger túlsó partjára, akiknek a száma a felkelés előrehaladásával négyszázra növekedett. 1917 tavaszán további kétszáz tisztet és altisztet vetettek be. *Wilson* vezérkari főnöke, *P. C. Joyce* alezredes állt ennek a brit katonai szakértőcsoportnak az élén, mely komoly hozzájárulást jelentett a felkeléshez. Tevékenysége méltatlanul háttérbe szorult *Lawrence* legendája mögött. Az olyan tisztet, mint *H. S. Hornby* százados és *Henry Garland* ezredes sajátították el az arabokkal a robbantás tudományát, az aknák telepítését, a gerillaharc fortélyait.³¹

Érdemes megemlíteni, hogy a támogatásból Párizs is kivette a részét. Még 1916 szeptemberében *Édouard Brémond* alezredes vezetésével francia katonai küldöttség érkezett Dzsiddába, amelyben algériai, tunéziai, marokkói és francia nyugat-afrikai tekintélyes muszlim személyiségek is helyet foglaltak. A misszió 1 millió 225 ezer aranyfrankot vitt magával Mekkába, ezt pedig egy kisebb berber katonai kontingens, gépfegyverek, táborigazgató és a beduinok között szétosztott 2400 db puska egészítette ki. Habár ez a kb. 350 fős egység a britekkel szorosan együttműködött, s elsődleges politikai célja annak megakadályozása volt, hogy az angolok kizárólagos befolyást szerezzenek a Közel-Keleten, a majdani arab felkelésben mégis rendkívül értékes szerepet játszott.³² 1918-ban a saríf hadseregében a tisztet és altisztet túlnyomó többségét az antant Egyiptomból és Észak-Afrikából származó katonái tették ki.

Ami a pénzügyeket illeti, még a felkelés kirobbanása előtt, 1916. május végén, június elején *Storrs* Dzsiddába utazott, hogy találkozzon *Huszeinnel* vagy a fiaival, s magával vitt 10 ezer fontot aranyban. A saríf fia, *Zaid* azonban valóságos kérelmi listával állt elő, amelynek a végösszege 70 ezer fontra rúgott. *Storrs* biztosította *Zaidot*, hogy „amint a mozgalom látványosan útjára indul, meg fogják látni, Őfelsége kormánya távolról sem bánik zsugori kézzel a szövetségeseivel”. A brit tisztviselő utóbb azt írta, hogy a sivatagi arab felkelés a következő években összesen 11 millió fontjába került az angol adófizetőknek.³³ „Az általam ígért első összegekhez képest – tette hozzá – *Huszeinnel* 1916. augusztus 8-tól havi 125 ezer fontot kapott.”³⁴ Emellett 1916 őszéig Nagy-Britannia 50 ezer puskát és megfelelő mennyiségű lőszerrel juttatott el a felkelőknek. *Storrs* októberben ismét Mekkába küldték, hogy mérje fel az igényeket, ő pedig szorgalmazta közvetett pénzügyi keret létrehozását az arab gerillaharc céljaira.

A felkelés stratégiájának kidolgozója, *Wilson* hamar felismerte, hogy váratlan, merész csapásra van szükség annak érdekében, hogy megakadályozzák Rabig kikötőjének oszmánok általi

³¹ SACHAR 1970. 135.

³² BRÉMOND 1931.; LE PAUTREMAT 2006. Brémond életéről lásd: PORTE 2009.

³³ Ez az 1980-as évek árfolyamán számítva 400 millió dollárnak felel meg.

³⁴ STORRS 1937a. 167–174. Amikor 1918 októberében Szíriában *Feiszal* brit tanácsadók részvételével kormányt alakított, az angol kormány azt is finanszírozta havi 150 ezer fonttal. 1919 novemberében aztán, amikor a franciák vállalták, hogy átvállalják *Feiszal* támogatásának a felét, az összeg 75 ezer fontra csökkent.

visszafoglalását. Úgy gondolta, nincs más megoldás, mint Janbuból kiindulva északra nyomulni a part mentén és új frontot nyitni Vadzsh városánál, amivel a vasút vonalánál fenyegetni lehetett az ellenség szárnyát. Ha az előretörés sikerül, a törökök kénytelenek lesznek visszavonulni. *Feiszal*nak azonban eleinte nem akaródzott Janbutól ilyen messzire támadásba lendülni, mert nem akart eltávolodni a hatalmi bázisától. *Feiszal* természeténél fogva óvatos, félnék jellem volt. Ugyanúgy, mint *Lawrence* esetében, az ő mítosza is az újságírók terméke volt, akik a világháború egyik legszínesebb egyéniségének állították be. Kétségtelenül kifinomult ember volt, aki sikereket ért el az oszmán parlament képviselőjeként, s ebben szerepet játszott megnyerő személyisége, udvariassága, sármos mosolya. Másfelől tudott hirtelen dühbe is gurulni. A külseje arisztokratikus vonásokat mutatott, alkata vékony, vonásai finomak voltak, pergamenszerű arcán mély fekete szempár ült. Alig múlt harminc, amikor *Lawrence* találkozott vele, s emlékezetes leírást adott „a türelmetlenül várakozó” emírről. „Én első pillantásra éreztem, hogy ez az az ember, akit keresni Arábiába jöttem – az a vezér, aki teljes dicsőségre fogja vinni az arab felkelést.”³⁵ Szűk körben azonban jóval visszafogottabban nyilatkozott róla. *Liddell Hart*nak, az ismert hadtörténésznek később bevallotta, hogy „*Feiszal* félnék ember, aki nem szeret veszélybe rohanni”, majd hozzátette, csak azért nagyította őt fel, hogy „rávegye a briteket az arabok támogatására”.³⁶ *Feiszal* vitathatatlanul karizmatikus figura volt, aki szigorú engedelmségre kényszerítette a csapatait, ugyanakkor a népe számára szertelen politikai ambíciókat táplált. Katonai vezetőként azonban kevésbé volt hatékony.

Wilson egészen 1917 elejéig nem is tudta meggyőzni a fiatal emírt, hogy hagyja el Janbu viszonylagos biztonságát. Az volt a terv, hogy az idősebb testvér, *Abdalláh* Medinától északra a hidzsázi vasút ellen vezeti a lovasait. Abban reménykedtek, hogy a törökök ki fognak törni megakadályozandó ezt a támadást, ami megteremti a lehetőséget *Feiszal* Vadzsh elleni támadására. A terv tökéletesen bevált. A törökök kivonultak a vasúthoz, 1917. január 18-án pedig *Feiszal* tízezer arab lovasát a 300 km-re északra fekvő Vadzsh ellen vezette. Igazából a hadművelet mindvégig teljes biztonságban volt, mivel a felvonuló haderő a vörös-tengeri brit flotta lőtávolán belül, így annak védőernyője alatt maradt. Mire a hadoszlop január 24-én elérte Vadzsht, a város valójában már a szövetségesek kezén volt, két nappal korábban ugyanis az angol hajókról partra tett ötszáz arab harcos könnyedén legyőzte a kicsiny török helyőrség ellenállását. A hosszú hadjárat elérte célját, hiszen a Hásimiták ellenőrzése alatt álló terület jelentősen kibővült. Ettől fogva immár szó sem lehetett egy Mekka elleni oszmán támadásról. Az sem mellékes, hogy először sikerült komolyan fenyegetni a hidzsázi oszmán összeköttetési vonalakat.

A hidzsázi vasutat több mint 1300 km hosszan 1904 után építették ki Damaszkusztól Maánig, onnan pedig Medináig. Ez volt a Porta egyetlen utánpótlási útvonala az Arab-félszigeten, ezért helyőrségekkel védték, amelyeket az állomásokon kialakított blokkházakban állomásoztattak Maán és Medina között. A végállomáson, a medinai laktanyában hétezer katona tartózkodott. Már a vadzshi hadjárat előtt arab martalócok hajtottak végre izolált rajtaütéseket és általában hatástalan támadásokat a vasútvonal ellen. Vadzsh után azonban a brit tisztek ezeket az elszigetelt akciókat továbbfejlesztették. A rajtaütések módszereit *Hornby* tökéletesítette, *Stuart Newcombe* százados és *Garland*, később a francia *Brémond* pedig a támadásokat hibátlanul kivitelezte. Az éj leple alatt a nyugatiak és arab segítők robbanóanyagot helyeztek el a hidak és a sínek alatt, majd a homokdűnék mögött várták, hogy feltűnjön a vonat. Ekkor elektromos kábel segítségével működésbe hozták a robbanóanyagot. Az irreguláris beduinok számára az ellenség utánpót-

³⁵ LAWRENCE 1935. I. 79.

³⁶ LIDDELL HART 1934. 188.

lási vonalainak elvágása végeredményben jól ismert módszer volt, miközben veszteségeket is okoztak nekik. De még így is az elszórt gerillatámadások csak erősen korlátozott eredménnyel jártak, mert a medinai török utászok mindig helyeállították a károkat, fenntartva az összeköttetést, ami lehetővé tette, hogy – mint láttuk – Medina egészen 1919 januárjáig kitartsion. Ekkor angol csapatok foglalták el.³⁷ Ugyanakkor *Newcombe* és *Lawrence* erőfeszítéseinek is meglelt az eredménye: 1917 folyamán nagyjából 15 ezres veszteséget okoztak az oszmán hadseregnek, ami súlyos csapást jelentett az akkor már komoly élőerő-gondokkal küszködő birodalom számára.³⁸

A felkelés visszhangja mindazonáltal nem nyúlt túl a félsziget határain egészen Akaba 1917. július 6-i bevételéig. Ez a kikötő stratégiai fontosságú helyen feküdt az öböl végében, Arábia és Palesztina határán. Azért vált különösen értékessé, mert egyrészt a törökök utolsó kijáratát jelentette a Vörös-tengerre, másrészt az angolok *Murray* tábornok első gázai kudarca után másodsor is támadást terveztek Palesztina ellen. Az antant már korábban is megpróbálta megszerezni és a haditengerészetnek két alkalommal sikerült is átmenetileg elfoglalnia. De megfelelő szárazföldi összeköttetés hiányában mindkétszer fel kellett adni. Először *Brémond* javasolta a beduinok bevetésével a szárazföld felőli támadást, de ehhez meg kellett nyerni a mai Jordánia és Észak-Szaúd-Arábia területén élő törzsek támogatását, mivel ők ellenőrizték a felvonulási útvonalakat. A siker a Huvaitat törzsszövetség *Auda Abu-Taji* által vezetett embereinek volt köszönhető. Ez a törzsszövetség a legjelentősebb volt a környéken, az 55 éves *Auda* pedig a legkiválóbb sivatagi hadvezérek egyikének számított, akit vakon követtek a fegyveresei. Biztosította *Feiszalt*, hogy a szárazföld felől bevehető a kikötő, s ezzel a hadjárathoz önként csatlakozó *Lawrence* is egyetértett.

Alighanem T. E. Lawrence volt az első világháború egyik legismertebb, legérdekesebb, ugyanakkor legellentmondásosabb szereplője. Egy angol–ír származású baronet törvénytelen gyermekeként kiváló tanulmányi eredménnyel végezte tanulmányait Oxfordban a modern történelemtől, nyaranként pedig utazásokat tett a levantei partvidéken. Ezek során folyékonyan megtanult arabul és elsajátította a helyi szokásokat és hagyományokat. A háború kitörésekor Kairóban kapott munkát az Arab Iroda térképészeti részlegének ideiglenes hadnagyaként, közvetlen főnöke *Hogarth* lett. A következő két évben a feladata a rutinszerű hírszerzésre összpontosult, ami meglehetősen távol esett a nagypolitikától vagy az angol–arab kapcsolatok stratégiájától. *Lawrence* ugyan utóbb úgy emlékezett vissza, hogy *Clayton* már a kezdet kezdetén szigorúan titkos megbízásokat adott neki, *Storrs* azonban azt írta, „mostani világhíre megnehezíti az ő elhelyezését az eredeti feladatkörében, s csaknem szégyenkezve be kell valljam, a vele kapcsolatos elismerő érzéseim mindenekelőtt a hidzsazi bélyeg kibocsátásában való részvételének volt köszönhető...”.³⁹ *Lawrence* minden bizonnyal nem ezért a véleményéért tartotta *Storrst* a „legragyogóbb angolnak” az egész Közel-Keleten...⁴⁰

1916 októberében a bimbózó felkelés által elbűvölt *Lawrence* addig ügyeskedett, míg elérte, hogy elkísérhesse a *Huszein*hez és *Abdalláh*hoz induló *Storrst* Hidzsázba. Először járt itt és az éghajlat szélsőségsége megdöbbentette: „Amikor végre horgonyt vetettünk Dzsidida külső kikötőjében, (...) Arábia forrósága úgy csapott ránk, mint egy kivont kard, és elállította a szavunkat.”⁴¹ Visszatérése után mélyreható elemző beszámolója a gerilla-hadviselés hidzsazi lehetőségeiről nagy hatást gyakorolt *Wingate*-re, aki kinevezte őt a Hásimita erőkhöz összekötő

³⁷ ALDINGTON 1955. 174–175.

³⁸ SACHAR 1970. 138–139.

³⁹ STORRS 1937a. 186.

⁴⁰ LAWRENCE 1935. I. 36.

⁴¹ LAWRENCE 1990. 15.

tisztnek. *Lawrence* tehát összekötő tisztként és az angol támogatás elosztójaként hamarosan csatlakozott *Fejszal* csapataihoz. *Louis Massignon* francia orientalista úgy ábrázolja őt, mint aki „rettenetes megvetéssel osztogatta a *guine*ket a nyitott tenyerekbe”.⁴²

Lawrence az arab nyelv és mentalitás iránti kiváló érzéke nyomán a hidzsázi vezetők egyre nagyobb kedvencévé vált. Az akabai hadjáratot megelőzően *Fejszal* például titkos megbízottjaként a szíriai arab nacionalista csoportokhoz küldte. E rendkívüli, 1917. májusi utazás alkalmával *Lawrence* kicsiny beduin kíséretével közel 1500 km-t tett meg tevéháton az ellenséges török vonalak mögött egészen Damaszkusz külvárosaiig. Világos bőre és szőke haja ellenére sikerült elkerülnie a leleplezést, habár az egyik erősen kiszínezett későbbi beszámolója szerint egy homoszexuális aga bántalmazta.⁴³ A szíriai sejkekkel és a nacionalista al-Ahd („szövetség”) nevű társaság vezetőivel folytatott megbeszélésein tömegfelkelés kiobbantására szólított föl *Fejszal* készülődőben lévő akabai hadjáratának megsegítésére. Minden vonzereje és meggyőzőképessége ellenére azonban a nacionalista vezetőktől csupán a jóakaratum kinyilvánítását tudta kicsikarni; egyelőre nem akarták elkötelezni magukat a harc mellett. Érthető, hiszen az arab nacionalizmus nevében tett bármely fellépés a Szíriában állomásozó 4. oszmán hadsereg retorzióját váltotta volna ki. *Lawrence*-nek nagyobb szerencséje volt a Jordánon túli törzsekkel, mivel arrafelé a török bosszú veszélye sokkal kisebbnek tűnt.

Június 28-án a Maántól délre húzódó vasúttól elindult a menet Akaba felé. *Auda* vezette, mellette tevegelt *Lawrence* és még háromszáz törzsi harcos. Jóllehet nem voltak sokan, a beduin osztag elég nagynak bizonyult a feladat végrehajtásához. Mindjárt az indulás után szétszórta a török zászlóalj, ennek a győzelemnek a hírére pedig pillanatok alatt több százan csatlakoztak a fellázadt törzsekhez. A diadalnak persze meglett a maga hatása az ellenségre is. Az Akaba szárazföldi oldalán lévő kicsiny oszmán helyőrségek jelképes ellenállás után sorra adták meg magukat, vagy visszavonultak Hadrába, az Akaba előtti utolsó megerősített támaszpontra. Hadrában a törökök jól el voltak látva minden szükségességgel. Csakhogy egyáltalán nem számítottak támadásra a szárazföld felől, védműveik, árkaik, ágyúik nem arra néztek, nem ott húzódtak. Mindazonáltal a védők létszáma messze felülmúlta a támadókét. A patthelyzet akkor szűnt meg, amikor *Auda* azzal fenyegetőzött, hogy lemészárolja az összes foglyát, ha a védők nem adják meg magukat. Erre az oszmán parancsnok pánikba esett, felvonatta a fehér zászlót, az embereit pedig utasította, hogy tegyék le a fegyvert. Ezután *Lawrence* diadalittas beszámolója szerint *Auda* harcosai csillapították szomjukat a török kintinban, majd „bősz homokviharban vágattunk négy mérföldet Akabáig, és július hatodikán, pontosan két hónappal Vadzshból való indulásunk után, jót pancsoltunk a Vörös-tengerben”.⁴⁴ Ez alatt a két hónap alatt a kicsiny portyázó csapat megölt 1200 törököt és megtett mintegy 1300 km-t, hogy megtámadjon egy olyan erősséget, mely csak 400 km-re feküdt a kiindulási pontjától. A védőket tökéletesen meglepték. Ezúttal a hosszabb út bizonyult a könnyebbnek.⁴⁵

A győzelem hatalmas lendületet adott a Hásimiták ügyének, hiszen stratégiai értékét nem lehetett kétségbe vonni. Akaba elfoglalásával Mekka végleg biztosítva volt, mivel a körülzárt medinai török helyőrség nem rendelkezett támadási képességekkel, a zarándoklat zavartalanul folytatható, Hidzsáz függetlenné vált. Akaba bevétele eloszlatta az 1917-ben Egyiptomra még

⁴² MASSIGNON 1963. 452.

⁴³ Az eset állítólag Deraában történt, de a damaszkuszi útját *Lawrence* az emlékirataiban nem említi. LAWRENCE 1935. II. 130–139.

⁴⁴ LAWRENCE 1990. 118.

⁴⁵ LIDDELL HART 1934. 201.

mindig leselkedő török veszélyt, s nemcsak azt tette lehetetlenné, hogy újabb oszmán offenzíva kezdődjön a Szezi-csatorna ellen, hanem azt is, hogy komolyan zavarják a brit hadsereg palesztinai összeköttetési vonalait. Új hadműveleti frontot nyitott, amelynek segítségével az arabok jelentős támogatást nyújthattak a megismételt brit előretörési kísérleteknek. Az egyiptomi expedíciós erők élére újonnan kinevezett *Edmund Allenby* tábornok igencsak meglepődött, amikor egy arab tevéis osztag kíséretében beállított a főhadiszállására *Lawrence*. Örült tempóban vágott át a Sínai-félszigeten, hogy megvihesse a hírt Akaba bevételéről Kairóba. Egyenesen a sivatagból jött, még a beduin öltözékét sem vette le és azt javasolta, hogy a tábornok a saríf csapatait hadserege jobbszárnyaként alkalmazza.⁴⁶ A britek nyomban hajókat küldtek az akabai kikötőbe, mely Vadzsh helyett a vörös-tengeri angol haditengerészeti erők legfőbb bázisa lett. A Holt-tengertől délre operáló autonóm arab sereg felvette az Északi Arab Hadsereg elnevezést, s *Fejszal* parancsnoksága alatt *Allenby* ellenőrzése alá került, ami azt is jelentette, hogy *Wingate* felügyelete megszűnt felette.

Akaba után az arab felkelés megfelelő politikai és katonai súlyt kapott a brit háborús stratégiában, már sokkal több volt, mint egyszerű katonai akció Hidzsáz biztosítása érdekében. Mindez azért volt különösen lényeges, mert 1916 második felében új katonai elképzelések formálódtak a kairói brit vezérkari tisztek fejében. Az expedíciós erők parancsnoka, *Murray* tábornok az addigaknál jóval agresszívebb védelmet akart kialakítani a törökökkel szemben, ami a palesztinai határokig való előrenyomulást jelentette. Miután sikerült megfelelő számú katonát és hadianyagot felhalmoznia, 1916. december 2-án megindította az oszmán határváros, el-Aris elleni támadását, melyet 1600 török fegyveres védett. A túlerő miatt az oszmánok okosan kiürítették az egész félszigetet, így 1917. január 9-én *Murray* bevehette Rafahot az egyiptomi–palesztinai határon. Ott azonban megállt, s a megnyúlt utánpótlási vonalai miatt nem is állt szándékában továbbmenni. Márciusig kellett várni arra, hogy az expedíciós hadsereg elérje Gázát, a Palesztina bejáratát őrző 40 ezres várost. Ekkor a tábornok a hírszerzésétől azt a téves információt kapta, hogy a törökök az összeomlás szélén állnak, s hogy emiatt soha vissza nem térő alkalom kínálkozik a britek számára egész Szíria elfoglalására. Ez azonban nem sikerült neki: az 1917. márciusi és áprilisi első és második gázai csatában vereséget szenvedett.

E nehéz körülmények között nem meglepő, hogy *Murray* utóda, *Allenby* örült minden olyan fejleménynek, mely gyengítette az ellenséget. *Lawrence* váratlan kairói megjelenése pontosan ilyen fordulatot jelentett számára. A tábornok ugyanakkor sohasem tudta eldönteni, hogy *Lawrence* zseniális taktikus, vagy csupán nagyképű alak, aki csak nagyobb támogatást akar kicsikarni az arab felkelés számára. *Allenby* mindenesetre erősítést küldött Akabába, ahol brit tisztek rádióállomást telepítettek, mólókat építettek és még egy kicsiny repteret is kialakítottak. Egyedül *Huszein* nem örült mindennek: a „megátalkodott, szűk látókörű, gyanakvó jellemű” saríf – ahogy *Lawrence* jellemezte őt⁴⁷ – egyre jobban aggódott amiatt, hogy a brit háborús gépezet pusztá fogaskerekévé válik. *Fejszal* viszont nem is lehetett volna boldogabb, az élete alaposan megváltozott. Kilépvé apja árnyékából – aki sohasem bocsátotta meg neki ezt az „árulást” – *Allenby* katonai parancsnoksága és Nagy-Britannia politikai védnöksége alá helyezte magát, ezenkívül részesévé lett a világpolitikának. 1917 első felében még azzal foglalkozott, hogy növelje

⁴⁶ Ekkor született meg „*Arabiai Lawrence*” mítosza *Lowell Thomas* amerikai újságíró (1892–1981) jóvoltából (Thomas é. n.). *Thomas* azért ment a Közel-Keletre, hogy készülő történelmi regényéhez anyagot gyűjtsön. Hősét az *Allenby* által őrnaggyá előléptetett *Lawrence* tulajdonságaival ruházta fel és a brit tiszt csodálatos kalandjait tulajdonította neki, melyek a különböző európai és amerikai konferenciákon estek meg vele.

⁴⁷ LAWRENCE 1990. 125.

katonai erejét és arab szövetségesei számát. 1917 második felére viszont már sikerült a Jordánon túli törzsek túlnyomó többségét maga mellé állítania, hadserege így jól felszerelt gyalogsággal és két tevés zászlóaljjal rendelkezett, ami közel 12 ezer főt jelentett. A palesztinai és szíriai hadjáratokban nem elhanyagolható katonai szerepet játszó *Feiszal* erői rövidesen nacionalista politikai klientúrát alakítanak ki, mely elkötelezetten ragaszkodni fog az arab függetlenségre vonatkozó brit ígérek betartásához.

Mindezzel egy időben *Auda* és *Lawrence* a francia és az észak-afrikai katonai szakértőkkel együtt további támadásokat indítottak a hidzsázi vasút ellen, síneket, hidakat, csatornákat tettek tönkre. Hamarosan már arra is képesek voltak, hogy török járőrosztagokat semmisítsenek meg. Ez a gerilla-hadviselés nagy lendületet kapott 1917 őszén *Allenby* jeruzsálemi előretörésétől, intenzitása soha nem látott méreteket öltött. *Brémond* irányításával az algériaiak leginkább a vonatrobantásokban jeleskedtek, de maga *Lawrence* is tökélyre fejlesztette a robbantó tudományát. Visszaemlékezésében érzékletesen festette le egy Petra melletti akció menetét:

„Mikor a második mozdony a hídra ért, felemeltem a kezemet Szálemnek. Erre rettentő dörrenés következett, és a vasútvonal eltűnt a szemünk előtt a fekete por és füst harminc-negyven méter magas és széles oszlopában. A sötétségből fülsiketítő roppanások és a feltépett acél hosszú, hangos, érces csengése hallatszott, vasdarabok és deszkák repültek a levegőbe. A mozdony egyik kereke hirtelen feketén felpattant a füstfelhőből az égre, és zengve szállt el a fejünk fölött, hogy aztán lassan és súlyosan behulljon a mögöttünk lévő sivatagba. Halálos csend következett, nem hallatszott emberi kiáltás, sem puskalövés. A robbanás szürke köde felszállt a pályáról fölénk, aztán a hegygerinc fölé, majd elveszett a dombok között.”⁴⁸

Ezek a rajtaütések folyamatosan és egyre nagyobb mértékben pusztították a török élőrőt és hadianyagot éppen abban a pillanatban, amikor a Portának talán minden korábbinál nagyobb szüksége lett volna katonákra és fegyverekre, hogy feltartóztassa a britek előretörését Jeruzsálem felé. 1918 tavaszáig az oszmánok 5000 embere veszett oda, 8000 katonája pedig fogságba esett e sivatagi akciók eredményeképpen (*Feiszal* később, a párizsi békekonferencián 20 ezer, illetve 40 ezer főről beszélt).⁴⁹ Mind a németek, mind a törökök a felkelést fájó, kellemetlen zaklatásként élték meg.⁵⁰ De még veszélyesebb volt a lázadás politikai következménye, ugyanis az oszmán hadseregéből egyre több arab katona dezertált. Közülük ugyan csak kevesen csatlakoztak *Feiszal* csapataihoz, ám biztossá vált, hogy a Palesztinában előretörő brit csapatoknak nem kell számolniuk partizántámadásokkal az ellenséges lakosság részéről.

Mindezen fejlemények dacára az arab felkelést még mindig nem lehetett *Allenby* hatékony „jobbszárnyának” tekinteni. A főparancsnok 1917 októberében elárulta *Lawrence*-nek, hogy támadást tervez a Gáza–Beér-Seva vonal ellen, s reméli, mire a tél beköszönt, eléri Jeruzsálemet. Hangsúlyozta, hogy számít az arabok segítségére: ostrom alá veszik Deraát, a Jeruzsálem–Haifa és a Damaszkusz–Medina vasútvonalak találkozásánál fekvő csomópontot, a törökök szíriai védelmi rendszerének fontos tartópillérét. *Lawrence*-nek 12 ezer beduin állt rendelkezésére, ami elméletileg elegendőnek tűnt a feladat végrehajtására. Eleinte bízott is a sikerben. „Ismertük, jobban, mint *Allenby*, az ellenség ürességét és az angol segélyforrások nagyságát” – írta utóbb.⁵¹

⁴⁸ Uo. 144.

⁴⁹ ANTONIUS 1939. 231.

⁵⁰ LARCHER 1926. 502.

⁵¹ LAWRENCE 1935. II. 61.

Aztán váratlanul lefújta a hadműveletet, mielőtt az még elkezdődhetett volna. Erre így emlékezett: „Deraa hirtelen elfoglalása, ha utána visszavonulás következik, a vidék egész parasztságának a lemészárlását, vagy legalábbis a tönkretételét vonta volna maga után.”⁵² Mivel bizonytalan volt *Feiszal* embereinek ama képességében, hogy egy nagyobb szabású támadást kivitelezzenek, „elhatároztam, hogy az arabok érdekében még várok, nem kockáztatok”.⁵³ Ehelyett *Allenby*nek korlátozottabb hadműveletet javasolt, mely a Jarmúk folyó felett átívelő híd lerombolására irányult volna. Ezzel el lehetett volna vágni a palesztinai oszmán haderő visszavonulásának útját a brit előretörés idején. A némileg rezignált tábornok beleegyezett.

Feiszal bátyja, *Ali* társaságában *Lawrence* 1917. október 24-én indult el küldetése teljesítésére. Portyázó osztagában maroknyi angol és algériai tisztet, valamint negyven arab harcost vitt magával. Útközben hallották *Allenby* tüzéségét, mely a régóta várt brit offenzíva kezdetét jelezte. Négyórás, sietős lovaglás után érték el a Jordánt, ahol legnagyobb döbbenetükre azt kellett konstatálniuk, hogy egyetlen helyi törzs sem akar a segítségükre sietni. Rövid tanakodás után úgy döntöttek, titokban, lopva folytatják a küldetésüket. A tell-es-sihábi hídnál azonban nem sikerült elhelyezniük a dinamitot, mivel az arabok pánikba estek az őrség tüzelésétől. A törökök ráadásul tudomást szereztek az otlletükről, így *Lawrence*-ék kénytelenek voltak sebtében visszavonulni Akabába. Ez a második kudarc súlyos megaláztatást jelentett *Lawrence* számára („a lelkünk beteg volt a balsikertől”).⁵⁴ *Allenby* azonban ezúttal is elnőző volt vele szemben, talán mert a támadása így is, úgy is sikeresnek bizonyult, habár az ár magasabb lett, mintha felrobantották volna a hidat. A tábornok újabb esélyt kínált az őrnagynak azt indítványozva, hogy az arabok foglalják el és rabolják végig a Jordán völgyét, mondván, így megakadályozhatnák, hogy a törökök ellátmány szerezzenek a környező falvakból. Úgy tűnt, ez a feladat sem haladja meg az arabok képességeit, ezért *Lawrence* lelkesen ráállt a dologra. Újabb csapatokat toborzott, s bőkezűen havi hat font fizetséget ajánlott fel minden résztvevőnek. Rövidesen kétezres sereg gyűlt össze. Ezúttal 1918 januárjában és februárjában az arabok korlátozott sikereket arattak, kiűzték a törököket a Holt-tenger környéki kisebb településekről. A végső célkitűzést, vagyis a Jordán-völgy gabonatermő területeinek elfoglalását azonban a hidegre forduló időjárás megakadályozta. *Lawrence* frusztrációját csak fokozta, hogy februárban csapatainak nagy része dezertálással fenyegette, s csak 30 ezer font azonnali kifizetése árán sikerült együtt tartani őket.⁵⁵

A hónap legvégén *Allenby* megadta *Lawrence*-nek az utolsó lehetőséget is. A tavasz közeledtével tervek készültek a Damaszkusz irányába indítandó brit offenzívára. Ennek keretében létkérdéssé vált, hogy az arabok vegyék be és tartsák meg Maánt. Ha sikerrel járnak, az ellenségnek a brit expedíciós haderőre gyakorolt nyomását jelentősen csökkenti majd az a tény, hogy Maán védelmére több ezer török katonát kell átcsoportosítani. Hogy garantálja a sikert, *Allenby* nagymennyiségű felszereléshez juttatta az arab sereget, többek között vadonatúj gépfegyvereket, hétszáz teherhordó tevét és 300 ezer fontot bocsátott *Lawrence* rendelkezésére zsold gyanánt.⁵⁶ Az adomány nagy örömet váltott ki az arabok körében, nem véletlen, hogy április közepére négyezren gyűltek *Feiszal* zászlaja alá. *Allenby* ugyanakkor még a nagyszabású arab támadás megindulása előtt második próbálkozásra bevette Ammánt és – jóllehet messze feküdt az utánpótlási vonalaitól – meg is tartotta azt. Az arabokban azonban csalódnia kellett.

⁵² LAWRENCE 1990. 150.

⁵³ Uo. 151.

⁵⁴ LAWRENCE 1935. II. 111.

⁵⁵ SACHAR 1970. 148.

⁵⁶ LAWRENCE 1935. II. 210–213.

Amikor ugyanis *Fejszal* csapatai elérték Maánt, a védők súlyos veszteségeket okoztak nekik, s a beduinoknak vissza kellett vonulniuk. A megalázott és dühös *Lawrence* sebtében összeszedett egy kisebb egységet brit, egyiptomi és beduin katonákból, majd a hidzsázi vasút egyik fontos állomása, es-Sáma ellen vezette őket. Itt végre sikerült az araboknak győzniük, elfoglalták a városkát, majd Maántól el-Mudavvaráig mintegy 130 km hosszan tönkretették a sínpályát. „Ezzel az operációval vége szakadt Medina aktív védelmének.”⁵⁷ Ez a győzelem azonban nem volt elég nagy ahhoz, hogy *Allenby* előretörő csapatait teljesen tehermentesítse. A britek a Jordán völgyében túlvállalták magukat, utánpótlási vonalaik megnyúltak, még Ammánt is kénytelenek voltak feladni. 1918 májusától júliusig az arabok egy helyben topogtak és válasza sem méltatták *Allenby* újabb támadásra vonatkozó kéréseit. Sőt egészen a közel-keleti háború legutolsó hónapjáig nem akarózkodtak nekik megmozdulni, amikor is a brit expedíciós erők nyomában voltaképpen ellenállás nélkül eljutottak Damaszkuszba.

1918 nyarára *Lawrence*-nek meg kellett értenie és el kellett fogadnia azt a tényt, hogy *Huszein* erői elvesztették a hadjárat iránti érdeklődésüket Akaba elfoglalásának pillanatában, mivel ezzel már garantálták Hidzsáz biztonságát. Igazából ezt az érdektelenséget hamarabb is érzékelte. 1916 decemberében, amikor úgy tűnt, hogy a törökök Medinából kiindulva bármikor visszafoglalhatják Rabigot, látványosan megugrott az arab dezertálók száma. Amikor pedig *Lawrence* a válság közepette partra szállt Janbuban, *Fejszal* nyílt fenyegetésével szembesült, miszerint béketárgyalásokba kezd Isztambul. A brit tiszte az utolsó pillanatban úgy oldotta meg a problémát, hogy növelte a felkelés támogatását. De 1917 augusztusában, csupán hat héttel Akaba megszerzése után megint ugyanezzel a rémálommal találta szemben magát: hírt kapott arról, hogy a rettenthetetlen *Auda* tárgyal az oszmánokkal! Amikor szembesítette a tényekkel, a sivatagi törzsi vezető nagy hangon azzal fenyegetőzött, hogy visszaszolgáltatja a kikötőt az ellenségnek, hacsak nem kap nagyobb részt a hadizsákmányból.⁵⁸ Erre ismét megemelték az araboknak nyújtott támogatás mértékét. 1918 februárjában a saríf legkisebb fia, *Zaid*, akit elcsüggesztett a Jordán-völgyi hadjárat kudarca, akaratosan kijelentette, nem hajlandó tovább folytatni a harcot, amíg több pénzt nem kap.⁵⁹ Ekkorra *Lawrence* odáig jutott, hogy elhatározta, felajánlja lemondását *Allenby*-nek. *Hogarth* és *Clayton* beszélt le róla. 1918 nyarán már szinte közömbösen vette tudomásul, hogy *Fejszal* ismételten tárgyalásba bocsátkozott a szíriai oszmán kormányzó, *Dzsemál* pasa megbízottjával, akinek felajánlotta, hogy cserbenhagyja a briteket, amennyiben a törökök kiűrik Ammánt és átadják a tartományt az araboknak.⁶⁰ Az angol tiszte megelégedett azzal, hogy figyelmeztető táviratot küldjön Mekkába, ami meg is tette a hatását. *Huszein* válaszában szenvedélyesen bírálta a titkos megbeszéléseket, mire *Fejszal* azonnal ejtette az ügyet. *Lawrence* ekkorra elveszítette minden korábbi illúzióját az arab lojalitással és határozottsággal kapcsolatban.

Zenkívül már a felkelés legelejétől kezdve *Lawrence* semmilyen illúziót sem táplált az arab nacionalizmus valóságával és hitelességével kapcsolatban. *A bölcsesség hét pillérében* erre kendőzetlen módon rá is mutatott: „A semiták [az arabok] nemzetiségi eszméje a nemzetségek és falvak függetlenségét jelentette és a nemzeti egységükről való ideáljuk csak a betolakodó elleni ellenállás idejére szolgált. Konstruktív politika, szervezett állam, terjeszkedő birodalom – ezek nem annyira kívül voltak látásuk körén, mint inkább benne voltak, de gyűlöletesek voltak. Azért

⁵⁷ Uo. 240.

⁵⁸ LIDDELL HART 1934. „A New War”; LAWRENCE 1935. II. 384–386.

⁵⁹ LAWRENCE 1935. II. 205–207.

⁶⁰ Uo. 278–281.

harcoltak, hogy megszabaduljanak a birodalomtól és nem hogy megnyerjék.⁶¹ Ezt a nézetet osztotta *Hogarth* és *Storrs* is, akik sohasem voltak biztosak abban, hogy *Huszein* és fiai lennének a legkívánatosabb vezetők az arab nép számára. Maguk az arabok is kételkedtek ebben. Végül csak az idegen nyugati behatolás szítja majd fel az arab nacionalizmus tüzét. Nyilvánvaló, hogy kizárólag a háború korlátozott szükségletei tartották össze átmenetileg a briteket és az arabokat. A békekonferencián fog kiderülni, hogy *Lawrence* és az Arab Irodán dolgozó munkatársai számára volt igazán fontos a Hásimita csapatok felülértékelése, miközben ábrándokat kergető és megbízhatatlan zsoldos gerillákként maguk között lenézték őket.

A felkelés utolsó felvonására a háború legvégén került sor, amikor a brit csapatok teljesen kiűzték Palesztinából a törököket, s készen álltak Damaszkusz elfoglalására. Szeptember 29-én az angol főparancsnokság titkos tervet dolgozott ki, mely lehetővé tette volna az emír arab csapatainak, hogy elsőként vonuljanak be ünnepélyesen a szír fővárosba. A britek ugyanis tartottak attól, hogy zavargások törnek ki, ha csak nyugati csapatok foglalják el a várost.

Az események azonban felgyorsultak és felborították a főparancsnokság terveit. *Wilson* tábornok 3. könnyűlovasezrede ausztrál, új-zélandi, indiai és francia csapatokkal együtt, amelyeknek az lett volna a feladatuk, hogy kerüljék meg Damaszkuszt, s vágják el az oszmán visszavonulás útját észak felé, 1918. október 1-jén reggel behatoltak a városba. Véget ért Szíria négyszáz éves török hódoltsága, új korszak vette kezdetét. A városházán – melyen immár *Huszein* király zászlaja lengett – „a damaszkuszi polgári lakosság nevében” *Mohamed Szaíd al-Dzsazaíri*, az algériai *Abdel-Káder*⁶² unokája fogadta *Arthur Olden* ausztrál őrnagyot (1881–1949). *Szaíd* volt az elnöke annak az ideiglenes önkormányzati testületnek, mely előző este felváltotta az elmenekülő oszmán hatóságokat.⁶³ Néhány órával később egy régi Ford volánja mögött maga *Lawrence* érkezett meg a városházára, aki azt akarta, hogy először az arabok vonuljanak be Damaszkuszba, mert így az arabokat a török zsarnokság alól megszabadító *Feiszal* presztízse megerősödhetett volna, ugyanakkor az általa nem túlságosan kedvelt franciákat el lehetett volna tántorítani a szíriai fővárossal kapcsolatos azonnali tervektől.⁶⁴ Mivel mindig is ő akarta megszabni az események menetét, nem tartotta be a parancsot: elmozdította *Szaíd* emírt, a helyére pedig *Sukri el-Ajjúbi* pasát, a korábbi oszmán katonai kormányzót állította, aki az utolsó pillanatban csatlakozott az arab felkelőkhöz. *Lawrence* gyűlölte a Dzsazaírikat, akiket azzal vádolt, hogy egyszerre török és francia ügynökök.⁶⁵ Az új adminisztráció első dolga volt, hogy éjszakai kijárási tilalmat rendelt el, nehogy a bevonuló beduinok fosztogatni kezdjenek. Ez azonban csak a kezdetét jelentette az új hidzsázi urak és a város régi előkelői közötti rivalizálásnak. Másnap, október 2-án véres túlkapásokat követtek el a városban fogvatartott török rabok ellen, ezenkívül erőszakos pár-

⁶¹ LAWRENCE 1935. I. 93.

⁶² Miután 1847-ben megadta magát a franciáknak, s néhány évet fogságban töltött, *Abdel-Káder* emír Damaszkuszba költözött, ahol Párizs 100 ezer frankos ellátmányban részesítette. Az 1860-as keresztényellenes pogrom idején kitüntette magát azzal, hogy berber testőrsége segítségével jelentős számú kereszténynek nyújtott menedéket. *III. Napóleon* császárnak meg is fordult a fejében, hogy megteszi őt a Termékeny Félhold területén létrehozandó arab királyság királyává. ÉTIENNE 2003.; J. NAGY 1984.; FERWAGNER 2013. 292–297.

⁶³ HUGHES 1999. 102.

⁶⁴ A kutatások alapján úgy tűnik, *Lawrence* franciákhöz való viszonya nem volt annyira rossz, mint amennyire a szakirodalom korábban gondolta. Vö. LARÈS 1984.

⁶⁵ 1918. október 22-én a *Bulletin arabe*-ban ezt írta: „Az algériaiakat csak azért nevezték ki, mert senki sem volt Damaszkuszban, aki le tudta volna győzni a testőrségüket.” Majd hozzátette: „Mindketten [*Szaíd* és fivére, *Abdel-Káder*] örültek és amellet, hogy törökbarátok, még vallási fanatikusok is a legrosszabb fajtából.” ZEINE 1960. 28. Az emlékirataiban is rossz színben tüntette fel őket: „*Szaíd* alacsonyhomlokú, degenerált, csúf szájú ember volt, éppolyan kelekótya, mint a bátyja, de nem olyan bátor.” LAWRENCE 1935. II. 280.

tharcok bontakoztak ki,⁶⁶ melyek során *Abdel-Káder* emír, *Szaíd el-Dzsazaíri* öccse tisztázatlan körülmények között életét vesztette.

Feiszal damaszkuszi bevonulására csak 3-án délután került sor: ünnepélyes volt, de egyúttal megkésett is, az emírt pedig 1500 beduin vette körül, akik keresztették a várost elhagyó török foglyok utolsó menetoszlopainak útját.

„Mikor jöttünk, mérföldeken át üdvözölt bennünket a nép: most száz ember helyett ezren álltak. A jelek szerint a negyedmillió város minden férfija, asszonya és gyereke az utcán volt, s csak megjelenésünk szikrája kellett, hogy lelküket lánggra lobbantsa. Damaszkusz majd megőrült örömeiben. Az emberek örömkönnel a levegőbe hajigálták a turbánjaikat, az asszonyok letépték a fátylukat. A házakból virágot, függönyöket, szőnyegeket szórtak elének az útra: kacagó asszonyok hajoltak ki az ablakrácsok közül, és illatszórókkal locsoltak le. Kolduló dervisek futottak előttünk és mögöttünk mint önkéntes fullajtárok, üvöltöttek, és bolondul vagdosták magukat; a helyenkénti rikoltozást és az asszonyok éles hangját túlharsopta a férfiak ritmikus, mély kántálása: »Feiszal, Nászir, Sukri, Urensz.« A hang hulláma átgyördült a tereken, végig a piacon és a keleti kapu felé vezető hosszú utcákon, vissza a Meidánhoz, és kiáltások falává nőtt körülöttünk, mire elértük a fellegvárat.»⁶⁷

Damaszkusz *Feiszal* és apja, *Huszein* király számára a nemzeti törekvések végcélját jelentette, elfoglalása pedig függetlenségi és birodalmi álmaik legalább részleges teljesülését. *Feiszal* és a hívei meg voltak győződve arról, hogy a britek katonai sikereivel elérkezett a kedvező pillanat az ő számukra is. Az arab csapatok damaszkuszi jelenléte (amit az angolok tettek lehetővé) a Hásimitákkal elhitette, hogy a hatalmas Brit Birodalom támogatja az ügyüket. A jövőre nézve azonban nem sok jót ígért, hogy az aznap szintén a városba érkező *Allenby* főparancsnok olyan értelmű üzenetet kapott Kairóból és Londonból, mely szerint féken kell tartania *Feiszalt* és *Lawrence*-t, visszafognia az arabok lelkesedését és betartania a franciákkal a Közel-Kelet felosztásáról megkötött *Sykes–Picot*-szerződést. Néhány órával korábban a franciák elérték *Allenby*-nél, hogy hívja *Feiszalt* a Victoria szállodába a politikai helyzet tisztázása végett. Franciaország ugyanis úgy vélte, Nagy-Britannia lényegében átengedte Damaszkuszt és Szíriát *Huszein* sarif fiának, vagyis figyelmen kívül hagyta a *Sykes–Picot*-szerződésben foglaltakat. Első, egyszersmind heves és viharos találkozásukon valójában *Allenby* emlékeztette *Feiszalt*, hogy a háború még nem ért véget, a csapatai által elfoglalt terület pedig egyelőre „ellenséges terület”. Ezért egy ideig mindenképpen Nagy-Britannia a felelős ennek a területnek az irányításáért. Felhívta a figyelmet arra, hogy a *Sykes–Picot*-szerződés értelmében Szíriában Franciaország a „protektor hatalom”, s hogy Palesztina és Libanon nem része a majdani arab adminisztráció területének. Majd *Lawrence* ezredeshez fordult s azt tudakolta tőle, hogy idejében tájékoztatta-e erről a két pontról *Feiszalt*. *Lawrence* kétszer is azt felelte, „nem uram, nem tettem”, ami nem fedti teljesen a valóságot.⁶⁸ Megemlítette, hogy *Huszein* egész Szíriát a saját örökségének tekinti, s Franciaország bármilyen szíriai jogának elismerése súlyos következményekkel fog járni. *Allenby* élesen közölte vele, hogy ez nem tartozik rá, jobban tenné, ha inkább hazatérne és beszámolna a külügyminisztériumnak a tevékenységéről, neki mint főparancsnoknak pedig végre kell hajtania a kormány utasításait.

⁶⁶ LAWRENCE 1935. II. 402–403.

⁶⁷ LAWRENCE 1990. 300.

⁶⁸ „Szerencsére én már korábban elárultam *Feiszal*nak, hogy ez a megegyezés létezik és meggyőztem arról, hogy csak úgy tud menekülni belőle, ha olyan erős mértékben támogatja az angolokat, hogy a békekötés után már csak pusztá szegényérzetből sem tagadhatják meg őt.” LAWRENCE 1935. II. 279–280.

Lawrence hamarosan Londonba is utazott, ahol heves sajtókampányt indított a szíriai francia aspirációk ellen.⁶⁹ *Allenby Fejszal*nak elárulta, hogy a *Foreign Office*-től kapott távirat értelmében elismerték az arabokat hadviselő feleknek. Készen állt arra, hogy elismerje *Fejszal* kormányát apja, *Huszejn* király ellenséges területen működő képviselőjeként, de ragaszkodott hozzá, hogy egy francia és egy angol összekötőtisztet adhasson mellé, akiken keresztül *Fejszal* folyamatosan kapcsolatot tarthat Londonnal és Párizssal az arab kormányzatot illető ügyekben. Amikor *Fejszal* hevesen tiltakozott az ellen, hogy Franciaország bárminő ellenőrzést kapjon Szíria felett, hozzá pedig francia összekötőt küldjenek, *Allenby* kitarított amellett, hogy palesztinai és szíriai főparancsnokként mindenki engedelmességgel tartozik neki, „*Fejszal*nak pedig el kell fogadnia a helyzetet a békekötésig”.⁷⁰

Huszejn, *Fejszal* és *Lawrence* várakozásai az egységes közel-keleti arab államról nem teljesültek. A nagyhatalmak inkább a saját érdekeik szerint felosztották egymás között a térséget a mandátumrendszer keretei között. *Huszeint* az egyik legfőbb arabiai riválisa, *Abdel-Aziz ibn Szaúd* néhány év múlva elűzte Mekkából, emigrációban hunyt el. *Fejszal*, aki Szíriában kérésreletű királyságot hozott létre, 1920 nyarán vereséget szenvedett a bevonuló franciáktól, s távoznia kellett. A britek az általuk létrehozott Irak trónjával kompenzálták, amelynek haláláig, 1933-ig volt a királya. *Lawrence* a békekonzferencián *Fejszalt* segítette, majd alaposan kivette a részét az 1921-es kairói konzferencia döntéseiből, melyek keretet szabtak a közel-keleti brit uralomnak. Ezután már nem vállalt politikai szerepet. Motorbalesetben vesztette életét. Legendája azonban ma is élő és eleven. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- POLITICAL INTELLIGENCE DEPARTMENT, FOREIGN OFFICE: *Memorandum on the British Commitments to King Hussein*. 1918. december. The National Archives, Kew, Cabinet Papers (CAB) 24/68/86 (<http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/>).
- THE SECRETARY OF STATE FOR THE COLONIES: *Report of a Committee set up to consider Certain Correspondence between Sir Henry McMahon (His Majesty's High Commissioner in Egypt) and the Sharif of Mecca in 1915 and 1916. March 16, 1939. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty*. Printed and published by His Majesty's Stationery Office, London, 1939. (<http://unispal.un.org>)
- FERWAGNER, PÉTER ÁKOS – LÖKÖS, ISTVÁN (ford. és szerk.) (1994): *Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa*. Documenta Historica 17. Szeged, JATEPress.
- HUREWITZ, J. C. (1972): *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1914-1956*. Vol. II. New York, Octagon Books.
- J. NAGY, LÁSZLÓ (1996): *A Mediterráneum a XX. században*. Szeged, JATEPress.
- LUGOSI, GYÖZÖ (szerk.) (2006): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest, L'Harmattan.

Életrajzok, memoárok

- ARTHUR, SIR GEORGE (1920): *Life of Lord Kitchener*. Vol. III. London, Macmillan and Co.
- BRÉMOND, ÉDOUARD (1931): *Le Hedjaz dans la guerre mondiale*. Paris, Payot.
- LAWRENCE, THOMAS EDWARD (1935): *A bölcsesség hét pillére*. I–II. Budapest, Révai.
- LAWRENCE, THOMAS EDWARD (1990): *Lázadás a sivatagban*. Budapest, Új Géniusz.
- LLOYD GEORGE, DAVID (1972): *Memoirs of the Peace Conference*. II. New York, Howard Fertig.

⁶⁹ PICAUDOU 1992. 109–110.

⁷⁰ Wavell 1941. 286.; ZEINE 1960. 30–31.

- LLOYD GEORGE, DAVID (1934): *War Memoirs of David Lloyd George. Vol. 4. 1917*. Boston, Little, Brown, and Company.
- STORRS, SIR RONALD (1937a): *Memoirs of Sir Ronald Storrs*. New York, G. P. Putnam's Sons.
- STORRS, SIR RONALD (1937b): *Orientalism*. London, Nicholson & Watson. 142.
- THOMAS, LOVELL (é. n.): *With Lawrence in Arabia*. London, Hutchinson & Co.,

Feldolgozások

- ALDINGTON, RICHARD (1955): *Lawrence of Arabia. A Biographical Enquiry*. London, Collins.
- ANTONIUS, GEORGE (1939): *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. Beyrouth, Khayats.
- BAKER, RANDALL (1979): *King Husain and the Kingdom of Hejaz*. Cambridge – New York, The Oleander Press.
- DAWN, ERNEST (1975): *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*. Chicago, University of Illinois Press.
- DEBBAS, CHARLES (1913): Le Congrès Arabe-Syrien. *Correspondance d'Orient*, 6. évf., 115. sz. 1913. július 1. 13–16.
- FERWAGNER, PÉTER ÁKOS (2013): *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861)*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – JATEPress.
- ÉTIENNE, BRUNO (2003): *Abdelkader*. Paris, Hachette.
- HUGHES, MATTHEW (1999): *Allenby and the British Strategy in the Middle East 1917–1919*. New York, Frank Cass.
- J. NAGY, LÁSZLÓ (1984): Abd el-Kader. *Világtörténet*, 4. évf., 2. sz. 102–116.
- KEDOURIE, ELIE (1964): Cairo and Khartoum on the Arab Question. *The Historical Journal*, 7. évf., 2. sz. 280–297.
- KEDOURIE, ELIE (1976): *In the Anglo-Arab Labyrinth. The MacMahon/Husayn Correspondance and its Interpretations 1914–1939*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LARCHER, MAURICE (1926): *La guerre turque dans la guerre mondiale*. Paris, E. Chiron.
- LARÈS, MAURICE (1984): T. E. Lawrence and France: Friends or Foes? In: TABACHNICK, STEPHEN E. (szerk.): *The T. E. Lawrence Puzzle*. Athens, University of Georgia Press. 220–241.
- LE PAUTREMAT, PASCAL (2006): La mission du Lieutenant-colonel Brémond au Hedjaz, 1916–1917. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 221. sz. 17–31.
- LIDDELL HART, BASIL HENRY (1934): 'T. E. Lawrence'. In *Arabia and After*. London, Jonathan Cape.
- MANDELSTAM, ANDRÉ (1917): *Le sort de l'Empire ottoman*. Paris, Payot.
- MASSIGNON, LOUIS (1963): *Opera Minora*. III. Beyrouth, Dar-al-Maaraf.
- McKALE, DONALD M. (1993): German Policy toward the Sharif of Mecca, 1914–1916. *The Historian*, 55. évf., 2. sz. 303–314.
- NEULEN, HANS WERNER (2002): *Feldgrau in Jerusalem. Das Levantekorps des kaiserlichen Deutschland*. München, Universitas Verlag.
- PICAUDOU, NADINE (1992): *Ladécennie qui ébranla le Moyen-Orient, 1914–1923*. Bruxelles, Éditions Complexe.
- PORTE, RÉMI (2009): Le Général Édouard Brémond (1868–1948) ou l'anti-Lawrence d'Arabie. *Cahiers du CESAT*, 15. sz. 7–11.
- SACHAR, HOWARD M. (1970): *The Emergence of the Middle East: 1914–1924*. London, Allen Lane The Penguin Press.
- TIBAWI, A. L. (1969): *A Modern History of Syria, including Lebanon and Palestine*. London, Macmillan Saint-Martin's Press.
- WAVELL, ARCHIBALD (1941): *Allenby. A Study in Greatness. The Biography of Field-Marshal Viscount Allenby of Megiddo and Felixstow*. New York, Oxford University Press.
- WINGATE, SIR RONALD (1955): *Wingate of the Sudan. Life and Time of General Sir Reginald Wingate, Maker of the Anglo-Egyptian Sudan*. London, Greenwood Press.
- ZEINE, ZEINE N. (1960): *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. Beirut, Khayat's.

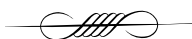
FRÖHLICH DÁVID

fr.david90@gmail.com

PhD-hallgató (KGRE)

A lovasság mint fegyvernem az első világháborúban

A magyar honvéd lovasság alkalmazási elvei a szabályzatok tükrében

— *The Hungarian 'Honvéd' Cavalry in the World War I
in the Mirror of the Field Manuals* —

ABSTRACT When the First World War broke out, Austria-Hungary had a decent force of cavalry in his armies. The Hungarian cavalry divisions and regiments had several tactical and field manuals. In these manuals were the basic rules about the principals of application for the cavalry in separate situations. The first manual was printed in 1875, and almost without any modifications the cavalry had to use the orders laid down there in the war. The basic task of the cavalry was the reconnaissance, covering their own forces. In attack the manual preferred charges with sabres on horseback more than fighting with firearms. The success of the charges was very mixed during the war. The military leadership of Austria-Hungary wanted the cavalry to do strategic reconnaissance in Russia, and if met with enemy cavalry to defeat it. This task was mostly carried out with success, but it had come to light very early, that the cavalry cannot win its fights in the new positional warfare acting as the old manuals required. Therefore the leadership tried to modernize the uniforms and equipment of the cavalry so they can fight against well dug-in infantry forces as well. The use of the cavalry has changed during the war, so near the end of it, the cavalry was rather a reserve force to exploit the success in the field than the main charging strike force. Unfortunately the lack of horses at the end prevented the huge reorganization of the cavalry forces.

KEYWORDS cavalry, reconnaissance, charge, tactical and field manual, principals of application

DOI 10.14232/belv.2016.4.2 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Fröhlich Dávid (2016): A lovasság mint fegyvernem az első világháborúban. A magyar honvéd lovasság alkalmazási elvei a szabályzatok tükrében. Belvedere Meridionale 28. évf. 4. sz. 25–38. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az első világháború kezdetekor a szárazföldi haderőnemen belül alapvetően négy fegyvernemet különböztetünk meg, melynek egyike a lovasság, melyet további két csoportra bonthatunk szervezet szerint: a sereglovasság és a csapatlovasság. Sereglovasság alatt olyan magasabbegységbe szervezett (ezred, dandár, hadosztály) lovasságot értünk, mely képes önálló hadművelleti feladatok ellátására. Ezzel szemben a csapatlovasságot más magasabbegységek alá rendelik, hogy azzal együttműködve segítse annak feladatait, legjellemzőbben századerővel. A világháború után a tapasztalatok kiértékelésénél, és lényegében azóta is a lovasság sikerességét a sereglovasság teljesítménye alapján vizsgálják a leggyakrabban, főleg önálló hadművelleti képessége miatt. E tanulmány is a sereglovasság fegyvernemi jellemzőire koncentrál, azonban a csapatlovasságra vonatkozó szabályok vizsgálata is elengedhetetlen, mivel sok helyütt azok átfedésben vannak, azonosak a sereglovasságéval.

A lovasság alkalmazási elvei a szabályzatok tükrében

Az első világháború alatt az 1875-ös Szolgálati Szabályzat elvei érvényesültek a lovasságot illetően, melyet elsősorban az 1877-es *Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára, 3. rész: lovasság*¹ egészített ki. Noha több kiadást is megért ez a szabályzat, a tartalmát illetően lényegi változás a világháború kirobbanásáig nem – és azalatt sem – történt. Emellett a fegyvernemre vonatkozott még a Gyakorlati Szabályzat a m. kir. honvéd lovasság számára, amiben már a részletesebb gyakorlati teendőkről esik szó (tűzharc, menetoszlopok kialakítása, kiképzés, lovaglási ismeretek, parancsnoki teendők stb.), és a Szolgálati Szabályzatban lefektetett általános hadászati elvek és feladatok leírásának kiegészítéséről.

A világháború során az egyik legfontosabb feladata mind a sereglovasságnak, mind a csapatlovasságnak a felderítés volt. „A földérítőszolgálat kiváltképpen a lovasság földadata.”² – lehetne idézni tételmondatként a szabályzatot. Természetesen ez nem zárja ki más alakulatok – lényegében a gyalogság – felderítésre való vezénylését, noha ez leginkább kiegészítésként, vagy megerősítésként szolgál a lovas csapatok mellett, vagy azok hiányában.

„A földérítőszolgálatot a hadsereg arca előtt vagy annak oldalában, önálló lovastestek végzik. Feladatuk, hogy a hadi helyzetet tisztázzák és egyúttal a saját hadsereg mozdulatait is leplezzék; e mellett az ellenséges oszlopokkal egyszer már elért érintkezést többé feladni nem szabad.”³ Magyarán a felderítés nem egyszerűen az ellenséges csapatok felkutatásából áll, annál azért valamelyest összetettebb feladat. Az ellenség helyzetének sikeres meghatározása után fenn is kellett tartani a kontaktust azzal. Továbbá nemcsak az ellenséges élőerőről kellett részletes jelentést tenni, hanem a környező terepviszonyokat is meg kellett figyelni és felderíteni egy esetleges ütközethez, vagy az ellenséges csapatmozgások lehetőségeinek feltérképezéséhez. A felderítéshez leginkább járőrök (nagy távolságra hírszerző járőrök) kiküldését írja elő a szabályzat, mivel kis csapatként értelemszerűen kisebb célpontot is nyújtanak. Amennyiben a harc elkerülésére igen kevés az esély, nagyobb erejű hírszerző különítményeket kell kirendelni, és

¹ Az első kiadások: *Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára. 2. r. harctéri szolgálat*. Budapest, 1875, Pesti Ny.; *Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára, 3. r. lovasság*. Budapest, 1877, Pesti Ny.

² SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 132.

³ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 134.

esetleg az ilyen különítményeket, ha az alkalom úgy kívánja, kisebb járőr csoportokra osztani a kijelölt területen. A várható ellenállás az ellenség részéről határozza meg, hogyan is kell a lovas magasabbegységeknek mozogniuk ellenséges területen.

Amennyiben gyalogságot – ezen belül főleg vadászcsapatokat – kell beosztani a lovassági csapatok közé, akár létszámbeli hiány, akár túl nagy terület lefedése miatt, úgy ezen gyalogság csapatok kímélését írja elő a szabályzat, melynek egyik módja, hogy nem csupán a felszerelést, de magukat a gyalogosokat is szekéren kell szállítani.⁴ Noha itt a csapatok kímélését hozza fel indoknak, az intézkedés hozománya mégis az, hogy a tisztán gyalogos alakulatok menetsebességét ezáltal hozzáigazítja a lovas alakulatokéhoz, ezzel szorosabb együttműködést hozva létre. A világháború után a gépesítés hoz ehhez hasonló, ám tudatosabb eredményt.

Abban az esetben, ha nincs kirendelve önálló lovastest felderítésre, akkor hadosztály-lovasságot (csapatlovasságot) kell kiküldeni erre a feladatra. Ekkor a hadosztálylovasság átveszi az önálló lovas seregtest feladatkörét – noha létszámából adódóan nem képviselhet oly mértékű harcértéket. A csapatlovasságnak alapesetben kevesebb felderítési feladat járul, mivel ideális helyzetben a sereglövasság elvégzi azt, így az előbbi csupán a saját hadosztályának mozgásához, biztosításához szükséges információkat kell felderítenie. Csak akkor lehet nagyobb számban lovasokat előretolni – esetlegesen járőröket megerősíteni – amennyiben az a saját alakulat közelében marad, hogy majd a lehetséges érintkezés esetén azonnal harci feladatokra bevethető legyen.

Másik főfeladata a hadosztály-lovasságnak a biztosítás. Ez leginkább saját csapatok, táborhelyek biztosítását jelenti, minek célja, hogy az ellenség ne találjon rá ezekre. A biztosítást leginkább a közel-felderítéshez lehetne hasonlítani, csupán más céllal.⁵

Hozzá kel tenni, hogy a biztosító erők összeállításánál – csak úgy, mint a felderítésnél – szerepet játszik, hogy önálló lovas seregtest működik-e az érintett alakulat térségében⁶, hiszen a lovashadosztályok ideális helyzetben eleve hadászati felderítést végeznek, ezáltal biztosítják is a mögötte haladó egyéb seregtestek mozgását.

Mindazonáltal a lovasság biztosító-erőként felderítés végzésére is bevethető, és a gyalogsággal szemben inkább a mozgékonyaságot igénylő feladatokra osztandó be. Az előhad általában fél-egy lovasszáhad – de emellett a gyalogság mellé is kell lovasokat beosztani –, míg tartalékkul további két lovasszáhad jelölendő ki.⁷ Oldalvédként szintén a lovasság vetendő be, azonban a lovas erők nagy részét a hátrétdbe kell osztani, hiszen ott szükséges a legnagyobb biztosító erő.⁸ Pihenők alkalmával, amikor nincs folyamatos mozgás, mint menetnél, a lovas biztosító egység fele lóról szállva, a másik fele pedig lovon biztosít.⁹

Hadosztály-lovasságnak a harc alatt továbbra is folytatnia kell a felderítést és a biztosítást, de ha szükséges, akkor természetesen részt kell vennie az ütközetben is, majd üldözést hajtani végre siker esetén.¹⁰

A Gyakorlati Szabályzat 2. része részletesen foglalkozik a lovassági harcérntkezéssel, így a legkiemeltebbel, a rohammal is.

A szabályzat előírja, hogy a rohamot lehetőség szerint vonalban kell végrehajtani, azonban súlyképzés végett ellenséges vonal áttöréséhez oszlopban is lehet rohamozni. Hadosztály erejű

⁴ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 137.

⁵ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 139.

⁶ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 152.

⁷ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 152, 157–158.

⁸ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 159–160.

⁹ SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. rész 162.

¹⁰ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 130.

lovasság roham alkalmával 3 harcvonalba fejlődve rohamoz. Az 1. harcvonalba általában 2 ezred, míg a 2. és 3. harcvonalba egy-egy ezred tartozik.¹¹

Amennyiben kettő századnál nagyobb erejű lovastest rohamozik, úgy tartalékot kell elkülöníteni, ami a rohamot oszlopban követi, alkalom adtán pedig vonalba fejlődik a szükséges szakaszon.¹²

„A lovasság lóháton csak egy harcmódot ismer: a támadást.”¹³A cél a lovasságban rejlő előnyök kihasználása, azaz a gyors reakálás mind a parancsnok részéről, mind pedig a parancs végrehajtását illetően.

Lovasság elleni támadásnál az alapelv, hogy az ellenséget meg kell előzni a támadásban. Lehetőleg túlerővel, meglepetésszerűen, akár az ellenséges felfejlődés közben hajtsa végre a támadást az alakulat. Ilyen roham esetén három csoportot kell létrehozni: erős főcsoport, támogatócsoport és tartalék.¹⁴

Továbbá ellenséges lovasság leküzdésénél a sikeres rohamot és az ellenség harc elől való kitérésnek kísérletét is üldözéssel kell folytatni vagy megakadályozni.¹⁵

Gyalogság elleni rohamnál kiemeli a szabályzat, hogy csupán „meglepett” vagy „visszavetett” gyalogsággal szemben tud sikeres támadást végrehajtani.¹⁶ Ennek ellenére a háború alatt többször is sor került beásott és védelemhez jól felszerelt gyalogság elleni lovasrohamra. Ezeknek többnyire csupán súlyos veszteség volt az ára.

Tüzérség elleni roham értelemszerűen oldalba- vagy hátbatámadás lehetőségénél lehet sikeres, a tüzérségi eszközök tűzvonalaán kívül.¹⁷

Jól látszik a szabályzatból, hogy a háború elején még valóban csak lóháton harcoló, rohammal sikert elérő fegyvernemként tekintettek a lovasságra. *Ugyanis „a lovasság vagy a szálfégyverekkel lóháton, vagy pedig kivételesen a löfegyverekkel gyalog harcol.”*¹⁸ Csak akkor szabad tűzharcot vívnia a lovasságnak a szabályzat szerint, ha védelembe kell átmennie, vagy ha a később berkező gyalogság hiányában nem a lovasságra jellemző feladatot kap.¹⁹

Tűzharc esetén a lovasszázad egésze vagy egy része lóról szállva kell, hogy megvívja a tűzharcot, utóbbi esetben azonban lehetőség adódhat tartalék képzésre is. A tartalékba osztott szakaszok viszont lovon maradnak.²⁰

A fentebb említett alkalmazási elvek elsajátításához elengedhetetlen volt a gyakori és alapos kiképzés, éppen ezért az igen kemény és szigorú is volt. A tökéletes lovaglótudás és a fegyverhasználat mellett a huszárnak el kellett sajátítania a ló anatómiai ismereteit, és kisebb balesetek, sérülések szakszerű ellátását. Rendszeresen gyakorolták a járőrözést, a felderítést és a lovasrohamokat is. Ennek tudható be, hogy a honvédlóvasság harcképessége már az első években megfelelő színvonalon állt.

¹¹ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 107.

¹² GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 96.

¹³ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 111.

¹⁴ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 114.

¹⁵ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 42. és 97.

¹⁶ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 120.

¹⁷ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 123. o.

¹⁸ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 109.

¹⁹ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 138.

²⁰ GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. rész 51.

A lovassági fegyvernem alkalmazását illetően nem mindenki értett egyet a sokak szerint elavultnak számító szabályzattal. Így a katonai vezetők részéről két oldal alakult ki a témát illetően. Egyrésztől, akik a hagyományoknak megfelelően továbbra is helyesnek ítélték, mind az előírt alkalmazási elveket, mind pedig a felszerelést. Továbbra is szablyával, lóhátról, nagy tömegű rohammal megvívandó ütközetet látták a fő feladatnak. Másrésztől viszont sokan szerettek volna modernizálni a lovasságon. Rejtőszínű egyenruha bevezetését részesítették volna előnyben, továbbá szerintük elengedhetetlen lett volna a lovasság nagyobb tűzerővel és gyalogsági eszközökkel való ellátása, ezalatt gépfegyverekre, karabélyokra, gyalogsági áásokra kell gondolni. Feladatait illetően pedig az öngyilkos frontális roham helyett főleg felderítés, zavarás, biztosítás, leplezés, üldözés részesítendő előnyben.²¹ Lényegében azt lehet látni, hogy a viták középpontjában a roham fontossága és a felszerelés modernizálása állt.

A lovassági feladatok kezdeti elgondolása és megvalósulása

1914-ben az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében 10 lovashadosztály (ezen belül 8 közös és 2 honvéd) szolgált. Összesen a 19 magyarországi hadkiegészítésű gyaloghadosztályra 6 Magyarországról feltöltött lovashadosztály esett. A lovashadosztályok két kétezredes lovasdandárból álltak, hadosztály-közvetlenként egy háromüteges lovas-tüzérosztállyal és egyenként 4 géppuskával felszerelt lovas-géppuskás osztaggal rendelkeztek, emellett 4 lovas lőszeroszlopból, egészségügyi intézetekből, 1 lovas távíró osztagból, lovas ellátó-oszlopból, 1 vonatszázadból. A lovasezredek két-két lovasosztályból álltak, minden osztályban három lovasszázad volt.

A sereglóvasság manőverező elvek szerinti, önálló, nagymélységű alkalmazására a háború kezdeti szakaszában került sor. Az Oroszországgal határos sík vagy gyengén hullámos ország-rész lovasság bevetésére különösen alkalmas volt, ezért a háború során a magyar lovasság zöme az orosz hadszíntéren harcolt. A mozgósítási tervek szerint főleg Galíciában és Oroszország területén lehetett eredményesen bevetni a lovasságot.

Ennek megfelelően a sereglóvasságot képező lovashadosztályokat több száz kilométer mélységű önálló műveletekre, úgynevezett „hadműveleti felderítésre” vetették be a háború első heteiben. A katonai felső vezetés tervei szerint a háború kezdeti szakaszában – a főerők támadását megelőzően – a lovas seregtettek a határ térségében az ellenség lovasságát leküzdik, egyfelől nehogy az megzavarhassa az osztrák–magyar gyalogság felvonulását, másrészt annak felderítési kísérleteit megghiúsítsák. Ezek után ellenséges területen előretörnek és jelentik az ellenség nagyobb gyalogsági tömegeinek felvonulási területét és előnyomulásának irányát.²²

Conrad von Hötzendorf, a vezérkar főnökének elgondolása az volt, hogy a lovashadosztályok e nagy mélységű feladataikat hét nap alatt megoldhatják, így az aránylag rövid idő nem őrli fel erejüket, emellett az általuk felderített ellenség a hadműveletek megkezdéséig helyzetét lényegesebben nem változtathatja meg.

Ezen elgondolásnak akár alapot is adhatott, hogy a szembenálló fél – leginkább Oroszország hadereje – az akkor ismert információk szerint nagy valószínűséggel hasonló módon fogja alkalmazni lovasságát és keresni fogja azzal az osztrák–magyar lovasság elleni harcérintkezést.²³ A feladatrendszer tehát az ellenfél lovasságának leküzdésére, míg gyalogságának mindössze a felderítésére vonatkozott.

²¹ POLLMANN 2000. 141.

²² AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936. 87.

²³ HORVÁTH 2015. 87.

Az augusztus 11-ei parancs értelmében 15-én megkezdődött a hadműveleti felderítés a kilenc lovashadosztály és egy lovasdandár tevékenységével.

A hadműveleti lovas-felderítés során a magyar lovashadosztályok eredményesen harcoltak az orosz lovassági kötelékek ellen és a nagyobb orosz gyalogsági erők helyzetéről is számos jelentést küldtek. Habár a lovas felderítés során „*az osztrák–magyar lovashadosztályok nem tudtak kellő mélységben benyomulni az orosz határ mögé, azt mégis megállapították, hogy az orosz felvonulás lényegesen előbbre tart, mint az osztrák–magyar.*”²⁴ A lovashadosztályok lovasság elleni harci sikereinek azonban önmagában vajmi kevés eredménye volt, hiszen az orosz lovasság – kevés kivétellel – kerülte a lovasharcot. Ugyanakkor az igen hamar bebizonyosodott, hogy a lovasság nagy létszáma és többretű tűzeszközei ellenére sem képes leküzdeni a védelmi állásokban beásott gyalogságot. A huszároknak a gyalogság előkészített védelmi vonalai előtt le kellett szállniuk a lóról, mert csak gyalogtámadással juthattak előre. Ehhez a harctevékenységhez azonban nem volt megfelelő ruhájuk és felszerelésük. A kevés tüzérség és géppuska sem tudta a huszárokat rohamtávolságig előresegíteni.

Az osztrák–magyar lovassági magasabbegységek 1914. augusztusi támadó jellegű alkalmazása során egyes esetekben adódtak pozitív tapasztalatok. A lovasság magasabbegységeivel, ha kockázatosan is, de mélyen, több száz kilométerre be lehetett hatolni az ellenség mögöttes területeire, oda jelentős létszámú előerőt és tüzérséget lehetett kijuttatni, noha ez valóban kivételes esetekben valósulhatott meg a gyakorlatban. Bebizonyosodott ugyanakkor, hogy életképes megoldásnak számít kerékpáros gyalogsággal vegyíteni a lovasságot. Így lett igazán a lovassági magasabbegység a gyalogság tömeges mélységbe juttatásának eszköze. Ezek az erők – kedvező hadműveleti helyzet esetén – döntő mértékben avatkozhattak be a fegyveres küzdelembe. A kedvezőtlen tapasztalatok azonban számosabb többséget alkottak. A mélységbe levon kijuttatott nagy létszámú katonai erő – felszerelésének és kiképztségének hiányosságai miatt – nem volt alkalmas az ellenfél gyalogságával szembeni hatékony harcra. Ez döntési helyzet elé állította az osztrák–magyar hadvezetést. „*Kétségtelen, hogy a hadvezetőség már augusztusban belátta, hogy a lovasságot helytelenül szerelte fel és neki a megváltozott harcmodornak meg nem felelő olyan feladatot adott, amelyet az gyenge erejével helyenként még a teljes felőrlődés árán sem oldhatott meg.*”²⁵ Ebből fakadóan már 1914-ben megkezdődött a lovasság korszerűsítése. Előrelátható volt, hogy a lovashadosztályokat a lovassági műveletek során gyalogharcra is fel akarják használni. A sereglovasságra váró ilyen jellegű feladatok a tűzerő növelését kívánták, ezért elsősorban a lovas géppuskás osztagokat szaporították. A pótlások már csukaszürke egyenruhában, gyalogsági ásókkal és lehajtható szuronyú karabélyokkal felszerelve érkeztek a harctérre.

A lovasság szervezetének és feladatrendszerének átalakítása a háború második felében

A lovasság korszerűsítésének és szervezetfejlesztésének egy megoldhatatlan probléma vetett véget: a lóhiány. A lóállományra ugyanis égető szüksége volt a háború során dinamikusan fejlődő tüzérségnek. Ilyen körülmények között nem volt lehetőség a lovasság harcok során folyamatosan jelentkező veszteségeinek pótlására. A lovasságot így fokozatosan leépítették, a hadosztályok

²⁴ SZENDI 2000. 280.

²⁵ AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936. 217.

lovait fokozatosan a tüzérséghez csoportosították át.²⁶ A költségesen, hosszú idő alatt kiképzett lovaskatonákat kényszerűen gyalogsági harcra osztották be.

Indokolt volt emiatt a lovasság átszervezése, ami 1915 végén meg is kezdődött. A huszárezredekben így a lovak számát 600-ra csökkentették, négy 150 fős lovasszázadban. A fennmaradó két század huszárjaiból pedig ezredenként gyalogos lövésosztályt alakítottak; ez is és az ezred is külön géppuskás osztagot kapott.

Majd 1916-ban a lovasság tüzejének fokozására minden ezred egy lovasosztályra és egy gyalogos lövésosztályra oszlott, 3-3 századdal, az utóbbit aknavető és gyalogsági ágyús üteggel is megerősítették.

Megjegyzendő, hogy a britek és az oroszok továbbra is fenntartották lovasságuk egy részét, az osztrák–magyar lovasságot azonban 1916 végéig fokozatosan leszerelték. A hadosztályok ekkortól végképp csak névleg őrizték meg lovas mivoltukat, a valóságban gyalogságként kerültek alkalmazásra.

Több szempontból is szerencsétlen kimenetelű volt ez a kényszerű leépítési folyamat. A korai kudarcnak ítélt hadműveletek ellenére kijelenthetjük, hogy nem a lovasság volt alkalmatlan a modern hadviselésben való szerepvállalásra, hanem a felszerelése. Megfelelő álcaruhában, gyalogsági tevékenységre is alkalmas személyi és támogató fegyverzettel és a korábbinál jelentősebb tüzérségi támogatással a lovasság hatékonyan teljesíthette volna feladatait. Éppen 1914–1916 között jöttek létre a német és az osztrák–magyar haderőben a könnyű fegyverzetű rohamgyalogság felállításának haditechnikai feltételei, ekkor rendszeresítették a saját gyártásból, átalakításból vagy zsákmányanyagból származó géppisztolyokat, könnyű kézi géppuskákat, könnyű aknavetőket és kis tömegű gyalogsági ágyúkat.²⁷ A rohamgyalogságnál alkalmazott hatékony személyi és támogató fegyverek a lovashadosztályok tüzejét és tűztámogatásának rendszerét is jelentősen megnövelhették volna.

1916-tól, a gyalogsági védelem áttörésének különböző formáit megtalálva – ez a briteknél-franciáknál a harcokosi, németeknél a rohamharcászat, az oroszoknál pedig a Bruszilov-féle többlépcsős gyalogsági tömegroham alkalmazása – azonnal szükség volt egy olyan erőre, amely a hadművelati mélységben is kifejlesztette az áttörés sikerét. Természetesen ez az erő a lovasság volt – már ha éppen rendelkezésre álltak ilyen hadosztályok és hadtestek az illető haderő szervezetében.

Így például 1916 júniusában a Bruszilov-offenzíva során az erős tüzérségi előkészítést követően több hullámban támadó gyalogsági egységek áttörték a mélyen tagolt védelmi rendszert, majd a siker kifejlesztésére négy lovashadtestüket vetették harcba.²⁸ 1917 novemberében pedig a nyugati fronton a cambrai támadó hadművelet során három brit lovashadosztály törekedett kiaknázni a harcokosik által elért áttörés eredményeit.

1918 novemberében az amiens-i támadó hadműveletnél a közel 500 harcokosit felvonultató áttörő erők tevékenységét követően egy három lovashadosztályból álló lovashadtest nyomult be az ellenség mögöttes területeire, már az első napon húsz kilométeres mélységbe kijutva.²⁹ Nem közönséges lovashadtest volt azonban ez, hanem „*könnyű harcokosikkal és páncélgépkocsikkal megerősített lovashadosztályok.*”³⁰ Megszületett tehát a korszerű lovassági magasabbegység, a

²⁶ BENE–SZABÓ 2000. 434.

²⁷ BACZONI et.al. 2006. 7., 12. és 21–23.

²⁸ RAVASZ–SZABÓ 2000. 89.

²⁹ MERÉNYI 1986.

³⁰ FÜZI 1986. 81.

lovas-páncélos szervezet. Az első világháború utolsó két évének nagy harcokosi-támadásainál – a harcokosik harcászati képességeire támaszkodva – újra bevethetővé vált a harcokosik követő lépcsőjeként harcba vetett lovasság, amely egyfajta lovasított gyalogságként (lovon közlekedik, majd lóról szállva, gyalogságként harcol) került bevetésre. Kialakultak a lovasság és a harcokosicsapatok együttműködésének szabályai is. Heinz Guderian így ír erről: *„A lovasság 1918-ra [...] lovasított gyalogsággá változott [...] lóháton történő bevetését csak akkor lehet fontolóra venni, amikor az áttörés már befejeződött, szabaddá vált a terep, amikor tehát sem szögesdrót, sem lövészárók, sem pedig géppuskák nem korlátozzák e fegyvernem gyorsaságát és terepjáró képességét. [...] Ennek érdekében harcokosikat bíztak meg azzal a feladattal, hogy a lovasság számára különösen széles utcákat vágjanak az akadályokon át [...] eltávolítva a szögesdrótokat [...] majd az első lépcsős lovashadosztályoknál a harcokosi-zászlóaljkat a harcalakzat elé hajtottak, hogy biztosítsák a lovasokat.”*³¹

Az első világháború utolsó két évében tehát már nem is annyira a védelem áttörésének módszerei, mint inkább az áttörés sikerének kiaknázását szolgáló mélységi műveleti képesség, illetve – védelmi műveletek esetén – a mozgékony tartalékok harcba vetésének képessége bizonyult döntő tényezőnek. Mindkét műveleti képességet a sereglövasság testesítette meg, így annak megléte a siker egyik kulcstényezője, míg hiánya a vereség záloga volt.

1921-ben jelent meg Schwarczner Jenő írása a Magyar Katonai Közlönyben, melyben a régi felfogással szemben, mely szerint a lovasság csatadöntő fegyvernem, leszögezi *„lovasrohamokkal többé csatákat eldönteni nem lehet, de eldöntött nagy csatáknál az eredmény kimélyítése a lovasság feladata.”*³² Két fontos megállapítást szögez le művében, miszerint egyfelől a lovasság, mint tartalék várja meg az ütközet kimenetelét, másrészt pedig a harcba bocsátkozás után szinte kizárólag gyalogosként vívja meg az ütközetet, és ebben áll a világháború tapasztalata a lovasságra nézve. Röviden leírva a lovasság feladatai a következők csupán: felderítés, üldözés, különleges feladatok, mozgó tartalék képzése.³³

Ki kell jelenteni: a lovasság nem avult el, nem szűnt meg az első világháború során, hanem – bizonyos szervezeti és haditechnikai korszerűsítések után – továbbra is a sikeres hadviselés egyik kulcstényezője maradt. A lovasság szükségességével, égető hiányával és alkalmazási lehetőségeivel a magyar katonai felső vezetés nagy része tisztában volt. Véleményük szerint: *„bárcsak kéznél lett volna 1917-ben is lovasságunknak csak egy negyedrésze. Az olasz hadszíntéren, az áttörés után, csatadöntő elődeihez méltóan ma már fel sem becsülhető eredménnyel üldözhetett volna a fegyelmében megrendült ellenséget.”*³⁴

A magyar katonai vezetés mindvégig tisztában volt a lovas fegyvernem korszerű hadviselésben betöltött szerepével, értesült a forradalmian új brit harcokosi-hadviselés lovassági támogatásának szerepéről is, így a háború után azonnal megkezdték a magyar sereglövasság dinamikus szervezését és korszerűsítését. Azonban mint ahogy az lenni szokott az elméleti kérdésekben, az újonnan kialakult elvekhez vezető út nem mindenki számára jelentette ugyanazt, így a két világháború között a lovasság alkalmazásáról rengeteg vita és ezzel kapcsolatban katonai szaklapban megjelent írás foglalkozott.

31 GUDERIAN 1999. 140., 113., 85. és 128.

32 SCHWARCZER 1921. 659.

33 SCHWARCZER 1921. 659.

34 AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936. 234.

Példák a lovassági alkalmazás sikerességére³⁵

A hadműveleti lovasfelderítésre rendelt lovas-hadosztályoknak augusztus 15–16-án – a főerők támadását megelőzően egy héttel – kellett az orosz határon át előretörniük. A nagy mélységű felderítés fő célja az ellenséges nagy gyalogsági seregtestek helyzetének megállapítása volt. A feladatok végrehajtása során a 2. lovashadosztály a 24. lovasdandárral Wladimir Wolynskij és Szklin irányában, míg az 1. lovashadosztály az 5. lovashadosztállyal Kamenec Podolski és Gorodok irányában működött együtt. Az egymást támogató, összesen 14 000 fős, ámde együttesen is csak 24 könnyű löveggel rendelkező hadosztály-pároknak elvileg gyenge támogató fegyverzetük ellenére is megvolt az esélyük arra, hogy mélyen beekelődjének az ellenfél éppen felálló védelmi rendszerébe, esetleg kijussanak annak mögöttes területeire.

A stojanowi lovasroham

Az elhatározásnak megfelelően 1914. augusztus 15-én a 24. lovasdandár átlépte a határt. E napon 11 órakor Stojanowba ért és a helység nyugati szélén pihenőt tartott, ahol egy felderítő járőr jelentette, hogy Torkinál orosz lovasság, tüzérség és szekereken szállított gyalogság van felvonulóban, sőt, már Stojanowtól nyugatra az erdőben is vannak oroszok. A parancsnok új felderítő járőröket küldött ki, a dandárt pedig a stojanowi erdő irányából várt orosz lovastámadás fogadásához, rohamhoz fejlődte. A dandár az erdőt elkerülve, észak felé lovagolt, majd Torki felé kanyarodott. A Stojanowtól északra levő magaslatokat pedig a támogató gyalogzászlóalj szállta meg. A Torki irányába felderítő szakasz jelentette, hogy az oroszok Torkiból Grusza-major felé mentek. A szakasz tehát az oroszok biztosító részeivel tűzharcot vívott. Amikor a dandár Torki elé ért, délkeletről tüzérségi tűz alá vonták őket. Ezután a dandár Gruszához ügetett, ahová újabb jelentések érkeztek az orosz tüzérségről és géppuskákról, amelyek az erdőtől délre álltak és a gyalog-zászlóaljat és a dandárnak Stojanowban maradt vonatát lőtték.³⁶

A dandár a szűk erdei úton Stojanow felé vágta az erdőt, majd egy erdőtisztáson oszlopba fejlődött. Jóny ezredes itt az 5. és 9. ezred 2-2 századát az orosz tüzérség és géppuskák ellen rohamra rendelte. Ezzel egyidejűleg az 5. század azt a parancsot kapta, hogy az ezred fennmaradó részével az erdőn át az oroszokat oldalba támadja. A lovas géppuskás osztagnak a rohamot az erdő sarkáról kellett tűzzel támogatni. Az oroszok közben megtudták a dandár tartózkodási helyét, így tüzérséggel tűz alá vonták a huszárokat. A két támadó csoport megindult, a megkerülő támadásra rendelt csoportot azonban visszarendelték, mert jelentések szerint azon az erdei úton, amelyen a dandár haladt, több orosz lovasszázad közeledett. A géppuskákat is az új ellenség felé fordították, de a jelentett orosz lovasság harc nélkül visszafordult. Az arctámadásra rendelt négy század ezalatt áthatolt az erdőn, de délnyugatról tüzérségi és géppuskatűz fogadta. Tűztámogatás nélkül, az ellenségtől kb. 1800 lépés távolságról, nyílt terepen kezdték meg a huszárok a lovasrohamot, amelyet sem a szembetüzelő orosz gyorstűzű ágyúk és géppuskák, sem a rohamozók oldalába tüzelő orosz gyalogság nem tudott feltartóztatni. Az oroszok elsielve, aránylag kevés eredménnyel tüzeltek, majd a roham láttán elvesztették a fejüket. Ezt követően a két huszárszázad tizenkét huszárja elfoglalta a géppuskákat, az oldalról tüzelő orosz gyalogságot pedig egy másik huszárszázad gázolta le.

³⁵ Az ismertetett példákon keresztül csupán egy képet szeretnék felvázolni a teljesség igénye nélkül, hiszen jóval több rohamban és ütközetben vettek részt a magyar lovasság kötelékei, mely ütközeteken keresztül további pozitív és negatív tapasztalatokat lehetne ismertetni.

³⁶ AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936. 208.

A jól vezetett, határozott lovastámadás hamar eredményre vezetett. De ekkor valaki hátulról gyülekezőt fúvatott. Sok huszár megfordult és a legrövidebb úton a hívó trombitahang irányába vágta magát. Ezt a zavart a hátrábbálló orosz lovasszázadok felhasználták és előretörték. Az orosz lovasság, noha géppuskáit már nem tudta visszaszerezni, az esti sűrűkületben őrizetlenül hagyott ágyúit mégis elvontatta. A harctér azonban a 24. dandár kezében maradt. Sok orosz elfogtak, két géppuskát, sok fegyverzetet és lovat zsákmányoltak. A Stojanownál megvert, határbiztosító gyalogsággal és tüzérséggel megerősített fél 7. orosz lovashadosztályt ezt követően észak felé vonult vissza.³⁷

Láthatjuk, hogy a magyar lovasságot, miután ellenállásba ütközött rohamra vezényelték, hogy legázolják az ellenséges állásokat. Ebben az esetben a roham sikeres volt, noha a tervbe vett oldal irányú roham elmaradt, mely nagy valószínűséggel csökkentette volna a magyar veszteségeket, és az orosz ellentámadás esélyét is. Másfelől az orosz lovasság került a találkozóharcot a támadó lovassággal, és inkább a visszavonulóban lévő alakulatokat rohamozta meg az ütközet végén, mellyel kis sikert tudtak elérni, mégis jobb eséllyel szálltak harcba.

A Wladimir Wolynskij-i lovasroham

1914. augusztus 16-án a 2. lovashadosztály Wladimir Wolynskij felé nyomult előre. A város felé közeledve azonban heves puska és géppuska tűzbe futottak az elővédek, majd kiderült, hogy az orosz gyalogság erős drótakadállyal védte a város déli részét. Míg a 3. huszárezred lóról szállva gyalog próbálta áttörni a védelmet – sikertelenül –, addig az 5. ulánuszred egyik százada azt a feladatot kapta, hogy kerülje meg a védzárát és lóháton rohamozva érjen el sikert. A Wladimir Wolynskijtól keletre levő mocsarakon azonban még lovassággal sem lehetett átkelni így az ulánusok kénytelenek voltak frontális rohamot vezényelni. Súlyos veszteségek árán – mocsárban való lemaradás, géppuskatűz – ugyan elérték a vonalat, azonban a drótakadályokban sorra buktak fel a lovak, s a támadás lendülete ezzel megakadt. Az osztrák–magyar csapatoknak végül vissza kellett vonulniuk.³⁸

Ezen a példán keresztül világosan látszik, hogy ugyan a szabályzathoz híven a lovasság döntő rohammal igyekezett a sikert kivívni, az alkalmazott módszer nem volt már alkalmas erre a feladatra. A gyalog rohamozó huszárok esetében pedig a pusztán gyalogsági harchoz szükséges felszerelés és az ezt segítő támogató fegyverzet hiánya okozta többek közt a támadás elakadását.

A Kamenec Podolski–Gorodok irányú mélységi művelet

Az 5. lovashadosztály műveletét augusztus 15-én kezdte meg. A lovashadosztály zöme Grzymalowra lovagolt, majd a 7. honvéd huszárezred négy századát Luka Malára, a Zbruczhoz küldték, hogy az oroszok félrevezetésére ott átkelést színleljen, és a folyó keleti partján felderítsen. A hadseregcsoport-parancsnokság arról tájékoztatta a lovashadosztályt, hogy egy orosz lovashadtest az 1. lovashadosztály elől 16-án valószínűleg Husiatynon át vonul vissza, ezért parancsot kaptak, hogy a Husiatyntól keletre levő területre törjenek előre, semmisítsék meg az ott lévő ellenséget, azután kezdjék meg a felderítést.³⁹

Az 1. lovashadosztály augusztus 16-án lépte át a határt, vonatát egy zászlóalj biztosítása mellett hátul hagyta, zömével pedig Kamenec Podolski felé nyomult előre. Az 5. lovashadosztály ezalatt a Zbruczon Kozmától keletre kialakított hídfőből felderítő osztagokat kiküldve végzett

³⁷ AJTAY–PÉCZELY–REÉ 1936. 209–210.

³⁸ AJTAY–PÉCZELY–REÉ 1936. 211.

³⁹ AJTAY–PÉCZELY–REÉ 1936. 202.

felderítést.

Augusztus 17-én az 1. lovashadosztály az ellenség által megszállva tartott Kamenec Podolskit megtámadta, és estére elfoglalta. Ugyanezen a napon az 5. lovashadosztály két zászlóalja Kozinán maradt, a lovashadosztály többi része pedig 7 órakor Gorodok felé előnyomult. Gorodok térségében egy orosz gyalogezred, a 12. orosz lovashadosztály, illetve a 16. és a 17. doni kozákezekredek tevékenykedtek. Az orosz gyalogság már három napja védelmi állásokat épített Gorodoktól nyugatra és ott várták az osztrák–magyar csapatok támadását.

A lovashadosztály elővédje ekkor hat huszárszázadból és egy kerékpáros századból, egy lovas géppuskás osztagból és egy huszár-utászszakaszból állt. A kerékpáros század a mély homokban viszont csak lassan tudott előrejutni, és lemaradt. Froleich altábornagy nemsokára kézhez kapta a felderítő osztagok első jelentéseit, amelyek szerint előlük két kozák lovasszázad Gorodok felé vonult vissza. Délután az előosztág azt jelentette, hogy Lysodowy és Gorodok között több kisebb kozák osztag van. Az előosztág a terepen elsórt kozák osztagokat lóháton megrohmozta. Az előhad a Lysowodytól keletre levő 348. háromszögelési ponton át követte az előosztágot. Az 1. géppuskás osztag a Popow-majorhoz ment előre, hogy az előosztág rohamát onnan tűzzel támogassa. Majd az előhad is előnyomult Gorodok felé, és egy nálánál jóval nagyobb orosz erőt üldözőbe vett.⁴⁰

Froleich altábornagy, a hadosztály parancsnoka elhatározta, hogy a Gorodoktól nyugatra sejtethető ellenséget északról és délről átkarolva megtámadja. Tüzérségét az elővéd szerepét betöltő 8. huszárezred két századának biztosítása mellett a 348-as magaslattól északnyugatra kb. 400 lépésre állította fel, majd a hadosztály főerőit előrevezettette. A 3. géppuskás osztagot tűztámogatásra a popowi majorhoz előreküldte. Eközben az orosz tüzérség Gorodok felől a hadosztály tüzérségét és a mögötte álló 8. huszárezredet lötte. Ezután Froleich altábornagy támadási parancsot adott ki: „*Támadás rajban! 23. dandár balra a major körül, irány a gorodoki vörös tetők. A 15. dandár jobbra, a popowi majoron át a mélyedésben, azután irány Gorodok déli szélé!*”⁴¹ Parancsát kiegészítette azzal, hogy a támadó csoportok parancsnokaira bízta, hogy a támadást a helyzet szerint lóháton vagy gyalog hajtsák végre.

Ezalatt az előosztág, a kozákokat üldözve, az oroszok gorodoki védelmi állásáig tört előre. A védelemre berendezkedett orosz gyalogság puskáinak és géppuskáinak heves tüze a századnak nagy veszteséget okozott. Amint az előhad az oroszok védelmi állásait kb. 400 lépésre megközelítette, heves puska- és oldalozó géppuskatűzet kapott. A két lovasságot támogató géppuskás osztag először a popowi majortól lötte az oroszokat, majd Gorodok felé előnyomult és egy erdőcskéből újra megkezdte a tüzelést.

A 23. lovasdandár parancsnoka azt a kiegészítő parancsot, hogy gyalog is támadhat, nem kapta meg, ezért lóháton való támadást parancsolt. Az első harcba vetett huszárosztály gróf Batthyány Béla alezredes parancsnoksága alatt halált megvető bátorsággal rohmozott és előretört az oroszok védelmi állásáig.⁴² Itt azonban az ellenség heves puska- és géppuska-tűzében nagy veszteséget szenvedett és kénytelen volt visszavonulni. Egy másik rohamra vezetett huszárosztály szintén nagy veszteségeket szenvedett az orosz vonalak eléréséig, ott azonban sikeresen be tudott törni az orosz gyalogság állásaiba, azonban visszavonulni már nem tudott, így maradványai fogságba estek.⁴³ Az őket a jobbszárnynon követő huszárezred a közte és az orosz állás közt lévő

⁴⁰ AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936. 204.

⁴¹ SCHWARZER 1922-1923. 457.

⁴² RAVASZ 2000. 210.

⁴³ RAVASZ 210.

vízmosásos terepen lassabban nyomult előre, így az orosz tüzérség, illetve géppuskák tüze az ezrednek mind nagyobb veszteséget okozott. Amikor a már vágásban, rajban előnyomuló ezred parancsnoka az orosz védelmi állások előtt meglátva az ellenség helyzetét, a lóháton végrehajtandó rohamot megvalósíthatatlannak ítélte. Visszafordult és ezredét a terephullám mögött gyülekeztette. A 15. lovasdandár támadását – a kapott parancsmódosításnak megfelelően – lóról szállva hajtotta végre, jóval kisebb veszteségekkel.

Az oroszok Gorodok térségében állomásozó erőit mindenképpen felfedte az 5. lovashadosztály támadása, amelynek során azok is jelentős veszteségeket szenvedtek, így a visszavonuló osztrák–magyar lovasokat kisebb osztagokkal sem voltak képesek üldözni.⁴⁴ A két lovasdandárnak ugyan nem sikerült áttörnie az orosz védelmet, de „a hadosztály 23. lovasdandárának lovasrohama, illetve a 15. lovasdandár átkaroló támadása Gorodoknál végül visszaszorította az orosz csapatokat.”⁴⁵ Ennek ellenére a nagy veszteségeket elszenvedett lovashadosztály üldözésre már nem volt képes, de a nyílt terepen sem maradhatott, így elrendelték az erők visszavonulását.

A lovasság alkalmazását vizsgálva láthatjuk, hogy a hadművelleti felderítés és az ellenséges lovasság felmorzsolása volt az elsődleges cél, megfelelően a vezérkar elképzeléseihez és a szabályzatban írtakhoz. Frereich altábornagy részéről rugalmasságot vezedhetünk fel, hiszen belátva, hogy a helyzethez alkalmazkodás elengedhetetlen a támadást nem kötötte lovas rohamhoz, döntési ehetséget biztosított. Ennek ellenére sajnálatosan a lóháton történő rohamnak súlyos veszteségei lettek, ezzel is szaporítva a negatív tapasztalatokat e téren.

Összegzés és tapasztalatok

A világháború alatt lezajló folyamatokat szemlélve Schwarczer Jenő arra a megállapításra jut, miszerint „A nagy háború [...] nem szült úgyszólván semmi újat a lovasság számára, mert hogy lovasrohamokkal csatákat eldönteni nem lehet, azt már majdnem mindenki sejtette, és hogy nyert csatákat csak a lovasság üldözése által lehet teljesen kihasználni, az régi hadászati elv.”⁴⁶

Dobokai és jenői Dobokay Béla vezérkari ezredes 1923-ban egy 50 oldalas tanulmányt publikált a lovassági feladatok korszerűsítéséről.⁴⁷ A probléma, amit rögtön megfogalmaz, hogy a lovasság tapasztalatait szinte kizárólag gyalogharcban szerezte, nagyon kevés alkalom nyílt kihasználni a lovasság előnyeit. Éppen ezért szükség van a háború után külön foglalkozni a lovassággal is, és ahelyett hogy a világháborús szereplést kudarcként fogjuk föl, meg kell vizsgálni, hogy hogyan lehetne javítani, megújítani a lovasságot, hogy eredményesebben vívhassa meg harcait a jövőben. Ehhez objektívan fel kell tárni azokat az hibákat, amik hátráltatták a lovasság sikereit.

Véleményét összefoglalva a háborúba lépéskor a lovasság az akkori szabályzatnak megfelelt, azonban felmerül a kérdés, hogy ezek a szabályzatok mennyire voltak aktuálisak a korhoz képest. Mivel legfőképpen lovasrohamokra volt kiképezve a lovasság – ruházatát, felszerelését, tüzerejét is ennek megfelelően állapították meg –, a kevés számú lovasroham sikertelensége arra ösztönözte a hadvezetést, hogy lóról szállva, gyalog harcoltassa a lovasságot. Erre azonban nem voltak megfelelően kiképezve a lovaskatonák, így nem meglepő, ha nem értek el nagy sikereket. Ha mégis, megfelelő támogató tüzérség, és nehézfegyverzet hiányában sokszor nem volt arányban

⁴⁴ AJTAY–PÉCZELY–REÉ 1936. 205.

⁴⁵ RAVASZ 2008. 27.

⁴⁶ SCHWARCZER 1921. 659.

⁴⁷ DOBOKAY 1923. 423.

az elért eredmény és az elszenvedett veszteség.

Ugyan része a gyalogos harc és a gyalogos kiképzés a gyakorlati szabályzatnak, azonban arányaiban tekintve egyértelműen a lovas harcra fekteti az a hangsúlyt, összhangban az elképzelésekkel a feladatokat illetően.⁴⁸

Sajnos az az elképzelés, hogy a lovasságnak nem kell gyalogoskötelékeket leküzdenie, irreálisnak bizonyult, ugyanúgy, mint a kevés géppuskával és tüzérséggel megvívható gyors lovasharcok terve. A lovasság elavult és szegényes felszereléssel – gyalogsági harcra alkalmatlan ruházatban, kevés tüzérséggel és géppuskával, gyalogsági ásó nélkül – ment ki a keleti hadszínterre. Továbbá huszárkarabélyukhoz nem rendszeresítették szuronyt, ami lehetetlenné tette a beásott gyalogság elleni hatékony gyalogroham végrehajtását. Ez az erő – fegyverzetét, felszerelését, alkalmazási elveit és kiképzését tekintve – még alkalmatlan volt a dragonyos típusú (lovon közlekedik és lóról szállva, gyalogságként harcol) feladatok végrehajtására, vagy akár védelemben lévő gyalogság elleni hatékony harctevékenységre. Ugyanakkor a mögöttes területeken képes volt menetben lévő gyalogsági kötelékek megtámadására, illetve az ellenfél vezetési, közlekedési és hadtáp rendszerének pusztítására és rombolására.

Mint láttuk, a lovas fegyvernem régi szabályzatához hűen próbálta meg feladatait teljesíteni, azonban ezeket az újszerű háborúban csupán vegyes sikerrel tudta elérni. Mindazonáltal hála a fegyverzeti, felszerelési, szervezetbeli és elvi változtatásoknak – a lóhiány ellenére is – képes volt a lovasság legitím fegyvernemként végigküzdeni a világháborút. *

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- AJTAY ENDRE – PÉCZELY LÁSZLÓ – REÉ LÁSZLÓ (1936): *A magyar huszár*. A magyar lovaskatona ezer évének története. Budapest, Merkantil Nyomdaipari Vállalat.
- BACZONI TAMÁS – KISS GÁBOR – SALLAY GERGELY PÁL – SZÁMVÉBER NORBERT (2006): *Halálfejes katonák. Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamcsapatai 1916–1918*. Budapest, Püedlo Kiadó.
- BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER (2000): Lovasság. In: Ravasz István – Szijj Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs*. Budapest, Petit Real K.
- DOBOKAY Béla (1923): A lovasság jövő feladatai és alkalmazása a világháború tapasztalatai alapján. *Magyar Katonai Közlöny* 9. évf. 9-12. szám.
- FÜZI IMRE (szerk.) (1986): *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- GUDERIAN, HEINZ (1999): *Riadó! Páncélosok!* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- GYAKORLATI SZABÁLYZAT 1. RÉSZ (1914): *Gyakorlati Szabályzat a m. kir. honvéd lovasság számára*, 1. r. 3. kiadás, Budapest, Pallas.
- GYAKORLATI SZABÁLYZAT 2. RÉSZ (1900): *Gyakorlati Szabályzat a m. kir. honvéd lovasság számára*. 2. r. 3. kiadás, Budapest, Pallas.
- HORVÁTH CSABA (2015): Az első világháború hadászati tervei és a felderítés működése a háború mozgó- és állásháború időszakában. In: Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): „...kedves bajtársaim kössétek be sebem” A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, ÖNTE –Belvedere.
- MERÉNYI LÁSZLÓ (1986): *Amiens, 1918*. Budapest, Móra Ferenc K.
- POLLMANN FERENC (2000): A monarchia lovassága az első világháborúban. In: Söptei István (szerk.): „Huszárok a történelem forgószélében.” Sárvár, Nádasdy Ferenc Múzeum K.
- RAVASZ ISTVÁN – SZABÓ JÓZSEF (2000): Bruszilov-offenzíva In: Ravasz István – Szijj Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs*. Budapest, Petit Real K.

⁴⁸ GYAKORLATI SZABÁLYZAT II. rész

- RAVASZ ISTVÁN (2008): *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban. 1914–1945.* Debrecen, Püedlo K.
- SCHWARCZER JENŐ (1921): A lovasság feladatai a jövő háborúban és az erre való kiképzés. *Magyar Katonai Közlöny* 9. évf. 10-11. szám.
- SCHWARZER JENŐ (1922-1923): Magyar huszárok a világháborúban. I. közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények* 23-24. évf. 3. sz. 269–284.
- SZENDI ISTVÁN (2000): Határctaták (II.) In: Ravasz István – Szijj Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs.* Budapest, Petit Real K.
- SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT II. Rész (1875): *Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára. II. r. harctéri szolgálat.* Budapest, Pesti Ny.
- SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT III. Rész (1877): *Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára, 3. r. lovasság.* Budapest, Pesti Ny.

BARTÓK ÁDÁM LÁSZLÓ

b.adam92@citromail.hu
egyetemi hallgató (SZTE BTK)

A tengeri háború elméleti kérdései és az első világháború

— *The Theoretical Issues of Naval Warfare and World War I.* —

ABSTRACT The late 19th century saw a great improvement in maritime technology, most importantly in the case of warships. The ever developing technology made the theorists to reconsider the views of sea power and of how to achieve naval supremacy. One of the leading theorists in this field was the American A. T. Mahan, well-known to the English audience, but much less widely known among Hungarian readers. For decades, his views about sea power dominated the strategic considerations of naval and political circles and had a great effect on the thriving navalism. Through studying the history of European nations, he composed some principles that can be applied to naval strategy regardless of the technological changes, like the role of a navy, the importance of sea communications and trade routes. Each great power tried to develop its own use of these, according to their strategic positions. Though the Mahanian theory opposes the division of fleets, it was difficult to apply for large empires like Britain and the USA. First Sea Lord of the Royal Navy, John Fisher offered an alternative emphasizing new technologies, the submarine and the battlecruiser. Finally, the experiences came from the Great War, most importantly the inability to bring about a decisive battle at sea and the small units gaining more weight in fleet operations has led to a reconsideration of the focus on battleships, which thereby led to changes in the doctrines – although, this change did not reach an end until the last years of the Second World War.

KEYWORDS naval strategy, sea power, theories on naval warfare, Alfred Thayer Mahan, World War I

DOI 10.14232/belv.2016.4.3 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Bartók Ádám László (2016): *A tengeri háború elméleti kérdései és az I. világháború*. Belvedere Meridionale 28. évf. 4. sz. 39–51. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A 19–20. század fordulóját övező évtizedek rohamos fejlődésének talán legnagyobb összszegzése volt az első világháború. Számos egyéb tényező mellett elsősorban az ugrásszerű technikai fejlődés volt az, ami elősegítette, hogy ez a háború különbözzön minden addigi katonai konfliktustól, nem csak grandiózussága, hanem a mentalitásra gyakorolt korszakválasztó jellege miatt.¹ Így volt ez a tengeri hadviselésben is, amelyet a 19. század második felétől kezdve a háború kezdetéig egy sor forradalmi újítás változtatott meg. Azonban a technikai fejlődéssel párhuzamosan itt egy másik területen is átalakulás zajlott.

Az 1890-es évekre a nagy „fehér foltok” eltűnőben voltak a térképről, az európai ember – vagy amerikai társa – a legtávolabbi egzotikus helyekre is eljutott; ez volt az a korszak, amikor a világot már egységesen lehetett szemlélni, ez időre tehető a geopolitika és a geostratégia megszületése. Sorra jelentek meg a világviszonylatban gondolkodó, átfogó művek, különféle megközelítési módot alkalmazó geopolitikai és geostratégiai elméletek, melyek szerzői közt olyan neveket találunk, mint Friedrich Ratzel, Alfred Thayer Mahan, Julian Corbett és Halford John Mackinder.²

A gyarmatosítás utolsó nagy hulláma – nagyjából az 1875 és 1914 közötti időszak – az ipari forradalom hatásait magán viselő, egyre gyorsabban átalakuló világ nagyhatalmai közötti vetélkedést hozott, amelybe az európai hatalmakon kívül már bekapcsolódott az Egyesült Államok és Japán is. Versenyfutás kezdődött meg, de már nem pusztán a területekért, nyersanyagokért, kereskedelmi pontokért; a korábbi kereskedelmi vállalkozások helyett a tudatos birodalomépítés határozta meg a nagyhatalmak terjeszkedését. A kapitalizálódó világ gazdaság a világkereskedelem jelentős növekedését hozta. Fontossá vált a felvevőpiacok összeköttetése az anyaországgal; a tenger vált a legfőbb közvetítő térére az új világ gazdaságban.

A gyarmatosító országok felismerték, hogy gyarmatbirodalmuk és a kereskedelmi útvonalak védelme szempontjából elengedhetetlen a tengerek feletti ellenőrzés, így a versengés kiterjedt a világtengerekre is. Talán soha azelőtt és azután nem volt akkora jelentősége az emberek szemében a világot felölelő óceánoknak, soha annyi szem nem szegeződött a tengerre, mint ebben a korban. Ugyanakkor mégsem volt annyira egyértelmű a tengeri hatalom definíciója, megszerzésének és fenntartásának mikéntje. Ehhez adták meg a kellő lökést és háttérrel az olyan elméleti munkák, amelyek évtizedekre meghatározták a tengeri hatalomról való felfogást és hatásuk jóval túlmutat az első világháború korszakán.

Az új korszakot sejtető technológiai változások és felemelkedő új versenytársak minden nagyhatalmat arra ösztönöztek, hogy megtalálja a módját a tengerek feletti uralomnak és a nagyhatalmi játszma minden korábinál nagyobb fegyveres konfliktusban összegződött. Írásom célja az első világháború tengeri hadviselésének bemutatása a háborút megelőző legfontosabb elméleti kérdések és a nagyhatalmak stratégiai lehetőségeinek fényében.

Új korszak a tengeri hadviselésben

A 19. század második felében látványos fejlődések mutatkoztak a hajózásban, nem kis részben a technikai változásoknak köszönhetően, melyek közül érdemes kiemelni néhány forradalmi újítást.

Ezek közé tartozott a gőzhajtás megjelenése. A tengeren való utazás ezáltal sokkal könnyebbé, gyorsabbá és kiszámíthatóbbá vált. A század közepétől alkalmazták nagyobb hadihajókon

¹ Kiss 2015. 53–55.

² Tóth 2014. 310–318.

is, melyek felvonulása többé nem függött a szélről és az áramlatok hatásától. Szintén fontos újítás volt a hajótüzérség terén a forgó lövegtorony, amely az 1860-as évektől kezdett elterjedni. Ezzel a hajónak valamivel kevesebbet kellett manővereznie a lövéshez, mint a hagyományos oldalsortűz esetén. Az új típusú robbanólövedékek ellen a hajókat páncélborítással kezdték ellátni; először a fa hajótestre erősítettek páncéllemezeket, később már az egész hajótesthez vas és acélelemeket használtak. Az ily módon megerősített hajószerkezet lehetővé tette nagyobb gőzgépek és nehezebb lövegek beszerelését; a hadihajók egyre nagyobbak és nehezebbek lettek. Új eszköznek számított a torpedónaszád és a tengeralattjáró, ám alkalmazhatóságuk még korántsem volt világos és valódi hatékonyságuk csak a századfordulóra mutatkozott meg. Szintén a századfordulón került használatba a drótnélküli távíró, amellyel lehetővé vált a nagyobb flottaműveletek összehangolása is. Az egyes hajók közti gyorsabb kommunikáció megkönnyítette a flottaparancsnokok döntéshozását és a parancskiadást, emellett pedig állandó összeköttetésben maradhattak a főparancsnoksággal.³

A technológiai újítások adaptálása sokszor új alkalmazási módszereket igényelt, ez ösztönözte a teoretikusokat arra, hogy egy-egy új technológia fényében a különböző alkalmazási elméleteket rendre felülvizsgálják. A kérdés az, hogy milyen hatással voltak ezek az újítások a tengeri hadviselésre, és megváltozott-e ezzel a tengeri hatalom gyakorlásának módja?

A téma egyik legátfogóbb elméleti vizsgálata az amerikai Alfred Thayer Mahantól (1840–1914) származik. Mahan tengerésztisztként részt vett az amerikai polgárháborúban, teljesített szolgálatot a Távol-Keleten és Dél-Amerika partjainál, kellő tapasztalatot gyűjtve ahhoz, hogy átlássa korának világpolitikai helyzetét, amely már akkor szorosan összefüggött a haditengerészettel. 1885-től a Newport-i Naval War College-ban oktatott – az itt leadott előadásorozata képezte az alapját a később híressé vált *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783* (A tengeri hatalom hatása a történelemre 1660–1783) című művének, amely vizsgálati módszerei tekintetében újító jellegű volt, és amelyet még számos magas színvonalú munka követett.⁴

Mahan szemléletének kialakulásában jelentős szerepe volt a megelőző korszakok nagy tengeri háborúinak; a 17–18. század katonai konfliktusai, az angol–holland háborúk, az 1778–83-as angol–francia háború során ádáz harcok folytak a tengereken és az ott vívott csaták nagyban befolyásolták a háború alakulását. Mahan alapelve, hogy egy nemzet sem válhat nagy világhatalommá nagy haditengerészet nélkül. Megfogalmazása szerint a világtenger olyan, mint egy közvetítő közeg, egy közös „országút”⁵, amely összeköti a világ nemzeteit. A haditengerészetek feladata, hogy ellenőrzést gyakoroljanak a tengeri összeköttetést jelentő vonalak, a kereskedelmi útvonalak felett.⁶ Mahan felismerte, hogy egy ország nagyhatalommá való előlépésében a tengeri kereskedelem, a világtengerekre való kijutás és ez által a világgazdaságba való bekapcsolódás kulcsszerepet tölt be. Rámutatott, hogy a történelem során azok az országok, amelyek hozzáfértek a tengeri kereskedelemhez, jóval nagyobb előnnyel indultak és idővel fejlettségükben kiemelkedtek. Ilyen ország volt Anglia, Németalföld, Spanyolország vagy Skandinávia, szembeállítva Közép-Európával vagy Oroszországgal, amelyek korlátozott kijutási lehetőségekkel rendelkeztek. Nagyon fontos, hogy egy ország meg tudja védeni nemzeti érdekeit, saját kereskedelmi lehetőségeit a tengeren. A világhatalommá válás záloga ezért egy erős hadiflotta fenntartása,

3 SPECTOR 2002. 11–46.

4 Többek között az 1911-ben megjelent *Naval strategy compared and contrasted with the principles and practice of military operations on land* c. műve, amelyben a tengeri hadviselés elveit veti össze a szárazföldi hadelmélettel, és amely érdekes alapot nyújt az első világháború némely aspektusának tanulmányozásához.

5 MAHAN 1890. 25.

6 WESTCOTT 2013. 286.

valamint a tengeri erőkihívítás, azaz elsősorban támaszpontok létrehozása vagy megszerzése a világ távoli részein, melyek segítségével bárhol fenntartható a haditengerészeti jelenlét és ezzel a kereskedelmi érdekek védelme.

A tengeri hegemonia elképzeléséhez a korban élő példaként szolgált a Brit Birodalom. Anglia a 19. század során megszerezte a világtengerek feletti uralmat és „*minden nemzet fölé egy őrszemet telepített*”⁷ erőd vagy hadikikötő formájában. Bizonyos területek, mint stratégiai pontok felértékelődtek – így például a tengerszorosok, átjárók, kereskedelmi csomópontok – ahonnan ellenőrzést lehetett gyakorolni az óceán egy adott része felett, különösen az arra haladó kereskedelmi utak felett. Kivételesen fontossá vált az 1869-ben megnyílt Szezei-, és az 1914-ben átadott Panama-csatorna. Előbbit a britek szerezték meg, utóbbit pedig az amerikaiak, miután felismerték annak stratégiai jelentőségét. Anglia a megelőző két évszázad győztes háborúiból a világ minden pontján szerzett kikötőket és telepeket. Később rendkívül kifizetődőnek bizonyultak ezek a területszerzések, mivel, bár a gőzhajók kevésbé függtek az időjárástól, nagyon is függtek viszont a szénutánpótlástól, amelyet kikötői raktárak felállításával tudtak biztosítani. Felértékelődött a szövetségesek szerepe, akik „baráti kikötőiket” rendelkezésre bocsátják a világ számos pontján, lehetővé téve a hajók feltöltését és javítását. A gyarmatai és domíniumi országai e téren megint csak hatalmas előnyt jelentettek Anglia számára; Ausztrália, Kanada és a Dél-afrikai Unió például mindkét világháború idején tengeri műveletek kiindulópontjául szolgált.

A haditengerészet számára tehát fontosak a tengerentúli bázisok, és ezeknek a bázisoknak a nagyhatalmak általi megszerzése a legváltozatosabb formában zajlott a 19–20. század során. Mahan szerint a haditengerészeti stratégia abban különbözik a szárazföldi katonai stratégiától, hogy az előbbi háború és béke idején egyaránt szerepet kap. Háborúban a fő cél az ellenség flottájának megsemmisítése és tengeri kereskedelmének ellehetetlenítése, békében pedig az állomány növelése – különösen, ami a kereskedelmi flottát illeti – és kikötők, támaszpontok létesítése vagy megszerzése a világ távoli pontjain vásárlásokkal, koncessziókkal vagy az ágyúnaszád-politika más eszközeivel.⁸

Továbbá ahhoz, hogy egy nemzet valódi és tartós tengeri hatalom legyen, elengedhetetlen bizonyos tengerész-hagyományok megléte, melyek nélkül a legdrágább hadiflotta és haditengerészet is csupán „*gyökér nélküli hajtás*”⁹; ezért az erős haditengerészet alapja általában egy kiterjedt kereskedelmi flotta, amely háború idején nem csupán hajókat, de emberanyagot is biztosít.¹⁰

Mahan ráirányította a figyelmet arra, hogy a tengeri hatalom birtoklásának képességét a katonai szempontokon kívül még számos egyéb tényező befolyásolja, mint a földrajzi szempontok, a politika, a nemzeti karakter vagy a gazdasági vonatkozások. Úgy vélte, hogy egy tengerésztisztnek ismernie kell ezeket a tényezőket ahhoz, hogy képes legyen stratégiai döntések meghozatalára, ezért mindig igyekezett a tengerésztiszt-képzést valamennyire interdiszciplinárisá tenni. A korszak nagy teoretikusainak sajátossága, hogy már globális méretben, összefüggő hadszínterekben gondolkodva elemezték a szárazföldi és tengeri hadviselés lehetőségeit és a hozzá kapcsolódó kihívásokat. Az e téren úttörőnek számító Clausewitz nagy hatással volt Mahan szemléletére, többek között abban, hogy a háborút és a politikát egymással összekapcsolta.¹¹ A háborúkat a

⁷ PARET 1986. 251.

⁸ MAHAN 1890. 22. Érthető, hogy a gyarmatosító országok gyorsan felkarolták a mahani elveket és terjeszték ideológiájának egyik alapelemévé tették. Ezért a baloldali történetírás később előszeretettel nevezte Mahant és elveit imperialistának.

⁹ MAHAN 1890. 88.

¹⁰ WESTCOTT 2013. 356.

¹¹ NAGY 2002. 240.

legtöbb esetben politikai vagy gazdasági okokból vívják. A tengeri fennhatóság kiterjesztése csak a hazai politikai és gazdasági-pénzügyi körök támogatásával valósulhat meg, de ezen felül a *navalista* vezetők igyekeztek össznemzeti érdekként is feltüntetni a tengeri fegyverkezést, hiszen az alapvetően a nemzeti érdekek védelmét szolgálta.

Szintén Mahan hívta fel a figyelmet arra, hogy mennyire fontos szerepe van a tengeri kereskedelem léte szempontjából egy sikeres vagy sikertelen tengeri háborúnak, kiváltképp az olyan országok esetében, amelyek jelentős mértékben függnek a külföldi importtól. A történelem során ilyen ország volt Hollandia, mely a tengerekről való kiszorítása után kiesett az élvonalból, és a 19. század végére ilyen lett Anglia, de a világháború előestéjén Németország is egyre inkább függeni kezdett a külföldi importtól. A hatalmassá duzzadt ipar és népesség már nem tette lehetővé az önellátást ezen országok számára. Bármilyen drasztikus változás a világereskedelemben ezeknek az országoknak a (j)ölétét fenyegette. Maga a világgazdaság, a világereskedelmen alapuló prosperitás is meglehetősen törékenynek bizonyult, amelyet mindig érzékenyen érinthetett a tengeri hatalmak rivalizálása. Anglia el akarta kerülni ezt a függésből adódó fenyegetettséget úgy, hogy mindenki másnál erősebb flottát tartott fenn.

A 19. század végi, viszonylag békés, fellendülést hozó időszak jelentős részben annak a hatalmi egyensúlynak volt köszönhető, amelyet Anglia, mint a tengerek ura biztosított. Anglia felügyelete alatt a tengerek viszonylag biztonságossá váltak és a tengerhajózás prosperáló szakasza köszöntött be a boldog békeidők alatt. Ugyanez mutatkozott egyébként a 20. század második felében (sőt – napjainkban is), amikor pedig az USA gyakorolt szinte korlátlan hatalmat a tengerek felett.¹² A századfordulóra azonban az iparosításnak köszönhetően egyre gyorsabb ütemben jelentek meg a versenytársak – Németország, USA, Japán – ami a hatalmi egyensúly felborulásával fenyegetett. Az 1889-es védelmi törvényben a brit parlament elfogadta a *two-power standard* elvét, vagyis Nagy-Britannia akkora hadiflottát kívánt fenntartani, amely erősebb, mint az utána következő mindenkori két legerősebb tengeri hatalom flottája együttvéve. Akkoriban ez Franciaországot és Oroszországot jelentette, de két évtizeddel később már Németország és az Egyesült Államok volt a két legnagyobb versenytárs. Előnye megtartásához Nagy-Britannia nagyszabású csatahajó-építési programot hirdetett meg. Ez hatalmas gazdasági terheket rótt a szigetországra és egy idő után nem is vált lehetővé a tartása, de egy időre még sikerült fenntartani a világelsőséget. Emellett a britek kínosan ügyeltek a külsőségekre is: flottájuk ne csak erős legyen, de annak is látszódjon. A Royal Navy mindig sokat adott a rendre, tisztaságra és fegyelemre a hajóin, hogy a világ bármely pontján méltóképpen reprezentálják a birodalmat. Talán érthető mindez Anglia szemszögéből nézve, hiszen történelme során gyakran kellett hagyatkoznia a tengeri erejére és végső soron nagyságát is ennek köszönhette. A britek számára csak ez a hadiflotta volt; Winston Churchill kifejezésével élve, amennyiben az angol flotta teljesen megsemmisülne „...a Brit Birodalom szertefoszlana, akár egy álom...”¹³. Ennek is köszönhető, hogy II. Vilmos tengeri fegyverkezési programja többször is „flottapánikot” váltott ki a szigetországban és beleüldözte Nagy-Britanniát egy fegyverkezési versenybe, amely jelentős mértékben hozzájárult a világháború kirobbanását okozó feszültséghez.

Az előbbiből is látszik a modern hadihajó szerepe, mint a nagyhatalmi reprezentáció eszköze. Már az 1890-es évektől kezdve érezhető volt a hajózás népszerűségének növekedése, különösen a gőzhajókon való utazás gyorsabbá és olcsóbbá válásával. Luxus-óceánjárók szeltek át az At-

¹² Mahan jövőképe egy, a tengeri nagyhatalmak által közösen ellenőrzött, mindenki számára előnnyel járó globális szabadkereskedelmi rendszer volt. SUMIDA 2006. 89.

¹³ Idézi: ROSE 2007. 27.

lanti-óceánt, hadihajók tettek földközi utakat, megtestesítve mindazt, amit az emberiség elért. A modern csatahajók a technika legújabb vívmányait ötvöző bonyolult harci gépek, az ipari forradalom csúcstermékei voltak. Számuk és méretük egyben az adott ország gazdasági teljesítő képességét és hadi potenciálját is jelezte. A modern kori tengeri hadviselés egyik jelentőségteljes pillanata volt a brit *Dreadnought* csatahajó 1906-os szolgálatba állítása. Ezen az új típusú hadihajón minden korábbi technikai újítás együtt volt. A forgó lövegtornyokba azonos űrméretű ágyúk kerültek, így jött létre a „*csupa nagy ágyús*” (all-big gun) csatahajó.¹⁴ Jelentős tüzerő, az új gőzturbinák általi nagy sebesség és erős páncélzat egyesült egy minden korábbi típusnál nagyobb vízkiszorítású hajótestben.¹⁵ A *Dreadnought* különlegessége, hogy viszonylag egyszerű felépítésű, világos elrendezésű, éppen ezért sorozatban gyártható és könnyen lemásolható volt, ellentétben a korábban épült, rendkívül változatos megjelenésű és többféle fegyverzetű ún. *sorhajókkal*, melyeket ezután *pre-dreadnought*-oknak neveztek.

Az új csatahajó nem csak a brit közvéleményt nyűgözte le, hanem a Csatorna túlsó partján is érdeklődést keltett. Németország nem sokkal később hozzákezdett saját dreadnoughtjai építéséhez, és pár éven belül valamennyi nagyhatalom követte a példáját. A dreadnoughtok váltak a flották új első vonalbeli csatahajóivá, évről évre erősebb fegyverzetű és páncélzattal épültek, magát a névadót is hamarosan elavulttá téve. A korban egyedülállóak voltak, státusszimbólummá váltak. Minden „valamirevaló” tengeri hatalomnak szüksége volt ilyen hajókra, hogy fel tudja venni a versenyt riválisaival. Még a kisebb vagy kevésbé fejlett országok, mint Görögország vagy Argentína is igyekeztek vásárolni vagy építtetni maguknak.¹⁶ „Csatahajó-őrület” lett úrrá az egész világon. A *Dreadnought* megjelenése új lendületet adott a nagyhatalmi fegyverkezési versenynek és az elszabaduló *navalizmus*nak. A navalizmus az a jelenség, amikor a tengeri hatalom kérdése összefonódik a nemzeti büszkeséggel és a technika iránti csodálattal, valamint politikai és gazdasági érdekekkel.¹⁷ A navalizmus hulláma a világháború előtti negyedszázadban végigsöpört a világ országain, mindenhol népszerűvé téve a haditengerészetet, legimpozánsabb jelképei pedig kétségkívül az új csatahajók voltak. Képeslapokon szerepeltek, uralkodókról és tartományokról kapták neveiket, beépültek a köztudatba. Az újságok haditengerészeti statisztikákat közöltek, a boltokban hajómodelleket és a tengerészsélethez kapcsolódó regényeket lehetett kapni, de a fő attrakció mégis az évenként akár többször is megrendezett nagy haditengerészeti szemlék, flottafelvonulások voltak.¹⁸ Ilyenkor a nagy csatahajók felvonultak Kronstadt, Kiel, Toulon, Portsmouth vagy Norfolk kikötőiben a lelkes érdeklődő tömeg előtt és az uralkodók, elnökök tiszteletére.¹⁹

A navalizmus kifejezése összeforrt Mahan nevével, mint annak egyik legjelentősebb alakja. *A tengeri hatalom hatása...* megjelenése után szerzője rendkívüli népszerűsége tett szert, először Angliában, majd hazájában is. Az amerikai haditengerészet egyik főtanácsadója lett és részt vett az 1899-es hágai békekonferencián is, az amerikai delegáció tagjaként.²⁰ Bár sokan

¹⁴ Erre elsősorban a fegyverek lőtávolságának jelentős megnövekedése miatt volt szükség. A hasonló kaliberű nehéz ágyúk lövedékeinek becsapódását nagy távolságból a tüzéségi megfigyelők nem tudták megkülönböztetni egymástól, ezért a következő lövés pontosítása is lehetetlenné vált. Az azonos kaliberű ágyúkból álló főfegyverzet tehát megkönnyítette a célzást.

¹⁵ KISS 2011. 15.

¹⁶ KISS 2011. 17.

¹⁷ KRÁMLI 2015. 182.

¹⁸ ROSE 2007. 156.

¹⁹ ROSE 2007. 157.

²⁰ WESTCOTT 2013. x–xi.

kritizálják Mahant, hogy túlzottan leegyszerűsített és kategorizált, elsősorban a művei hatására a gondolkodásmódban bekövetkezett változás az, ami igazán lényeges.

Mahan hatása már érződik az Egyesült Államok 19. század végi külpolitikájában. A Monroe-doktrína, melynek célja az európai hatalmak kiszorítása az amerikai kontinensről, de legalábbis további expanziójának megakadályozása, elengedhetetlen feltétele volt egy megfelelő méretű hadiflotta.²¹ Theodore Rooseveltnél elnök személyében fontos támogatóra lett az amerikai haditengerészet. Ő és még néhány amerikai kongresszusi képviselő kitűnő példa a századforduló *mahaniánus*, *navalista* politikusára, akinél megmutatkozik a clausewitzi elv, amennyiben a tengeri hatalom kérdését csak úgy, mint a háborút politikai és társadalmi ügyé teszi.²² 1907-ben Rooseveltnél indította „Nagy Fehér Flottáját”, egy világ körüli felderítőút és erődemonstráció céljából. Külpolitikájában az elnök figyelembe vette Mahan írásait az amerikai stratégiai helyzetéről és ez nagy hatással volt az általa követett irányvonalra.²³ Az idők során az USA érdekszférája a Karib-tengeren át a Panama-földszorosig terjedt ki. Ránézve a térképre, amerikai szemmel szinte evidensnek tűnt, hogy a Karibi-térség stratégiaileg fontos, egy, a Földközi-tengerhez hasonló központi terület. Az Egyesült Államok igyekezett határait kitolni a tengerpartjaitól távolabbra. Az 1898-as spanyol–amerikai háború eredményeképpen megszerezte a Fülöp-szigeteket és Guamot a Csendes-óceánon, Puerto Ricót, valamint befolyása alá vonta Kubát a Karibi-térségben. Valamennyi külbirtok egy-egy előretolt védelmi vonalat volt hivatott képezni.

A *nyitott kapuk elvének* szintén lényeges eleme volt a tengeri erőfitogtatás. Hamarosan az ázsiai országok is kénytelenek voltak megtapasztalni a tengeri hatalom jelentőségét. Japán számára már talán akkor eljött ez a felismerés, amikor az első amerikai hadihajók megjelentek a partjainál az 1850-es években. Fél évszázaddal később Japán Ázsia vezető tengeri hatalmává lépett elő és beállt a gyarmatosító országok közé. A japán tengeri stratégiák mindenki másnál szorgalmasabban olvasták Mahan munkáit; több művét fordították le japánra, mint bármilyen más nyelvre a világon.²⁴

Régi és új elgondolások

A 19. század technikai újításai minden korábbinál pusztítóbb erővel ruházták fel a hadihajókat és fejlődésük további irányvonala sokak fantáziáját megragadta. Amikor a századfordulón még úgy látszott, hogy a hajótüzérség egyre nagyobbá, erősebbé és precízebbé válása reális fejlődési utat kínál, egyesek minden addiginál pusztítóbb tengeri csatákat prognosztizáltak.²⁵

Mahan szerint azonban, míg a technikai feltételek gyakran változnak, bizonyos elvek, illetve célok a tengeri hadviselésben ugyanazok maradnak.²⁶ Tehát, például ha a századforduló technológiai előrelépéseit – legfőképpen a gőz-hajtású hadiflották elterjedését – vizsgáljuk: a hatótávolság, gyorsaság és manőverező képesség terén valóban szembetűnő változást tapasztalunk, jelentősen megnőtt a hadiflották harcértéke, a háború könnyebbé és gyorsabbá vált, de maguk a háborús célok nagyjából ugyanazok maradtak. Műveiben Mahan a tengeri hadviselés történetéből vett példákon keresztül ismertette a főbb elveket, melyek nem változnak. Ezek közül

²¹ MAHAN 1911. 106.

²² NAGY 2002. 242.

²³ TÓTH 2009. 103.

²⁴ WESTCOTT 2013. xvi.

²⁵ ROSE 2007. 10.

²⁶ MAHAN 1911. 10.

az egyik legfontosabb, hogy egy hadiflotta feladata mindig az ellenség flottájának legyőzése, fő tengeri erejének megsemmisítése, lehetőség szerint egyetlen nagy „*döntő csatában*” (decisive battle), a háború minél korábbi szakaszában. Ezt követően az ellenfél maradék egységeit is meg kell semmisíteni, majd blokád alá vonni a kikötőit, amely többnyire súlyos hatást jelent a gazdaságára nézve. Mahan szerint e döntő csata szükségszerűen a hadiflották mindenkori legerősebb hajói, *főhadihajói*²⁷ között zajlik, mert ezek alkalmasak a leginkább annak megvívására; ezért egy hadiflottának döntően páncélozott csatahajókból kell állnia. (A kísérőegységek és eltérő feladatkorú hajók jelentősége csak a világháború alatt mutatkozott meg jelentősebb mértékben.)

Az előző század nagy tengeri ütközetei, mint a trafalgar, az abukiri, de később a japán–kínai háború alatti vagy a manila-öbölbeli csaták szinte mindig döntő fordulatot jelentettek a háború menetében. Ezt látszottak alátámasztani az 1904–1905-ös orosz–japán háború eseményei is: két nagyobb tengeri csatában az orosz flotta jó része megsemmisült, Oroszország egy csapásra megszűnt jelentős tengeri hatalom lenni. A modern óriásoknak korábban még nem volt alkalma igazi csatában kipróbálni erejüket. Pre-dreadnoughtok először az orosz–japán háború során ütköztek meg egymással és értékes tapasztalatokkal szolgáltak a megfigyelők számára.

Ugyanakkor azt látjuk, hogy a világháború alatt nem került sor döntő tengeri csatára a szembenálló felek két legerősebb hadiflottája között, vagyis a német és az angol flotta között. Az okok megvizsgálásához a következőkben célszerű tisztázni az ún. „*létező flotta elmélete*” (fleet in being) fogalmát, melynek definíciója nagyjából a következő: egy megfelelő erejű flottakötélék nagyszámú ellenséges egységet köthet le anélkül, hogy egyáltalán elhagyná a kikötőjét, mert pusztán *létevel* fenyegetést jelent az ellenség tengeri műveleteire, így képes állandó nyomást gyakorolni. A másik félnek ezért mindig közel ugyanakkora erőt képviselő köteléket kell készenlétben tartania egy lehetséges támadás kivédésére. *Fleet in being* vonatkozhat kisebb kötelékekre, de egész hadiflottákra is. Általában a gyengébb fél alkalmazza annak érdekében, hogy leküssön egy nála nagyobb ellenséges erőt anélkül, hogy hajóit csatában kockára tenné. Ezt egy kikötő biztonságából vagy a tengeren folyamatos kitérő manőverekkel megteheti.²⁸ A német nyílt-tengeri flotta nagyobb egységei (ugyanúgy, ahogy a Monarchia főhadihajói) a háború nagy részét a kikötőikben rostokolva töltötték, mivel az antant tengeri erők mindenhol komoly fölényben voltak velük szemben. Ugyanakkor mind az Atlanti-óceánon, mind a Földközi-tengeren az antant hatalmaknak is jelentős tengeri erőket kellett állomásoztatniuk a potenciális veszély miatt.

A német haditengerészet pedig komoly veszélyforrás volt a brit flottára nézve, mivel csatahajóik száma ugyan kevesebb volt, technikai fejlettség terén nem maradtak el a britektől. Az ellenség erejéből adódóan egy esetleges összecsapás során a győzelem is komoly véráldozatot követelt volna a Royal Navy részéről, aminek következtében megrendül a birodalom helyzete. Ez a „*kockázati flotta*” (Risikoflotte) elve, amely Alfred von Tirpitz, a Német Császári Haditengerészet főparancsnoka nevéhez köthető, és a Német Birodalom biztonságpolitikájában kulcsszerepet játszott. Lényege, hogy a császári hadiflottának nem szükséges az építési versenyben megelőznie a briteket, elegendő csupán akkora erőt létrehozni, amekkora túl kockázatosná tenné az angolok számára a döntő csata vállalását. A *fleet in being*-ből következik, hogy az erő nem az egyes csatahajók harci értékében, hanem a flotta teljes támadó erejében mutatkozik meg.²⁹ Ennek továbbvitele pedig, hogy soha nem szabad a flottát megosztani. Pontosabban, soha nem szabad a fő csapásmérő erőt képviselő csatahajókat többfelé osztani. Ha ugyanis a flotta erejét szétosztjuk

²⁷ Capital ship – a korszakban leginkább a csatahajókra használatos kifejezés.

²⁸ KAISER 2007. 56.

²⁹ PARET 1986. 458.

és a világ különböző pontjaira vezényeljük, fennáll a veszélye, hogy az ellenség azokat külön-külön, egymás után megsemmisíti.

Mahan a flotta megosztásáról való nézeteit elsőként az USA tengerpartjainak védelme kapcsán fejtette ki. Mivel művei elkészülte idején még nem épült meg a Panama-csatorna, az Egyesült Államok számára komoly fejtörést jelentett keleti és nyugati partvonalának védelme. Az Atlanti-parton Nagy-Britannia, a Csendes-óceánon Japán jelentett potenciális fenyegetést a leendő nagyhatalom számára. Mivel mindkét oldalon kiépíteni egy ütőképes hadiflottát iszonyú költségeket emésztett volna fel, ezért Mahan azt javasolta, hogy csak az egyik parton, egyetlen nagy tengeri haderő képviselje az országot, mégpedig az egyesített flotta visszatartó erejével – „... nem a flotta tényleges helye számít, hanem egyszerűen a léte, megfelelő száma és hatékonysága, egyetlen erővé való koncentrálása, amely megvédi mindkét tengerpartot”.³⁰ Az elmélet egyik legkézenfekvőbb alátámasztása abban az időben az orosz-japán háború volt. Amikor a japán flotta 1904 nyarán ostrom alá vette Port Arthurt, az orosz Balti Flotta kifutott, hogy az ottani és a vlagyivosztoki hajóik segítségére siessen, illetve, hogy visszaretentse a japánokat a kikötő ostromától. Ám a japánok még az orosz főerők megérkezése előtt megsemmisítették a külön harcoló két kisebb orosz flottát, majd a Rozsesztvenszkij tengernagy által vezényelt, a fél világot megkerülő Balti Flottát is elpusztították. Oroszország ezzel tengeri erejének jelentős részét elvesztette és lemaradt a fegyverkezési versenyben. Máshogyan alakulhatott volna a háború, ha a Császári Haditengerészetnek az egyesített orosz flottával kell felvennie a harcot.

Szintén az erők megosztásának kérdésével került szembe Nagy-Britannia az 1910-es években. Történelme során többször kellett megosztania tengeri erőit a hazai vizek és a Mediterráneum, illetve távoli gyarmatai között. Szintén akadt példa a szomszédságában felemelkedő új tengeri hatalomra, a 17. századi Hollandia képében.³¹ A holland kereskedelmi utakhoz való közelsége akkor ugyanazt az előnyt nyújtotta Angliának, mint később Németországgal szemben – vagyis kedvező földrajzi pozíciójának köszönhetően könnyen tudta ellenőrizni az Északi-tengerről az Atlanti-óceánra való kijutást. A flottáját otthon koncentráltta és súlyos veszteségeket tudott okozni a holland kereskedőflottának.³² Megváltozott a helyzet, amikor új, potenciális ellenfelek jelentek meg a világ túlsó végén az USA és Japán képében. Veszélybe kerültek a brit ázsiai érdekeltségek, hiszen minél távolabb van egy terület az anyaországtól, annál nehezebben védhető. A német flottával szembeni erőkoncentráció, a flotta összevonása hazai vizeken súlyos következményekkel járhatott a brit politikai és gazdasági érdekekre a világ többi részén.³³ A hadihajói voltak azok, melyek reprezentálták a világbirodalmat, terjesztették a brit kultúrát és végső soron biztonságot jelentettek az alattvalóknak. Természetesen politikusok és tengernagyok más szemszögből tekintenek a világra; ám ha a katonai stratégia szempontjából nem is bírtak olyan nagy jelentőséggel ezek a külbirtokok, lélektani szempontból mégiscsak nagy jelentőségűek voltak, hiszen például a „fehér gyarmatok” az anyaországtól várták védelmüket. Anglia nem hagyhatta magára alattvalóit, illetve, ami még fontosabb: nem engedhette meg, hogy bárhol gyengének mutakozzon.

Ez a nagy dilemma végül kevésbé mutatkozott meg az első világháborúban. Nagy-Britannia annak érdekében, hogy megőrizze előnyét a növekvő francia és orosz tengeri hatalommal szemben, Japánnal szövetséget kötött. Az első japán csatahajók brit hajógyárakban készültek és az

³⁰ WESTCOTT 2013. 274.

³¹ MAHAN 1911. 69.

³² MAHAN 1911. 73.

³³ ROSE 2007. 76.

orosz-japán háború eredményének fényében a szövetség végső soron jó befektetésnek bizonyult. A távol-keleti színtér feletti befolyás így megmaradt és lehetővé vált a nehéz egységek koncentrációja hazai vizeken, az egyre erősödő német hadiflotta ellen.³⁴ Más volt a helyzet a második világháborúban, amikor Japán volt az ellenfél. Az akkoriban szintén európai vizeken koncentrált Royal Navy az USA hadba lépése nélkül képtelen lett volna megakadályozni a japán terjeszkedést és megvédeni gyarmatait.

Sokat tett a Royal Navy háborúra való felkészítése érdekében a 20. század egyik legnagyobb reformerének tartott Sir John Arbuthnot Fisher (Első Tengeri Lord, 1904–1910). Nem értett egyet a mahani vizsgálati elvekkel; szerinte „*a múlt tanításai csupán az elpuffogatott ötletek tárháza*”³⁵ volt. Ambiciózus és kompromisszumokat nem ismerő jelleme, és emiatti vitái a konzervatív körökkel a brit haditengerészet modernizációjának kezdetét jelezték.

Fisher egy alternatívát kínált az erőkoncentrációra. Elképzelése szerint a nehéz hadihajókat a távoli vizeken kellett volna állomásoztatni, a gyarmatok védelmére, míg a Brit-szigetek védelmét kisebb egységekkel, torpedónaszádok és tengeralattjárók tömeges bevetésével lehetett volna biztosítani, amelyek partközélnél kedvező helyzetben voltak. Ez volt a „*flotilla-védelem*” (flotilla defence) elgondolása.³⁶ Fisher arra alapozott, hogy a torpedónaszádok képesek lehetnek felvenni a harcot a nehéz hadihajók ellen, mégpedig gyorsaságuk és manőverező képességük kihasználásával. A *Jeune École* (Új Iskola) nem számított új dolognak a századforduló haditengerészeti köreiben. A 19. század során, a francia haditengerészetben belül létrejött irányzat sajátossága, hogy megkérdőjelezte az egyre nagyobb hadihajók szükségességét és hasznosságát, szembeállítva azokat a gyors, kisméretű egységek összehangolt támadásának hatékonyságával. A kisebb méretű hajók kisebb célpontot is nyújtanak az ellenségnek, és elvesztésük kisebb anyagi- és embervesztést jelent, mint egy nehéz hadihajóé. A *Jeune École* az új találmányokra, a motoroshajóra, búvárnaszádra és a torpedóra fordította a figyelmet, melyek előállítására viszonylag olcsó volt, ezért az irányzat főként a kisebb haditengerészeti körökben lett népszerű. Mint az a világháború során kiderült, a torpedónaszádok és tengeralattjárók bizonyos körülmények között valóban veszélyt jelentettek a csatahajókra. A kisméretű hajók támadásai ellen fejlesztették ki a *torpedónaszád-romboló*, később csak *romboló* néven emlegetett hadihajókat, amelyek azután a hadiflották legfontosabb kísérőegységeivé váltak, később a tengeralattjárók ellen is hatékonyan bizonyultak.

A másik újítás, ami összeforrt Fisher tengernagy nevével, az új típusú hajó, a *csatacirkáló* megalkotása. A nagy sebességű, erős fegyverzetű hajótípus feladata eredetileg a távoli kereskedelmi utak védelme, az ellenséges, kereskedelmi portyázást végző cirkálók elpusztítása volt. A sebesség és a nehezebb fegyverzet érdekében valamennyit fel kellett áldozni a páncélvédetségéből, de a nála nehezebb csatahajók elől szükség esetén el tudott menekülni. Fisher ezekkel a csatacirkálókkal akarta ellenőrizni a távoli vizeket, míg otthon a *flotilla-védelem* működik.³⁷

Fisher újszerű elgondolásokra való nyitottsága elnyerte Winston Churchill (az Admirális Első Lordja, 1911–1915) tetszését, aki átvette „Jacky” Fisher reformer szellemét, valamint technológia iránti lelkesedését. Ugyanakkor éppen a technika kezdeti korlátai okozták Fisher elgondolásának sikertelenségét. A brit tengeralattjáró-gyártás nem haladt megfelelő ütemben ahhoz, hogy elegendő egységet állíthassanak ki a hazai vizek védelmére. Sokak szemében pedig

³⁴ SUMIDA 2006. 92.

³⁵ SUMIDA 2006. 93.

³⁶ SELIGMANN 2015. 967.

³⁷ SUMIDA 2006. 94.

nem is volt több a bűvárhajó, mint kiegészítő feladatkört ellátó, a nagy hadihajók támogatására szolgáló eszköz. A csatacirkálók száma a háború kezdetekor szintén nem érte el a Fisher által megálmodott, és elképzelése megvalósításához szükséges mennyiséget. Nagy-Britannia szerencséjére, a szövetségesekkel elegendő tengeri erő állt rendelkezésre, hogy a Royal Navy hazai és távoli vizeken is megfelelő számban legyen jelen. A csatacirkáló a háború alatt, egyesek szerint nem a várt eredményt hozta. Ugyan sikeresen helyálltak például 1914-ben a Falkland-szigeteknél vívott csatában, Maximilian von Spee cirkálói ellen, viszont a csatahajóflották részeként alkalmazva, meglehetősen gyengének bizonyultak. Ennek oka, hogy a háború kezdetén nem volt kidolgozott és a parancsnokokkal kellően ismertetett alkalmazási elve a csatacirkálónak, sem egyértelmű utasítás az alkalmazására vonatkozóan.³⁸ Gyenge páncélszatuk miatt alkalmatlanok voltak a csatahajósrban való szolgálatra, mégis oda osztották őket, ez pedig Jütlandnál három csatacirkáló elvesztését jelentette.

A döntő csata és alternatívái

A háború kezdetén a hadiflották erőssorrendje többé-kevésbé tükrözte a nagyhatalmak közötti erőviszonyokat. Világosan látszott Nagy-Britannia tengeri elsősége, a modern csatahajói számának tekintetében pedig második helyen állt Németország. A korban elsősorban a csatahajók és csatacirkálók mennyiségének összehasonlítása képezte a flották közötti erőssorrend megállapításának alapját. Sokkal világosabb képet kapunk azonban, ha a többi hajóosztály tekintetében is elvégezzük ezt az összehasonlítást: Mahan úgy képzelte, hogy ha a sokat propagált dreadnoughtok, a flották legerősebb hadihajói összecsapnának és megtizedelnék egymást, akkor azután a másodvonalbeli hajóké lenne a főszerep (vagyis pre-dreadnoughtok, cirkálók és rombolók – amelyek száma terén a Brit Birodalom szintén világelső volt) és a harcok ugyanúgy folynának tovább.³⁹ A császári flottának ezért kevés eséllyel sikerült volna felülkerekednie nagy ellenfelén és egyértelmű ellenőrzést gyakorolni a vizeken.

A döntő csata elmaradása esetén a tengerek feletti uralom biztosításának másik módja a haditengerészeti és gazdasági blokádn fenntartása, az ellenség kikötőinek teljes lezárása. Ehhez is szükséges a tartós erőfölény, valamint komoly logisztikai összehangoltság. Németország kedvezőtlen földrajzi-stratégiai helyzete lehetővé tette egy viszonylag könnyen fenntartható blokádn létrehozását ellene. A brit hadihajóknak a hazai kikötőkből mindössze a két atlanti-óceáni kijáratot (a Csatornát, valamint a skót partok és Norvégia közé eső tengerrészt) kellett szemmel tartaniuk. A kommunikációs technológia fejlődése lehetővé tette a britek számára a „távoli blokádn” fenntartását, vagyis nagyobb hadihajók a kikötők biztonságából tarthatták sakkban a német flottát, amelynek kifutása esetén gyorsan tudtak reagálni. Az ún. „közeli blokádn”, amikor a blokádn fenntartó hajók az ellenséges partoktól látótávolságban helyezkednek el. Ez jóval veszélyesebb volt, mivel ki voltak téve az ellenséges torpedónaszád- és tengeralattjáró-támadásoknak. Tirpitz erre alapozta volna felmorzsoló taktikáját, ami így a távoli blokádnak köszönhetően nem járt eredménnyel.⁴⁰ Mivel a blokádn feltörésére indított egyetlen komolyabb német próbálkozás – a jütlandi csata – sem járt sikerrel, a németek egy ellenblokádnal válaszoltak, ami elhozta a tengeralattjáró-háború első hőskorát.

A kereskedelmi portyázás a tengeri hadviselés jól ismert formája volt már a 17-18. század

³⁸ ROSE 2007. 177.

³⁹ MAHAN 1911. 8.

⁴⁰ KAISER 2007. 60.

óta. Célja az ellenség kereskedelmi hajózásának zavarása, arra kényszerítve, hogy értékes hadihajókat vonjon el kereskedelmi útvonalai védelmére, ezzel gyengítve a főflotta csapásmérő erejét. Előnye, hogy a szétszórta tevékenykedő hadihajók elfogása az óceán hatalmas mérete miatt nagyon nehéz, ezért azok viszonylag alacsony kockázat mellett nagy károkat okozhatnak az ellenség kereskedelmi hajózásában. Emiatt a történelem során általában a gyengébb harcoló fél alkalmazta, amikor egy tengeri csatában nem lett volna esélye a győzelemre. Az első világháborúban viszont ennél továbbmentek: a tengeralattjáró-háború fő célja az ellenség kereskedelmének teljes megsemmisítése, gazdasági kimerítése volt. Mahan a kereskedelem elleni háborút mindig csak másodlagosnak tekintette; nem lehet döntő tényező, mert a tengeri fölény birtoklása nélkül a portyázó hadihajókat előbb-utóbb az ellenség felszámolja – mint ahogy ez a német cirkálók esetében nagyrészt a háború első éve alatt megtörtént. A tengeralattjárók a védekezés kezdeti hiánya miatt egy ideig ki tudtak bújni ez alól, de az ellenük való fegyverek kifejlesztésével végül hasonló sorsra jutottak. A korban sokáig úgy vélték, hogy az óceánok hatalmas mérete, valamint Nagy-Britannia kiterjedt kereskedelmi hálózata lehetetlenné teszi a tengeri kereskedelem hatékony ellehetetlenítését, amivel a stratégia helytelenségét támasztották alá.⁴¹ Ezzel szemben a brit Julian Corbett jóval nagyobb hangsúlyt helyezett a kereskedelem elleni harcra, mondván, hogy elsősorban azt kell megakadályozni, hogy az ellenség teljesen birtokba vegye a tengert. A flottának sokkal rugalmasabb alkalmazását preferálta, beleértve ebbe a kombinált hadműveleteket és a kereskedelmi portyázást, miközben elvetette a döntő csata kizárólagos jelentőségét. Leginkább a blokádot favorizálta, amely legfőbb céljának a nyomásgyakorlást tartotta – a gazdaságra és a polgári lakosságra vonatkozóan. Véleménye szerint az erőviszonyok kiegyenlítésével a gazdasági tényezők kerülnek előtérbe, tehát az a fél nyer, amelyik anyagilag tovább bírja.⁴² Végül elmélete helyesnek bizonyult.

Az 1914–1918-as tengeri háború egyik fő kérdése, hogy képes lett volna-e a német haditengerészet döntő befolyást gyakorolni a háború menetére. Lisle Abbott Rose amerikai történész szerint a német nyílt-tengeri flottának lett volna erre lehetősége a legelső időszakban, ha az Északi-tengeren keresztül benyomul a La Manche csatornára, megsemmisítve az ott állomásozó, pre-dreadnoughtokból és kisebb egységekből álló brit flottát. Az északon lévő Scapa Flow-ba telepített *Grand Fleet*, a brit flotta főerői csak egy napos késéssel tudtak volna megérkezni a Csatornára, addigra viszont komoly pusztítást vihetett volna véghez a német flotta, kereskedelmi hajókra vadászva és tűz alá véve az expedíciós erők behajózására szolgáló kikötőket, ami Rose szerint akár egy hét késést is jelenthetett volna a brit erősítés francia földre való megérkezésében. Egy hét pedig a háború kritikus első időszakában hosszú időnek számított.⁴³

Csakhamogy sem a flottaparancsnok, Ingenohl tengernagy, sem a császár nem merte kockára tenni a német hadiflottát egy ilyen hadműveletben, és itt mutatkozik meg a nehéz hadihajók gyengéje – túl nagy értéket képviseltek a vezetők szemében, túl sokba kerültek, túl sokáig épültek és elvesztésük túl nagy presztízsvesztéssel járt volna. Végül éppen a navalizmus miatti kiemelt státusuk juttatta tehetetlenségbe a csatahajóflottákat. A háború kitörésekor szinte mindenki a két nagy hadiflotta megmérkőzését várta, egy „*második Trafalgart*”.⁴⁴ Az, hogy a tengeri háború menetét nem a nagy felszíni hadihajók megmérkőzése döntötte el, meghatározta a háborút követő évek teoretikai vitáit.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a németek gyors győzelmet vártak a nyugati-fronton,

⁴¹ MAHAN 1890. 539.

⁴² MOFFAT 2001. 21.

⁴³ ROSE 2007. 180.

⁴⁴ ROSE 2007. 183.

ezért feleslegesnek vélték kockázatni a csatahajóikat. A császári flotta elsősorban a német érdekek képviseletére jött létre, mindig harcra készen kellett állnia, de elvesztése Németország világpolitikai helyzetére is súlyosan hatott volna.

A háború után a britek nagyszabású flottaleszerelésbe kezdtek, mivel a fő ellenfél, a német flotta gyakorlatilag megszűnt létezni. Így tehát a csatahajók közül számos darab leselejtezésre került és ócskavasként végezte. A két világháború között, különösen az 1930-as évektől még jelen volt valami pislákoló emléke a navalizmusnak, de a korábbi rajongáshoz hasonlóan már soha nem váltott ki a tengeri hatalom kérdése az emberekből. A még gyerekcipőben járó, de a háború alatt már bizonyított technika, a repülőgép egyre több stratégia figyelmét keltette fel, köztük Mahanét (halála előtti éveiben) és Fisherét. Mindketten nagy jövőt jósoltak a légiereőnek, bár igazi kiteljesedését már nem érhették meg. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- HOLMES, JAMES – YOSHIHARA TOSHI (2011): *Garbage In, Garbage Out. The Diplomat*. <http://thediplomat.com/2011/01/garbage-in-garbage-out>. Hozzáférés: 2016. április 10. 10:30.
- KAISER FERENC (2007): A blokádmélete és gyakorlata a tengeri hadviselésben. *Aetas* 22. évf. 4. sz. 49–68.
- KISS GÁBOR FERENC (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor: „...kedves bajtársim kössétek be sebem”. A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark. 49–74.
- KISS LÁSZLÓ (2011): *Csatahajók az első világháborúban*. Debrecen, Püldo Kiadó.
- KRÁMLI MIHÁLY (2015): A navalizmus és az osztrák–magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra. In Majoros István (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Budapest, ELTE BTK. 181–194.
- MAHAN, ALFRED THAYER (1890): *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*. Boston, Little, Brown and Company.
- MAHAN, ALFRED THAYER (1911): *Naval Strategy Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*. Boston, Little, Brown and Company.
- MOFFAT, IAN C. D. (2001): Corbett: A Man Before His Time. *Journal of Military and Strategic Studies* vol. 4. no. 1. 10–35.
- NAGY MIKLÓS MIHÁLY (2002): Geográfia és hadelmélet. *Földrajzi Értesítő* 51. évf. 1-2. füzet. 237–247.
- PARET, PETER (ed.) (1986): *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- ROSE, LISLE A. (2007): *Power at sea. Volume 1, The age of navalism, 1890–1918*. Columbia, Missouri, University of Missouri Press.
- SELIGMANN, MATTHEW S. (2015): Naval History by Conspiracy Theory: The British Admiralty before the First World War and the Methodology of Revisionism. *The Journal of Strategic Studies* vol. 38. no. 7. 966–984. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402390.2015.1005443> Hozzáférés: 2016. április 10. 16:11.
- SPECTOR, RONALD H. (2002): *Háború a tengereken*. Tengerészek és tengeri csaták a 20. században. Budapest, Kossuth Kiadó.
- SUMIDA, JON TETSURO (2006): Geography, technology, and British naval strategy in the Dreadnought era. *Naval War College Review* vol. 59. no. 3. (Summer 2006). 89–102.
- TÓTH JÓZSEF (szerk.) (2014): Általános társadalomföldrajz I-II. Pécs, NORDEX Kft. – Dialóg Campus Kiadó. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Toth_Jozsef_Altalanos_tarsadalomfoldrajz_I_II/ch08s02.html Hozzáférés: 2016. november 10. 16:11.
- TÓTH PÉTER ANDRÁS (2009): Alfred Thayer Mahan és az európai nagyhatalmi erőegyensúly a 20. század elején. *Külgügyi Szemle* 8. évf. 4. sz. 100–109.
- WESTCOTT, ALLAN (ed.) (2013): *Mahan on Naval Warfare: Selections from the Writing of Rear Admiral Alfred T. Mahan*. 1918. Reprint. London, Forgotten Books.

GORCSA OSZKÁR

gorcsa6@gmail.com
hallgató (SZTE BTK)

Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására

— *Breaking of Serbia, or an attempt to eliminate the Balkan Front* —

ABSTRACT In my study I'm describing in detail, the grave situation in which Serbia had found itself, after the Potiorek-offensives. Furthermore, I'm attempting to answer, why did the German Empire decided to send troops to the Balkan front, and how did it managed to take over the control of the military operations in the Balkan's. I'm describing Bulgaria's entrance into the Great War, and I'm also dealing, with the two opposing powers war plans and strength. I'm also describing in detail, the Mackensen-offensive, and its aftermath.

KEYWORDS Potiorek-offensives, Austro-Hungarian Monarchy, Serbia, Bulgaria, epidemics, prisoners of war

DOI 10.14232/belv.2016.4.4 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gorcsa Oszkár (2016): Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 52–70. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

A nagy háború első éve minden nemzet számára komoly megpróbáltatásokat jelentett. Mindkét nagyhatalmi blokknak szembesülnie kellett a haditervek kudarcaival, s a kudarcból fakadó óriási emberveszteségekkel is. A kudarcok a Monarchia haderejét különösen érzékenyen érintették, hiszen 1915-ig elsővonalbeli alakulatai, mind a keleti, mind a balkáni „mellékhadszíntéren” is felmorzsolódtak, aminek következtében egyre nagyobb számú tartalékost kellett alkalmazni a seregben.

Az 1914-es év Potiorek-offenzívái nem csak nagyszámú áldozatokkal jártak, hanem külpolitikai kudarcokkal is, hiszen a szerb hadszíntéren elszenvedett vereség miatt Bulgária nem kapcsolódott be 1914 folyamán a nagy háborúba. Így az osztrák–magyar hadvezetés fő céljává a birodalom becsületén esett csorba kiköszörülése vált. A bosszúra 1915 őszén meg is adatott a lehetőség, bár mégsem úgy, ahogy remélték. Igaz, hogy ekkor indult meg a sikeres Szerbia elleni hadjárat, de nem osztrák–magyar, hanem német katonai vezetéssel.

Tanulmányunk célja magyarázatot adni arra, hogy miért nem került sor egyik oldalon sem támadó offenzívára 1915 őszéig, így értelemszerűen elhanyagolhatatlan az osztrák–magyar és szerb hadsereg helyzetének az ismertetése is. Külön foglalkozunk Bulgária megnyerésének a kérdésével, valamint igyekszünk választ adni arra, hogy Németország miért ragaszkodott annyira Szerbia elfoglalásához, vagyis hogy ezzel milyen célokat kívánt elérni. Többek között bemutatjuk a szemben álló felek haderejét és haditervét, valamint e haditervek megvalósításáról, megvalósítási lehetőségeiről is szólni fogunk. Végso soron pedig a Mackensen-offenzívák részletes bemutatására és lezárására vállalkozunk, a hibákra is kitérve. Egyedül a hadifogoly kérdéssel nem tudunk terjedelmi okok miatt foglalkozni, így az egy másik tanulmány témáját fogja képezni.

Helyzet a szerb fronton: 1915 januárjától 1915 októberéig

Az 1914-es év a Monarchia számára rendkívül sikertelennek mutatkozott. Az augusztusban megindított Potiorek-offenzívák több hónapos harcok után végül a december eleji szerb ellentámadás következtében lezárultak. December 15-re a szerb haderők sikeresen kiverték országuk területéről az ellenséges hadseregeket, s mindezt úgy, hogy közben rendkívül érzékeny károkot okoztak Ausztria–Magyarországnak. A Monarchia 225 000 katonát veszített. Ebből 150 000 fő lelte halálát a csataterén, és 75 000 fő került hadifogságba. Szerbia ezzel hatalmas győzelmet aratott, de a sikerért nem kisebb árat kellett fizetnie. Mintegy 130 000 fő és a tisztikar jelentős része dőlt ki a csatasorból.¹

A vereséget követően a Monarchia vezérkara december 22-én felmentette Oskar Potiorek tábornagyot, s 1915. január 1-jén nyugdíjazta is.² Helyére, Habsburg-Tescheni Jenő főherceg, vezértábornagy³ került, akinek a vezérkar már december 23-án megparancsolta, hogy minden Budapest és Bécs felé irányuló szerb betörést verjen vissza, kihangsúlyozva, hogy ez a balkáni erők minimális feladata. Ebből egyértelműen megállapítható, hogy a vezérkar egy hamarosan bekövetkező szerb betöréssel számolt, de ugyanakkor egy újabb offenzíva megindításának a

¹ GORCSA 2015.

² HAJDÚ – POLLMANN 2014. 93.

³ Erzherzog Eugen Ferdinand Pius Bernhard Felix Maria von Österreich-Teschen

lehetőségével is. Az utóbbi lehetett a balkáni erők maximális feladata. Viszont ezt Jenő főherceg határozottan elutasította, a balkáni erők létszámhiányára és felszerelési hiányára hivatkozva. A vezérkar ezt tudomásul vette, hiszen a jelen helyzetben más nem is igazán tehetett, de elrendelte, a Balkán hadsereg egységeinek létszámfeltöltését és felfegyverzését, valamint a harci morál helyreállítását.⁴

Bármennyire is szükség lett volna a balkáni front lezárására, erre mégsem kerülhetett sor, hiszen 1915-ben kezdetét vette a nagy orosz offenzíva a Kárpátokban, így az osztrák–magyar vezérkar rákényszerült az újabb szerbiai offenzíva tervének feladására és a teljes 5. hadsereg keleti frontra való átdobására. Emellett Przemysl erődjének 1915. március 22-én, 110 000 emberrel és 700 ágyúval való orosz kézbe kerülése,⁵ a központi hatalmaknak ez évben megindított keleti offenzívája, valamint Olaszország hadba lépése egy időre elhárította a Szerbiára leselkedő veszélyt. Ennek köszönhetően a balkáni fronton több hónapos nyugalom uralkodott. Az ellenfelek hónapok óta jóformán csak farkasszemet néztek egymással, bár kisebb tűzharcokra időközben sor került.⁶

A szerb hadsereg nem tudta kihasználni a győzelmét, s a lefáradt erők a határfolyóknál megállni kényszerült és védelemre rendezkedett be. Viszont még így is a központi hatalmak útjában voltak, hiszen földrajzi fekvésükből adódóan a frontjuk ellehetetlenítette a másik szövetségessel, a Törökországgal való összeköttetést, pedig erre már égetően nagy szükség lett volna, hiszen az antant hatalmak 1915 februárjában megkezdték a Dardanellák ostromát, így Törökország támogatásra szorult, miközben Románia az antantbefolyás erősödésének következtében nem volt hajlandó átengedni a nyersanyagokat.⁷ A központi hatalmak lefoglaltságának, valamint a földrajzi helyzetnek köszönhetően a szerb hadsereg erőgyűjtésre fordíthatta idejét. Erre szüksége is volt, hiszen a Száva menti kis királyság helyzetét a járványok és az élelmiszerhiány is nehezítették. 1915 tavaszán szinte robbanásszerűen terjedt a kiütéses tífusz, a kolera, a vérhas, a skarlát és a fekete himlő. Margittai Gábor szavaival élve: Szerbia „1915 elejére a halál birodalmává vált”.⁸ A járványnak nem lehetett útját állni, hiszen ezer katonára jutott csak egy orvos, a civileknek pedig gyakran orvosi ellátás nélkül kellett boldogulniuk.⁹ Az itt állomásozó Vöröskereszt jelentése szerint Szerbiában gyakorlatilag minden hiányzott a betegség leküzdéséhez: a megfelelő egészségügyi személyzet, a gyógyszerek, elegendő ágynemű és fehérnemű. A járvány a hadifoglyokról utóbb a civil lakosságra is áterjedt, a tífusz itt szedte legtöbb áldozatát: a mintegy félmillió regisztrált megbetegedésből 150 000 halállal végződött.¹⁰ Szerbiában ekkor 534 orvos teljesített szolgálatot, s közülük 132 esett a betegségek áldozatául. Rengeteg orvos és ápoló lelte itt halálát, s a hiányukat hadifogoly-orvosokkal igyekeztek pótolni.¹¹

⁴ SKOKO 1985. 217.

⁵ Tarján M. Tamás: 1915. március 22. Przemysl erődje orosz kézre kerül. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1915_marcius_22_przemysl_erodje_orosz_kezre_kerul/; Keegan, John: *Az első világháború*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014. 2 332–340.

⁶ SKOKO 1985. 217–218.

⁷ KEEGAN 2014. 341–362.; DOROMBY – REÉ 1939. 242.

⁸ Margittai 2014. 55.; Pesti Hírlap 1915. március 31.

⁹ Uo. 56.

¹⁰ SKOKO 1985. 220. Šturcenerger 1989. 138–152.; KRIPNER 1986. 72–88.

¹¹ SKOKO 1985. 220.

A szerb hadsereg helyzete

A tífusznak a katonákra való átterjedését mutatja a 3. szerb hadsereg parancsnokának a vezérkarhoz intézett jelentése is: „A katonák egészségügyi helyzete, valamint az állatállomány helyzete azt követeli, hogy azonnal el kell végezni a kiköltöztetést az eddigi szállásterületről, vagy a Kombinált hadosztály hadműveleti értéke rövid időn belül szinte nullára csökken.”¹² A jelentésből megállapítható, hogy a katonák egészségügyi állapota kritikus szintre csökkent, valamint arra is következtethetünk, hogy az állatállomány sem volt sokkal jobb állapotban. Ezt alátámasztják a vezérkari főnökhöz érkező folyamatos panaszok, amelyek fő tárgya a katonák éhezése volt. James Berry, a Terápia kórházmisszió vezetője szerint Szerbiának először is egymillió darab tiszta fehérneműre lett volna szüksége. Emellett mielőbb el kellett volna temetni az 1914. évi offenzívák áldozatait, hiszen erre még mindig nem került sor. Ez jelentette a legnagyobb gondot. Gučevónál az elesettek még mindig abban a helyzetben feküdtek, ahogy harc közben elestek, mindenféle oszladozó embermaradványok hevertek, s ami a legsúlyosabb, erről a térségről rengeteg forrás fakadt, amely belefojt a Drinába, majd a Drinán keresztül a Szávába és a Dunába. Mivel a folyók vizét több millióan fogyasztották, így a lakosság nagy részére rövid időn belül lesújtottak a járványok, ami nagyon gyorsan átterjedt a súlyosan kiéheztetett hadseregére is.¹³

Radomir Putnik szerb főparancsnok, mivel az utánpótlás a hadügyminisztérium gazdasági osztályától függött nem sokat tehetett az élelmezés javításáért, de mégis tett egy kísérletet. Január 20-án levélben fordult a hadügyminiszterhez, Rodomir Bojovíchoz, amelyben a következőt írta: „Az utóbbi időben a háttérből a hadseregnek szükséges utánpótlás szállítása jelentősen meggyengült. A mostani alap mellett¹⁴ szükséges lenne... Szalonikire is alapozni. Ezt mielőbb, mert azon az útvonalon rendelkezésünkre áll a normál nyomtávú vasút, s egyedül ez van olyan állapotban, hogy kielégítse nagyobb tömeg szükségleteit. [...] Ellentétes esetben, a legrövidebb időn belül igazi káosz jelentkezhethet a hadsereg ellátásában.”¹⁵

Láthatjuk, hogy igyekezett minden tőle telhetőt megtenni, amit az is bizonyít, hogy a napi fejadagot is ahol lehetett, igyekezett csökkenteni, de ezzel egy időben igazságosabban osztotta meg a terheket is a katonák között.¹⁶ Ezen intézkedései viszont nem oldották meg a hadsereg élelmezésében jelentkező válságot, amit az április 15-én a hadügyminiszterhez intézett levele is alátámaszt: „Az az állapot, amelyben a műveleti hadsereg ellátás, különösen az állatállomány ellátásának szempontjából található, rendkívül rossz. [...] Ha a közeljövőben a szövetségeseinknél a politikai és hadi helyzet, olyan lesz, hogy nekünk is offenzívába kell átmennünk, akkor a jelen helyzetben az lehetetlen lesz.”¹⁷

A tavaszi hónapokra a hadsereg végül sikeresen kilábal a tífusból, de az emberhiányt nem tudta miből pótolni. Már a korábban szolgálatra alkalmatlannak ítélt személyeket is behívták, ami természetesen a hadsereg ütőképességének a rovására ment. Időközben azonban az antant hatalmak folyamatosan követelni kezdték a szerb hadsereg offenzívába való átmenetét, elsősorban az orosz hadvezetés. A helyzeten majd csak Olaszország hadba lépése fog változtatni, de akkor is csak minimálisan. Putnik vajda nem volt jó véleménnyel a támadó hadműveletek indításáról. Véleménye szerint a szerb hadsereg nem léphette át a határt, mert nagyon könnyen túlerővel

¹² A parancsnok jelentését idézi: SKOKO 1985. 221.

¹³ MARGITTAI 2014. 62–63., 70.

¹⁴ A Duna menti Prahovo településen keresztül érkezett 1915-ben az utánpótlás

¹⁵ Radomir Putnik vajdának Rodomir Bojovíchoz intézett levele, idézi: SKOKO 1985. 221.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Radomir Putnik vajdának a hadügyminiszterhez intézett levelét idézi: SKOKO 1985. 222.

tálálhatta volna szemben magát, mert a közelben nem volt szövetséges haderő, akivel a csatatéren egyesülni tudna, s Bulgária rosszindulatúan semleges magatartása egy lehetséges offenzívát jelenthetett Szerbia ellen. A szerb vezérkar, mivel nem lehetett biztos Bulgária magatartásában, így erőit kénytelen volt megosztani északon és keleten, ami még inkább ellehetetlenítette egy általános offenzíva megindítását.¹⁸

Bulgária megnyerése

1915 tavaszán viharfelhők gyülekeztek a Monarchia felett. Bár a sikerek alapján 1915-ben a központi hatalmak évéről beszélhetünk, a német vezetésnek ez mégsem jelentett gondtalan időszakot. Ausztria–Magyarország az 1914-es orosz front tartásakor felmorzsolta hadseregének legképzettebb egységeit, amit követően egyre nagyobb számban kellett tartalékosokat behívni. Ezzel a hadseregek ütközésképesége lényegesen lecsökkent. Emellett nem elhanyagolható tény, hogy márciusban elesett Ausztria–Magyarország legtekintélyesebb erődje, Przemysł, valamint a május 23-i olasz hadüzenet sem.¹⁹ Pontosan az következett be, amitől Conrad vezérkari főnök már a kezdetektől tartott, vagyis egy három frontos háború, amivel az osztrák–magyar vezérkar tudatosan nem számolt, mert eleve reménytelennek tartotta a három harctéren vívandó küzdelem sikeres lezárását.²⁰

Azonban a remény halvány sugara mégis felcsillant. A központi hatalmak 1915. május 2–5. között Gorlice–Tarnównál áttörték az orosz frontot, ami a gallipoli kudarc mellett mély hatást gyakorolt a bolgár kormányra. Ezt mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a bolgárok rövidesen megkezdték csatlakozási tárgyalásaikat a központi hatalmakkal.²¹ Ez a német hadvezetés szempontjából nem is történhetett volna jobbkor, ugyanis Erich von Falkenhayn ingadozása, valamint a törökök szorított helyzete érlelni kezdte egy újabb Szerbia elleni háború lehetőségét.²² De ehhez sürgősen meg kellett kezdeni a bolgárokkal a tárgyalást. A német hadvezetés nem is időzött sokáig. Augusztusban megkezdődtek az előkészítő tárgyalások, aminek eredményeképp szeptember 6-án már alá is írták a bolgár állammal a szerződést. A paktumot három dokumentum képezte: egy barátsági és szövetségi egyezmény, egy titkos záradék és egy katonai egyezmény.²³ A szerződést 5 évre kötötték, s rögzítették Bulgária új határait. Ezek szerint Bulgária megkapja a Balkán-háborúkat követően Szerbiához csatolt macedón területet, valamint a Moravától keletre eső szerb területeket.²⁴ Ha viszont Görögország vagy Románia is bekapcsolódnának a háborúba, akkor Bulgária még területet kapna Dobrudzsában illetve Trákiában.²⁵ A

¹⁸ SKOKO 1985. 221–225.

¹⁹ 1915. május 3-án az olasz király azzal az indokkal, hogy a szövetség megkötésének az oka már nem áll fenn (casus foederis), felmondta a hármas szövetséget. A szövetség felmondásának fő oka az volt, hogy az olasz kormány április 26-án, aláírta a csatlakozást az antanthoz, miután az nagyobb területeket ígért neki. Hamarosan, május 23-án Olaszország hadat üzent Ausztria–Magyarországnak.

²⁰ CONRAD 1923. 108.

²¹ KEEGAN 2014. 363.; POLLMANN 2003. 91–93.

²² A német vezérkari főnök a gorlicei áttörést követően ingadozott afelől, hogy a keleten felszabadult egységeket nyugaton, vagy a Balkánon vesse be, de a bolgárok csatlakozási tárgyalásai következtében a Balkán mellett döntött.

²³ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 168.

²⁴ <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=116>

²⁵ Az antanthatalmak is tárgyaltak Bulgáriával, de ők csak Macedónia egy részét ajánlották fel, amit Bulgária kevesellt. Így egyértelműen a központi hatalmak mellett foglalt állást.

közös hadjárat megindításának viszont volt egy előfeltétele is: a bolgár–török viszony rendezése. Ezt szeptember 6-án írásba is foglalták. Ennek értelmében a bolgárok területi engedményekre kényszerültek. At kellett engedniük Törökországnak a Marica alsó folyásának nyugati partvidékét. Ebbe azonban bele is mentek, hiszen Bulgária egy győztes háborúval sokkal nagyobb és gazdagabb területekre tehetett volna szert.²⁶

A katonai tárgyalásokon Conrad vezérkari főnök közvetve vett csak részt, aminek oka, hogy a bolgárok bizalmatlanok voltak a Monarchia hadvezetésével szemben, s csak akkor voltak hajlandóak csatlakozni a hadjáratához, ha a közös küzdelem német vezetés alatt folyik le.²⁷ A konvencióban rögzítették a hadjáratban részt vevők arányát, létszámát: 6-6 német és osztrák–magyar, valamint 4 bolgár hadosztály került August von Mackensen tábornagy parancsnoksága alá.²⁸ Bulgária számára 200 millió márka hadikölcsönt is kilátásba helyeztek.²⁹ Ezzel lezárultak a bolgár tárgyalások, s szeptember 22-én Bulgáriában meg is kezdődött a mozgósítás.³⁰

A központi hatalmak haditerve, hadereje

A haditerv

Az 1915. május 2–5-ig bekövetkezett gorlice–tarnóvi áttörés mintegy 150 kilométerre vetette vissza az oroszokat, akik a Radom–Grubeševo–Gnjila Lipa–Dnjestar³¹ vonalig vonultak vissza. Ezt követően az osztrák–magyar és német vezérkarnak lehetősége nyílt a keleten harcoló egységek átcsoportosítására, amire a május 23-án bekövetkezett olasz hadüzenetet követően szükség is volt. Az olasz hadüzenetet követően Jenő főherceget az olasz front hadműveleteinek irányításával bízták meg, így a balkáni haderő élére új ember, Tersztyánszky Károly lovassági tábornok került. Tanulmányunk szempontjából ez azért kiemelkedő jelentőségű, mert Tersztyánszky volt az, aki Dáni Béla vezérkari ezredessel együtt kidolgozta az új, Szerbia elleni hadműveleti tervet.³²

A haditerv lényege, az volt, hogy Tersztyánszky és Dáni felismerték a Bosznia felőli támadási irány hibáit, s visszatértek a több évszázada használt észak–déli irányú támadási tervhez. Tersztyánszky az észrevételeit fel is terjesztette a vezérkarnak, s kérte egy újabb Szerbia elleni hadjárat megindítását. Az elképzelését Conrad vezérkari főnök elvetette, viszont nem volt ellenére az alapos felderítés, hiszen ő maga is tisztában volt azzal, hogy az újabb offenzíva megindításának egyik legnehezebb részét a határfolyókon való átkelés jelenti, ami alapos felderítés nélkül jelentős veszteségekkel jár.³³ A haditervet Tersztyánszky és Dáni után csak Mackensen tábornagy módosította, de csak minimálisan. Erre is csak azért volt szükség, mert a két magyar tiszt önerőből kívánta megverni a szávai királyságot, s a helyzeten Bulgária magatartása változtatott.

A hadműveleti terv elképzelése a következő volt: Az osztrák–magyar 3. hadsereg és a német 11. hadsereg tüzérségi előkészítés után átkel a Dunán és a Száván, s Kragujevac irányában támad, míg a bolgár 1. hadsereg kelet felől oldaltámadást hajt végre és Kruševac felé nyomul előre. A támadás tehát az ország középső része ellen irányult. Mackensen, mivel arra számított, hogy

²⁶ GALÁNTAI 2000. 265–267.

²⁷ POLLMANN 2003. 91–93.

²⁸ Uo.

²⁹ GALÁNTAI 2000. 267.

³⁰ Uo.

³¹ SKOKO 1985. 227.

³² POLLMANN 2003. 90.

³³ Uo. 90–92.

a szerbek Kragujevacnál akarják kikényszeríteni a döntő csatát, ezért a bolgár 2. hadseregére is támaszkodni kívánt. Ennek a haderőnek kettős feladata volt: el kellett vágnia a szerbeket Szalonikától, hogy a szövetségesek ne tudjanak nekik segítséget és utánpótlást küldeni, másrészt, ha úgy alakul, hátra kellett volna támadnia a szerb erőket, akik a központi hatalmak egységei ellen harcolnak.³⁴

A haderő

Tersztyánszky Károly balkáni hadszíntérre kerülésének időpontjában a balkáni haderők egyenesen az AOK alárendeltségébe kerültek, mivel egy kézből lehetetlennek bizonyult az olasz és balkáni hadszíntér eseményeinek irányítása. A Tersztyánszky hatáskörét szabályozó parancs értelmében megállapíthatjuk, hogy a balkáni hadszíntéren állomásozó osztrák–magyar egységek, vagyis a szárazföldi és vízi csapatok mind az irányítása alá kerültek. Pollmann Ferenc kutatásainak köszönhetően megállapíthatjuk, hogy ez egy igen jelentős haderőt képviselt. Június 18-án az ütközetlétszám 169.179 puská, 516 géppuska, 1775 lovas és 1107 löveg képezte a Balkán-csoport részét. Az élelmezési létszám ennél nagyobb volt: 7502 napidíjas és 283 189 légénységi állományú egység szerepelt benne.³⁵ Mindez ellenére a csapatok harcértéke mégsem volt jelentős, mivel a 169 179 puskából csak 33 000 tartozott mobil alakulatokhoz.³⁶ Az egységek többi része népfelkelő és Landwehr csapatokból, határ- és folyambiztosító, valamint hadtápegységekből állt. Tersztyánszky azonban még ezeket az egységeket sem tarthatta meg, mert, ahogy csökkent a szerb támadás valószínűsége, úgy vonták el tőle sorra a mobil egységeit, így Tersztyánszky július folyamán már mobil egységek nélkül volt kénytelen védeni a határt. Időközben a 205. és 206. népfelkelő dandárt a rendelkezése alá bocsátották, de ez nem sokat változtatott, hiszen, ha a szerbek támadásba lendültek volna a negyedmillióra becsült hadseregükkel, Tersztyánszky a népfelkelőkkel nem tudta volna őket visszatartani.³⁷

A helyzeten Bulgária megnyerése radikálisan változtatott. A szeptember 6-án aláírt konvenció rögzítette a hadjáratban részt vevő haderők arányát, így többnyire pontosan meg tudjuk állapítani, hogy mennyi katona vett részt az újabb offenzívában. A szerződés értelmében hat-hat német és osztrák–magyar, valamint négy bolgár hadosztály kerül Mackensen tábornagy parancsnoksága alá. A német erők, pontosabban a német 11. hadsereg (német III., IV. és X. tartalék hadtest) élére Max von Gallwitz tüzértábornokot került, a Tersztyánszky-hadseregcsoportokból megalakult az osztrák–magyar 3. hadsereg (cs. és kir. VIII. és XIX. hadtest, valamint a XXII. tartalék hadtest) élére először Tersztyánszky, majd Kövess Hermann került. A bolgár 1. hadsereg (1., 6., 8. 9. hadosztály) élén Kiment Bojadzsiev altábornagy állt.³⁸ Az Osztrák–Magyar Monarchia számára viszont nyáron már világossá vált, hogy mivel az oroszok a nyári hadjáratban rengeteg csapatot lekötöttek, a Szerbia ellen szánt VI. és XIII. hadtestet nem tudja a Balkánra vezényelni. Így a német vezérkari főnökhöz kellett segítségért fordulni. Falkenhayn teljesítette a kérést, s a XXII. német hadtestet Kövess Hermann rendelkezésére bocsátotta.³⁹ A Mackensen-hadseregcsoport és a bolgár 2. hadsereg tehát az offenzíva előestéjén 350 zászlóaljat és 1400 löveget számlált, ami 330 000⁴⁰ embert tett ki.⁴¹

³⁴ DOROMBY – REÉ 1939. 242.

³⁵ POLLMANN 2003. 88.

³⁶ 59. és 61., valamint a német 103. gyaloghadosztály

³⁷ POLLMANN 2003. 88–90.

³⁸ BALLA 2003. 17.; POLLMANN 2003. 92–94.; HAJDÚ–POLLMANN 2014. 169.; DOROMBY–REÉ 1939. 242–243.

³⁹ DOROMBY–REÉ 1939. 242.

⁴⁰ A számok vitatottak, Manfred Rauchensteiner a központi hatalmak oldalán 500 000, míg a szerbek oldalán kb. 250 000 fővel számol.

⁴¹ KEEGAN 2014. 366.; HAJDÚ – POLLMANN 2014. 169.

Szerbia haditerve, hadereje

Szerbia 1915-re mondhatni harapófogóba került. A szövetségesei nem hitték, hogy Bulgária valaha is elfordulna Oroszországtól, vagyis tehát azt, hogy egy másik szövetségi rendszerbe lépve megtámadná Szerbiát. A szerb vezérkar viszont nem volt ilyen hiszékeny. Putnik augusztus elején figyelmeztette a kormányt a bolgár veszélyre és sürgette egy görög–szerb szerződés megkötését, amelyben leszögezték volna a teendőket egy bolgár támadás esetére. Erre viszont nem került sor, de a kormány időhúzása miatt Szerbia keleti határának a megerősítésére sem. Putnik Zaječar, Knjaževac, Pirot, Svoda és Vladičin Han megerősítését kérte. A szerb kormány időzött, s csak augusztus 31-én engedélyezte egy hadosztály keletre való áthelyezését, de Putnik szeptember 1-jén egy újabb hadtestet kért, amit a kormány kisebb nehézségek árán ugyan, de jóvá hagyott. Ennek értelmében az I. Dunai hadosztály Pirotda és a Kombinált hadosztály Zaječarba lett elvezényelve. Megállapíthatjuk tehát, hogy amikor a központi hatalmak megkezdték az erőösszevonást Szerbia északi és nyugati határainál, a szerb vezetés arra kényszerült, hogy az elit hadosztályait ezekről a határszakaszokról elvonva keletre vezényelje. A szerbek győzelembe vetett hite egyre csak halványodott. Putnik is úgy vélte, hogy ha több fronton indul a támadás, akkor a győzelemre minimális esély lesz.⁴²

1915 szeptemberében a katonai és polgári vezetés egyaránt érezte a körülötte szoruló hurkot, de már nem sokat tehetett. Putnik a szerb kormányt megkísérelte ráerőszakolni arra, hogy Oroszországtól eszközöljön ki egy hadosztályt, amit a Dunán juttathatnának el Szerbiának. Emellett Putnik ismertette haditervét is: Görögországot és Romániát az antant oldalán bele akarta rántani a háborúba, amit egy Bulgáriára mért megelőző csapással kívánt elérni. Ha ezt nem sikerülne megvalósítania, akkor – mondta Putnik – követelni kell az antanthatalmaktól 150 000 katonát, akiket a Carevo Selo–Kriva Palanka vonalára kell vezényelni, hogy nyomást gyakoroljanak Szófia felé. A szövetségesek viszont elvetették Szerbia preventív támadásának a tervét, de ugyanakkor Franciaország szeptember 28-ára mégis Szerbia megsegítése mellett döntött. Franciaország mögé sorakozott Nagy Britannia is, de a küldendő egységek létszámában nem tudtak megegyezésre jutni, így csak két hadosztály küldése mellett döntöttek. Ezek voltak a francia 156. és a brit 10., viszont ezek már későn érkeztek ahhoz, hogy bármilyen segítséget nyújtsanak.⁴³

A szerb haditerv 1915 szeptemberéig tehát egy Bulgária elleni preventív háborún alapult, amit a szövetségesek elvetettek, s így Putniknak nem maradt más, mint az összes fronton való stratégiai védelem kiépítése. A fő cél tehát hasonló volt, mint 1914-ben: Meg kell akadályozni, vagy legalább le kell lassítani az ellenséges haderők előrenyomulását, s ezzel időt nyerni arra, hogy a szövetségesek a megígért segítséget eljuttassák.⁴⁴ A szerbek viszont még októberben is abban reménykedtek, hogy az antanthadseregek beavatkozása a Balkánon majd lehetővé teszi számukra, hogy leszámoljanak a bolgárokkal, mielőtt a központi hatalmak csapatai északon támadásba lendülnének.⁴⁵

Mivel a várva várt segítség nem érkezett meg szeptember végére, október elejére, így a szerb hadsereg teljes hadereje 275 zászlóalj, vagyis 247 257⁴⁶ puská és 685⁴⁷ ágyú volt, amelyek a teljes

⁴² SKOKO 1985: 229–231.

⁴³ Uo. 231–234.

⁴⁴ Uo. 234–235.

⁴⁵ KEEGAN 2014. 366.

⁴⁶ John Keegan szerint a szerb haderő mindössze 200 000 katonából állhatott.

⁴⁷ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 168.

határszakaszon voltak elhelyezve. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy igen csak eltérő minőségű katonákról kell beszélnünk, valamint azt is, hogy a lövegeknek alig csak a fele volt használható, mivel a szerb hadsereg nem rendelkezett elég lőszerrel.⁴⁸

Megállapítható tehát, hogy osztrák–magyar–német–bolgár túlerőről beszélhetünk, ami Szerbiára nézve nem csak a létszámfölény, hanem a kétfrontos háborúba való szorítás miatt jelentett fenyegetést. A másik jelentős tényező a szerb haderők túlterjeszkedése, hiszen mindössze ennyi katonával kényszerültek rá a hozzávetőlegesen 1.000 kilométer hosszú frontszakasz védelmére. Mindezt figyelembe véve a szerbek a következő felállást választották: A Bosznia felőli védelem céljából nyugaton a Živojin Mišić vezette 1. hadsereget vonultatták fel, északon a Pavle Jurišić Šturm vezette 3. hadsereget, s a Bulgária felőli védelem céljából pedig a Stepa Stepanović vezette 2. hadsereget. A vezérkar viszont tartva a támadásoktól Kragujevacon helyezkedett el. Belgrád védelmére pedig külön egységek, a „*Belgrád Védelme*” nevet viselő csapatok voltak hivatva.⁴⁹

A Mackensen-offenzíva⁵⁰

Mackensen tábornagy tisztában volt azzal, hogy a hadjárat egyik legnehezebb feladata a folyókon való átkelés és a hídfőállás létesítése lesz, így megtett minden intézkedést az áldozatok számának csökkentésére. A szeptember 29-i parancsának megfelelően, elrendelte, hogy az osztrák–magyar 3. hadsereg VIII. hadteste (57. és 59. hadosztály, továbbá a Haustein vezérőrnagy, illetve Mrazek vezérőrnagy népfelkelő gyalogdandárai) Zimonytól keletre a Dunát, a német XXII. tartalékhadtest (43. és 44. tartalékhadosztály) a Szávát lépje át, majd hídfőállást létesítsen. A VIII. hadtest értelemszerűen Belgrádnál,⁵¹ a XXII. tartalékhadtestnek pedig a Száva legnagyobb szigeténél, a Nagy-Cigányszigetnél. A XIX. hadtest főerőinek egy nappal a Belgrád elleni offenzíva megkezdése előtt a Szabács és a szerb főváros közötti Kölpénynél, egy gyengébb csoportnak pedig a Szerém vármegyei Boljvecinél kellett átkelnie a Száván. Mivel a központi hatalmak hadvezetése a szerbek heves ellenállására számított, a haditerv kezdeti fázisába a folyó felső szakaszán lévő monitorcsoportot is bevonta.⁵² Emellett Sorsich altábornagy csoportjának a Szávaszentdemetertől délkeletre található Jaraknál, a Streith vezérőrnagy által vezetett csoportnak pedig a boszniai Bijeljlinánál kellett átlépnie a határt. A 62. hadosztályt, amelynek egyik fő feladata a montenegrói hadsereg lefoglalása, valamint a szerbek hátbatámadása volt, Mackensen Višegradra vezényelte, hogy majd innen nyomuljon be az ellenség területére. Így tehát megállapíthatjuk, hogy az offenzíva kezdeti szakaszában az osztrák–magyar 3. hadsereg jutott hangsúlyos szerephez.⁵³

A támadás az október 5-én délben megindított tüzérségi előkészítéssel vette kezdetét, s 6-ra már a teljes frontszakaszon megszólaltak az ágyúk.⁵⁴ A tüzérségi tűz leginkább a nagyobb szerb határvárosokat érintette, így Belgrád, Obrenovac, Šabac, Smederevo, Kladovo és Ram városának már az első napokban nagyszámú áldozattal kellett számolnia. A tüzérségi előkészítésről viszont fontos kihangsúlyoznunk, hogy a 305-ös és 420-as lövegek bevetése miatt váratlanul érintette a szerb csapatokat.⁵⁵

⁴⁸ KEEGAN 2014. 366.

⁴⁹ MITROVIĆ 1983. 97.

⁵⁰ LIPTAI – TÓTH 1985. 69.

⁵¹ A lerombolt vasúti hídnál.

⁵² RAUCHENSTEINER 2013. 466–467.

⁵³ HAJDÚ – POLLMANN 2014. 169–170.; DOROMBY – REÉ 1939. 242–244.

⁵⁴ Uo. 170.; SKOKO 1985. 238.

⁵⁵ HAJDÚ – POLLMANN 2014. 170.

Október 7-re virradó reggelen a tüzérségi tűz hirtelen megerősödött, s hamarosan meg is kezdődött az átkelés. Az osztrák–magyar 3. hadsereg VIII. és XXII. hadteste a terv szerint haladva, Belgrádnál, 15 km-es sávban megnyitotta a frontot. A szerb oldalon a védelem a „Belgrád Védelme” nevet viselő csapatokra hárult, amelyek 45 km széles szakaszon, Grockától Ostružnicáig voltak kénytelenek a frontot tartani. A védők a túlterjeszkedés ellenére helyálltak, s alaposan megnehezítették az ellenséges csapatok átkelését. A hadműveletnek első napján megközelítőleg 600 ember dőlt ki a csatasorból. A túlerő azonban a nap folyamán gyorsan megmutatkozott. A központi hatalmak csapatai a nap folyamán megszerezték a Nagy- és Kis-Cigánysziget keleti és nyugati részeit, valamint megvetették lábaikat a Száva és a Duna jobb partján is, amiről azonnal értesítették a hátszágot is a morál javítása érdekében.⁵⁶ A szerb partokat védő egységek azonban mindvégig hősiesen helyálltak és sikeresen lelassították a központi hatalmak előrenyomulását, s eközben három monitort is megsemmisítettek. A harc október 8-án is tovább folytatódott, s a legfőbb hadvezetőség 296 fogoly, 2 géppuska és 3 ágyú elejtéséről számolt be.⁵⁷ Ezzel az esti órákra Belgrád sorsa az osztrák–magyar 3. hadsereg frontján eldőlt.⁵⁸ Belgrád védői minden igyekezetük ellenére alul maradtak, s parancsnokuk, Dragutin Gavrilović őrnagy hiába adta ki ismert parancsát: *„Belgrád arca [...] ismét fényes lesz. Katonák, hősök! A vezérkar kitörölte ezredünket a haderőből [...] Ezért előre, a dicsőségbe! Éljen Belgrád!”* Belgrád 9-re,⁵⁹ a 3. hadsereg frontján elesett.⁶⁰ A sikerről a Délmagyarország október 10-én már a következőket írta: *„Mackensen tábornagy vezetése alatt újonnan alakított hadcsoportoknak hét hadserege főerejével átlépte a Dunát és a Szávát. Miután Kövess gyalogsági tábornok hadseregéhez tartozó német csapatok hatalmukba kerítették a Cigány-szigetet és Belgrádtól délnyugatra emelkedő magaslatokat, sikerült a hadseregnek Belgrád város legnagyobb részét is a szövetségesek kezére juttatni. Osztrák magyar csapatok rohammal bevették a citadellát és Belgrád északi részét, német csapatok pedig az új konakot. A csapatok tovább nyomultak előre a város déli részén keresztül. (...) A szerb királyok palotáján az osztrák–magyar és német hadsereg zászlói lengenek.”*⁶¹ Október 12-re a Belgrádot környező összes magaslat is a központi hatalmak birtokába került.⁶² A sikerről október 12-én Berzeviczy Albert is megemlékezett: *„... újra behatoltunk Szerbiába, elfoglaltuk Belgrádot, és nyomulunk a barátságos bolgár határ felé.”*⁶³

Az osztrák–magyar XIX. hadtest a monitorok támogatásával relatív könnyen elérte a túlsó partot Progar–Boljevci vonalán, viszont a sikert csak ideiglenesnek lehetett elkönyvelni, hiszen a szerb II. Drina hadosztály másnap feltartoztatta őket, komoly veszteségeket okozva. A 25. népfelkelő dandárt szinte teljesen felszámolták, így annak maradékait a Száva túloldalára kellett visszavonni. Így a XIX. hadtest az átkelést beszüntette, s a egységei nem tehettek mást, mint a belgrádi hídfőállásig vonulni és itt várakozni az átkelésre. A 62. hadosztály zöme sem járt jobban, hiszen mikor 8-án megkísérelték az átkelést Višegradnál, az Užicei különítmény meghiúsította azt. A Sorsich és Streit csoportok sem jártak jobban, a II. Duna hadosztály visszaverte őket.⁶⁴

A német 11. hadsereg szerencsésebbnek mondhatta magát, hiszen a 7-én megkezdett Dunán

⁵⁶ Délmagyarország 1915 október 8.

⁵⁷ Délmagyarország 1915. október 9.

⁵⁸ SKOKO 1985. 239–257.

⁵⁹ Belgrád bevétele: HARDY 1931. 202.

⁶⁰ MITROVIĆ 1983. 97.

⁶¹ Délmagyarország 1915. október 10.

⁶² Délmagyarország 1915. október 13.

⁶³ BERZEVICZY 2015. 129.

⁶⁴ SKOKO 1985. 257.

való átkelés a szerb erőhiány miatt nagyobb gond nélkül folyt, ami érthető, hiszen a 11. hadsereg az átkelésre legmegfelelőbb szakaszon került bevetésre, s így az átkelés közben nagyobb áldozatszámokkal sem kellett számolni.⁶⁵ A szerb erőhiány a folyópartokon a szerb hadseregek túlerjeszkedéséből adódott, amit az is bizonyít, hogy mindössze csak néhány kis kaliberű lövegvel védtek a partot a 11. német hadsereg által megindított 50 km szélességű frontszakaszon. Emellett az is döntő, hogy a szerb hadvezetés 1914-el ellentétben most nem ismerte fel időben az ellenség haditervét, s mire feleszméltek, akkorra már késő volt. A szerb 3. hadsereg egységeit rendezetlenül és elhamarkodottan döntve vonták be a csatába, így azok nem is jelenthettek komoly akadályt. Így a német 11. hadsereg már 9-re hídfőállásokat létesített a Smederevo–Veliko Gradište vonalon, ahonnan az esti órákban már megrohamozhatta Smederevo városát. Itt viszont szembekerültek az I. Drina- és I. Šumadija-hadosztállyal, amelyek sorozatosan verték vissza a német rohamokat. Smederevo megtartása a Belgrád Védelme csoport miatt volt kiemelkedő fontosságú, hiszen ez a város védte a seregcsoport jobb szárnyát, de végül hiábavalónak bizonyultak a szerb erőfeszítések, a központi hatalmak túlereje rövidesen megmutatkozott és 11-én Smederevo, 14-én pedig Pozsarevác esett el a város északi, nyugati és keleti harcvezetésénél található elsáncolt szerb hadalásokká együtt.⁶⁶

Időközben a bolgárok is támadásba lendültek. Október 11-én kiprovokáltak egy határincidentet, majd 13-ról 14-re virradó éjjel a teljes keleti szerb fronton megkezdődtek a hadműveletek.⁶⁷ Az 1. bolgár hadsereg melynek élén Bojadzsijev altábornagy állt, a 6. hadosztállyal a Zajčar–Paraćin vonalon,⁶⁸ a 8. és 9. hadosztállyal pedig Knjaževacon–Aleksinac és Niš–Piotrot vonalon támadott. Eközben a Todorov gyalogsági tábornok által vezetett bolgár 2. hadsereg a Vardar völgyébe igyekezett benyomulni, hogy ezzel a Szaloniki útvonalat elzárja, s így ellehetetlenítse az antanthatalmak és a szerb seregek közötti összeköttetést.⁶⁹

A bolgár 2. hadsereg október 16-ra már a Dél-Morava völgyébe behatolt és a Niš–Skopje közötti vasúti összeköttetést megszakította. Ezzel szemben a bolgár 1. hadsereg előrenyomulása sokkal lassabbnak bizonyult, hiszen szembetalálták magukat 2. szerb hadsereg és a Timok hadseregcsoport erőivel.⁷⁰

Bulgária támadását követően Szerbia október közepére nehéz helyzetbe került. A központi hatalmak fő haditerve, amely a szerb főereget harapófóga szorítását követő megsemmisítését irányozta elő, rövid időn belül megvalósíthatónak tűnt.⁷¹ Putnik vajda hiába ismerte fel a központi hatalmak haditervét, nem sokat tehetett, hiszen a folyamatosan kért antantcsapatok nem érkeztek meg, a szaloniki vasúti összeköttetés megszakítását követően a segítségküldés pedig már komolyabb erők nélkül nem volt megvalósítható. Ennek ellenére, az antanthatalmak szinte a végsőkig követelték a szerbek helytállását, valamint Mackensen seregeinek és a keleten harcoló bolgárok egyesülésének a megakadályozását.⁷²

⁶⁵ NAGY 1926. 308.

⁶⁶ Uo. 257–259.; *Délmagyarország*, 1915. október 14.

⁶⁷ *Délmagyarország* 1915. október 14.

⁶⁸ 6. hadosztály

⁶⁹ HAJDÚ – POLLMANN 2014. 171.; SKOKO 1985. 259.

⁷⁰ SKOKO 1985. 259.; HAJDÚ – POLLMANN 2014. 171–172.

⁷¹ KEEGAN 2014. 368.

⁷² HAJDÚ–POLLMANN 1914. 171–172. Skoko 1985², 259–261.

A Mackensen seregek bekerítési kísérletei

A hónap közepére hasonló folyamat játszódott le, mint az 1914-es offenzívák során. A szerbek folyamatosan hátráltak, viszont ez a visszavonulás most nem a haditerv része, hanem a központi hatalmak túlerejének következménye volt. Ugyanakkor a súlyos esőzések hatására járhatatlanná váló útviszonyok miatt a szerb központi területekre való behatolás a központi hatalmaknak komoly nehézségeket okoztak. Emiatt a tűzérseget pár száz métert lehetett előre vontatni óránként, a lőszer és az utánpótlás szállítása szinte lehetetlennek bizonyult.⁷³ Egyes egységek előrenyomulását az időjárási viszonyok mellett a mocsaras vidékeken való áthaladás is megnehezítette.⁷⁴ Október 19-20-ra a szerb 3. hadsereg Rašanac–Aleksandrovac–Azanja vonaláig húzódott vissza, s mindeközben igyekezett a német 10. hadosztálynak bekerítési terveit megghiúsítani.⁷⁵ Putnik, hogy megakadályozza a bekerítést, kénytelen volt a keleti frontról az 5. számfeletti ezredet, valamint a Kombinált hadosztályt és a szerb 1. hadsereg kereteiben harcoló II. Morava hadosztályt a 3. hadsereg frontjára vezényelni. Ez a tette, bár kockázatos volt, ideiglenesen elhárította a szerb hadsereg bekerítésének veszélyét. A bolgár támadásnak köszönhetően azonban az északi frontot a hadvezetés kénytelen volt meggyengíteni, ha el akarta kerülni a csatát a szerb főerőkkel. Ezért a szerb 1. hadsereg a Kolubara folyó jobb partjára vonult vissza a Drina–Száva vonalától. Ez a lépés azonban lehetővé tette a Sorsich, Streit egységeknek a Valjevo irányába történő előrenyomulást, valamint a 62. hadosztálynak a Šabac felé történő előretörését.⁷⁶

Október 22-re a bolgár hadseregek is jelentős sikereket értek el, amit Berzeviczy Albert is örömmel fogadott: „... A bolgárok nagyszerűen működnek a harc téren! Most látjuk csak, mily jelentőséggel bír, s mekkora erőgyarapodást jelent szövetségünkre nézve Bulgária hadba szállása velünk. Szerbia katasztrófája elkerülhetetlennek látszik, s az Entente macedóniai akciója remélhetőleg ugyanolyan kudarcral fog végződni, mint a dardanellai.”⁷⁷ Azonban a tényleges helyzet ettől kissé eltér. A heves szerb ellentámadás hatására a bolgár előrenyomulás túl lassúnak bizonyult. Ennek ellenére október 22-re a bolgár 1. hadseregnek mégis sikerült bevennie Vranje, Kumanovo, Skoplje, Veles és Štip településeket, Zaječar és Knjaževac városát pedig súlyosan veszélyeztették.⁷⁸ Időközben a német 11. hadsereg arcvonala is egyre délebbre tevődött át, s egyedül az osztrák–magyar 3. hadsereg előrenyomulása ütközött nehézségekbe, ami főleg kedvezőtlen terepviszonyokkal⁷⁹ magyarázható, bár a Monarchia csapatainak gyengébb harcértéke sem volt elhanyagolható tényező. Ez viszont súlyos következményekkel járhatott volna az offenzíva menetére, hiszen az osztrák–magyar 3. hadsereg lassú előrenyomulása miatt a 11. hadseregének jobbszárnya, mivel nem volt kinek fedeznie, a „levegőben lógott”.⁸⁰

Október 22-re a központi hatalmak a szerb főerőket az ország közepébe szorították, így Kragujevac térségében lehetőség nyílt az ellenség bekerítésére. Mackensen e célból elrendelte, hogy a 3. hadserege erőltetett menetben haladjon a Rudnik–Šatornja–Natalnici vonalig, s közben a jobb szárnyát erősítse meg, míg a 11. hadseregnek elrendelte a Ćuprija felé való előre-

⁷³ RAUCHENSTEINER 2013. 477.

⁷⁴ GOTTL – MOJZER 1921. 261.

⁷⁵ A német 10. hadosztály Petkovac felé nyomult előre, hogy bekerítse a szerb 3. hadsereg jobb szárnyát.

⁷⁶ HAJDÚ–POLLMANN 1914. 172.; SKOKO 1985. 262–263.; AGGHÁZY–STEFÁN 193–194.; *Délmagyarország* 1915. október 22.

⁷⁷ BERZEVICZY 2015. 130.

⁷⁸ *Délmagyarország*, 1915. október 23.

⁷⁹ AGGHÁZY–STEFÁN 1934. 193–194.

⁸⁰ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 172.

nyomulást a bolgár 1. hadsereggel való egyesülés céljából, valamint a Sorsich különítmény Ub és a 62. hadosztály Užice felé történő előrenyomulását. A gyors haladás megteremtette volna a lehetőséget a szerb hadseregek gyors bekerítésére és felszámolására. Azonban nem így történt. Mindhárom hadsereg, amelynek gyors együttes előrenyomulása kellett volna, túl lassan haladt. Az osztrák–magyar 3. hadsereg 25-én még csak a Lazarevac–Arandjelovac–Natalnici vonalon tört ki, a német és bolgár hadsereg Kragujevac felé történő előretörése a heves szerb ellenállás következtében úgyszintén lassú volt. Putnik vezérkari főnök felismerte a tervet, így ahelyett, hogy Kragujevac védelmére rendezte volna be a főserégét, inkább 23-án kivonta őket a városból. Így a szerb 1. és 3. hadsereg 26-ra már Kragujevacotól délre foglalt állást. Azonban a Kačaniki-szoros 26-án elesett így a Szaloniki felé vezető út is bezárult, ami ismét egy nehéz helyzetet teremtett. A visszavonulás már csak Albánia felé volt megvalósítható a Šar-hegység és Prokletija között volt megvalósítható.⁸¹ A szerbek Putnik manőverezéseinek köszönhetően el tudták kerülni a teljes bekerítést, de cserébe az ország egy részéről le kellett mondaniuk. A szerbek szerencséjére a támadók lendületét mostantól a rendkívül mostoha időjárás is fékezte.⁸²

Putnik vajda zseniális utasításainak köszönhetően a központi hatalmak első bekerítési terve kudarcra volt ítélve. Tény, hogy a szerb vezérkari főnöknek jelentős területeket kellett feladnia, többek között Kragujevacot,⁸³ ezzel lerövidítette a seregeinek frontját, sőt meg is erősíthette a harcfrontot. Ennek köszönhetően, no meg annak is, hogy Kövess és Gallwitz 29–30-a körül pihenőt rendeltek el seregeiknek, hogy ezzel felkészítsék őket a Kragujevac csatára, a szerb hadseregek a központi hatalmak orra előtt kivonták magukat a gyűrűből, ezzel nagy csalódást okozva Mackensennek.⁸⁴

Mackensen ezt követően sem adta fel eredeti elképzelését. Dél-Moravánál szándékozta ismét megkísérelni a szerb főerők gyűrűbe fogását. E célból november 2-án megparancsolta, hogy a XIX. hadtest mindenáron keljen át a folyón Čačaknál és Kraljevo felé, a Nyugat-Moravától délre fekvő kietlen hegységbe nyomuljon előre, s ugyanezt parancsolta meg a XXII. hadtestnek is, azzal a különbséggel, hogy a XIX. hadtesttel ellentétben a Morava bal partján kellett előrenyomulnia. A 11. hadseregnek továbbra is a Nagy Morava felé kellett haladnia, hogy minél nagyobb szerb erőket kössön le. Emellett a bolgár 1. hadseregnek is megparancsolta, hogy Niš és Kragujevac vonalában haladjon erőltetett menetben.⁸⁵

A XIX. hadtest 3-ra sikeresen elfoglalta Čačakot és a Morava folyón hídfőállást létesített, de a Živojin Mišić vezette szerb 1. hadsereg támadásba lendült a két támadó hadtest ellen, s ezzel elodázta a bekerítés veszélyét és a XIX. hadtest által létesített két hídfőállást felszámolta, majd 4-5 között szinte észrevétlenül átkelt a Nyugat-Morava jobb partjára. Időközben a szerb 3. hadsereg is összetűzésbe került a német 11. hadsereggel, de a központi hatalmak túlereje miatt harcolva hátrálni kényszerült, majd november 5-ről 6-ra virradó reggel akárcsak az 1. hadsereg, átkelt a Dél-Morava jobb partjára. Időközben a Timok hadseregcsoport csatlakozott a 2. hadsereghez és ezek az egységek is átkeltek a folyó jobb partjára. Így a Morava völgyében végrehajtandó bekerítési hadművelet is kudarcba fulladt, hiszen a szerb hadseregek a központi hatalmak beérkezése előtt át tudtak kelni a folyón.⁸⁶

A német 11. hadsereg november 8-án elfoglalta Kruševacot⁸⁷, a bolgár 1. hadsereg pedig

⁸¹ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 172–174.; SKOKO 1985. 264–265.

⁸² GOTTL–MOJZER 1921. 267.

⁸³ *Délmagyarország* 1915. november 2.

⁸⁴ SKOKO 1985. 265–267.

⁸⁵ SKOKO 1985. 267.

⁸⁶ SKOKO 1985. 268.

⁸⁷ *Délmagyarország* 1915. november 9.

Leskovacot⁸⁸, így Mackensen egy újabb bekerítő hadművelet mellett döntött. Már 8-án parancsba adta, hogy a német 11. hadsereg X. hadteste a Nyugat-Morava mindkét partján Kuršumlja felé, a bolgár 1. hadseregnek pedig Lebane településétől Podujevoig meneteljen, hogy így gyűrűbe szoríthassa a Nyugat- és Dél-Morava jobb partján állást foglaló szerb hadseregeket. A kiadott parancsot mindkét hadsereg egységei sikeresen teljesítették, így a 10. hadtest Prepolac településénél a szerbek hátába törhetett volna, a bolgárok pedig Lebane elfoglalásával a szerb 2. hadsereg visszavonulási útvonalát zárták el. Úgy tűnt, hogy Mackensen haditerve megvalósul, hiszen a szerb hadsereg ekkorra már beszorult a koszovói medencébe.⁸⁹

A szerb hadvezetés viszont még mindig nem volt hajlandó beletörődni a sorsába. November 11-én ellentámadásba ment át. A II. Morava és I. Timok hadosztály támadásba lendült a bolgár 1. hadosztály ellen, amely ekkor épp a II. Šumadija hadosztály ellen harcolt, s nemcsak, hogy megakadályozta az újabb áttörést, hanem egyes helyeken 25 kilométerre is visszavetette a bolgár csapatokat, ezzel megnyitva a Lebane és Kuršumlja közötti menekülési útvonalat.

Ekkorra már azonban biztossá vált, hogy a Szaloniki felől északra igyekvő erők nem lesznek képesek segítséget nyújtani a szerbeknek, így azok november 12-re parancsot kaptak a támadás beszüntetésére. Erről azonban Putnik vajdát nem értesítették, így az tovább folytatta haditervét, miszerint Skopjenál át kell törni a frontot, hogy a szerb hadsereget a koszovói medencéből ki tudja vonni. Azonban a Sarraill tábornok által vezetett egységek nélkül a terv eleve kudarcra volt ítélve. Putnik vajda 12-én elrendelte a főerők Priština felé való előrenyomulását. Erről Mackensen tudomást szerzett, így hadseregeinek november 13-án parancsba adta, hogy Koszovóra nyomuljanak. A terv szerint az osztrák–magyar 3. hadseregnek Raška–Novi Pazar–Kosovska Mitrovica felé kell haladnia, a német 11. hadseregnek Kuršumlján át Priština felé, akárcsak a bolgár 1. hadseregnek is. Így tehát a vereség csak idő kérdése lett, ám még így sem haladt minden a terv szerint. A szerb 1. hadsereg még mindig hevesen ellenállt, így Kövess tábornok minden bekerítési kísérlete és az 1. hadsereg háta támadása megghiúsult. Hasonlóan heves ellenállást tanúsított a másik két szerb hadsereg is. A bolgár 2. hadseregnek a csatába való bekapcsolódásával úgy tűnt, hogy a Mackensen-féle haditerv mégis sikerrel fog zárulni, hiszen fennállt a lehetősége annak, hogy a bolgár 2. hadsereg sikeresen el tudja zárni a Koszovó felé vezető egyetlen lehetséges visszavonulási útvonalat. Azonban ez a II. Morava hadosztály közbelépése következtében megghiúsult, sőt ez a bolgárok jobb szárnyát is szétverte. Putnik tehát még most sem adta fel a Kačaniki-szoroson való áttörés tervét, hogy így kijusson Skopjeba, ahol mivel még nem értesült Sarraill tábornok visszavonulásáról a szövetségeseivel való egyesülésben bízott. Ám ezért hatalmas árat kellett fizetnie, hiszen tovább folytatódott a szerb hadsereg felmorzsolása, aminek a visszavonulás sem vetett véget, hiszen maga a menekülés is hatalmas áldozatot követelt.⁹⁰

A nehéz helyzetbe került szerbek számára a kitörés jelenthette volna tehát az egyetlen kiutat, de a túlerő miatt ezt már nem valósulhatott meg. Ilyen körülmények között került sor a koszovói ütközetre, amely végleg megpecsételte a szerbek sorsát. Ekkor a szerb vezérkari főnök ugyan elérkezettnek látta az időt a tárgyalásokra, de a politikai vezetőség arra hivatkozva, hogy a hadsereg fegyverletételével elveszne a szerb állam, erre nem volt hajlandó, sőt Nikola Pašić miniszterelnök lemondással fenyegetőzött.⁹¹ Ezt követően nem maradt mit tenni. Radomir Putnik vajda november 25-én elrendelte a visszavonulást. A parancs a következőképp szól: „*Eljött a pillanat, amikor a körülmények összzejátszása arra kényszerít bennünket, hogy Montenegrón*

⁸⁸ Délmagyarország 1915. november 10.

⁸⁹ SKOKO 1985. 271–272.; HAJDÚ – POLLMANN 2014. 173–174.

⁹⁰ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 173–174.; SKOKO 1985. 275–278.

⁹¹ RAUCHENSTEINER 2013. 467–468.

*és Albánián keresztül visszavonuljunk. [...] A hadsereg állapota általában kedvezőtlen. [...] A megadás a legrosszabb megoldás lenne, mivel azzal elveszne az állam. [...] Az egyetlen kiút ebben a súlyos helyzetben a visszavonulás az Adria partjára.*⁹²

A szerb kormány tagjai a szerb egységekkel és civilekkel, valamint nagyszámú hadifogollyal együtt ezt követően megkezdték halálmenetüket a montenegrói és észak-albán hegyeken, azzal a céllal, hogy elérjék az Adriát, s így csatlakozzanak a szövetségeseikhez.⁹³ A délszláv történeti irodalomban „szerb golgota” néven ismert halálmenet megközelítőleg 240.000 áldozatot követelt meg. Az áldozatokkal a hideg, a betegség és éhség, valamint az albán rajtaütések végeztek. A francia flotta a szerbek tengerre való kitörését követően megközelítőleg 135.000 katonát és 50–60.000 civilt evakuált Korfu szigetére.⁹⁴

A hadműveletek során az év végére szerb oldalon 94 000 fő esett el, míg a központi hatalmak oldalán 18 000 fő lelhetette halálát a csatáiban.⁹⁵

Ezzel véget ért a Szerbia megtörésére indított Mackensen-hadjárat, de a balkáni front felszámolása azonban nem történt meg, sőt 1916 elején tovább folytak a harcok Montenegro elfoglalásáért.

Összegzés

Tanulmányomban láthattuk, hogy az 1914-es év Potiorek-offenzívája mindkét hadakozó fél számára komoly problémákat jelentett, de a gondok Szerbiában jóval meghaladták a Monarchia nehézségeit, hiszen a Száva menti kis királyságban óriási méreteket öltöttek a járványok, amelyeknek legalább 100 000-es nagyságrendű áldozataik voltak, többek között a hadsereg soraiban is, így a szerb fél nem volt olyan helyzetben, hogy hadakozzon. A járványok miatt a fő gondot Bulgária magatartása jelentette, ami miatt a szerb haderőt meg kellett osztani a teljes frontszakaszon, s ez túlterjeszkedéshez vezetett.

Láthattuk, hogy a Dardanellák ostromának következtében a német hadvezetés számára kulcsfontosságúvá vált a szerb kérdés mielőbbi rendezése, így emiatt egyik legtehetségesebb hadvezérüket, August von Mackensen tábornagyot bízták meg e feladattal. Ugyanakkor, fontos kihangsúlyoznunk, hogy a Mackensen tábornagy által követett haditerv magyar elképzelés volt, amin a németek csak minimálisan változtattak. A haditerv az esetek többségében figyelembe vette a terepviszonyokat, ami a gyors sikereket is részben megmagyarázza, de természetesen nem elhanyagolható, sőt mondhatni kulcsfontosságú tényező a bolgár csatlakozás a háborúhoz, mert mint láthattuk, többször is sikeresen elállták a szerbek menekülési útvonálát, sőt megszakították a Szalonikivel való összeköttetést, ami ellehetetlenítette az antanthatalmak számára a szerbek megsegítését.

Bár a Mackensen offenzíva mégsem érte el teljes célját, a szerb hadsereg megsemmisítését, az offenzíva mégis sikeresnek mondható, hiszen sikerült összeköttetést létesíteni a török kormánnyal, s ideiglenesen sikerült elhárítani az antanthatalmak támadásának esélyét is a déli határon.⁹⁶ *

⁹² Idézi: Pollmann Ferenc. HAJDÚ–POLLMANN 2014. 174.

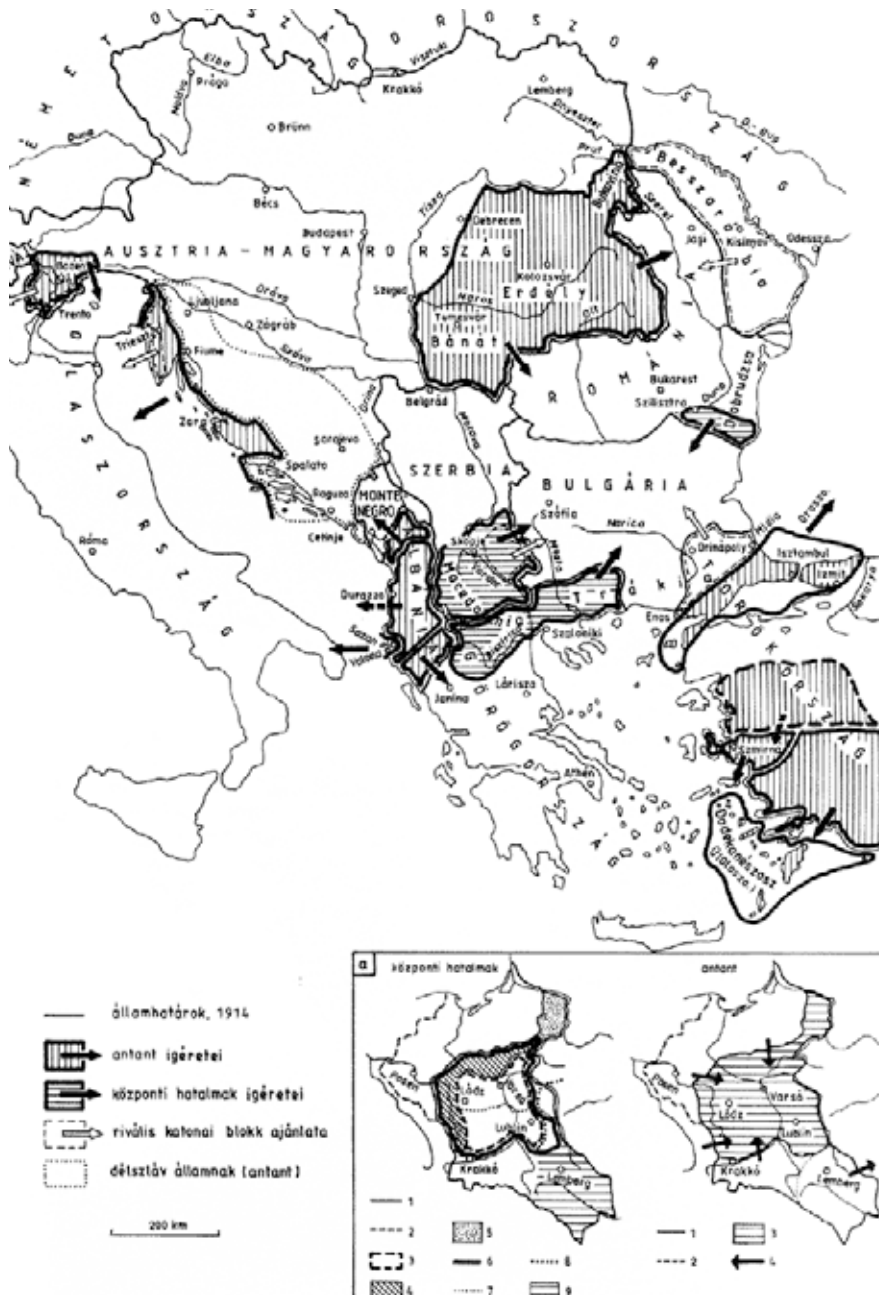
⁹³ A szerb civilek már november elején mozgolódtak, rengetegen elhagyták az országot, a civilek nagy része viszont a szerb hadseregek nyomában haladt, ezzel is nehezítve azok megpróbáltatásait. A szerb kormány november 3-án előbb Nišbe, majd Szkutariba, onnan pedig Brindisibe menekült, s február 9-én megérkezett Korfura.

⁹⁴ SUNDHAUSEN 2007. 227.

⁹⁵ ROMSICS 2010. 51–52.

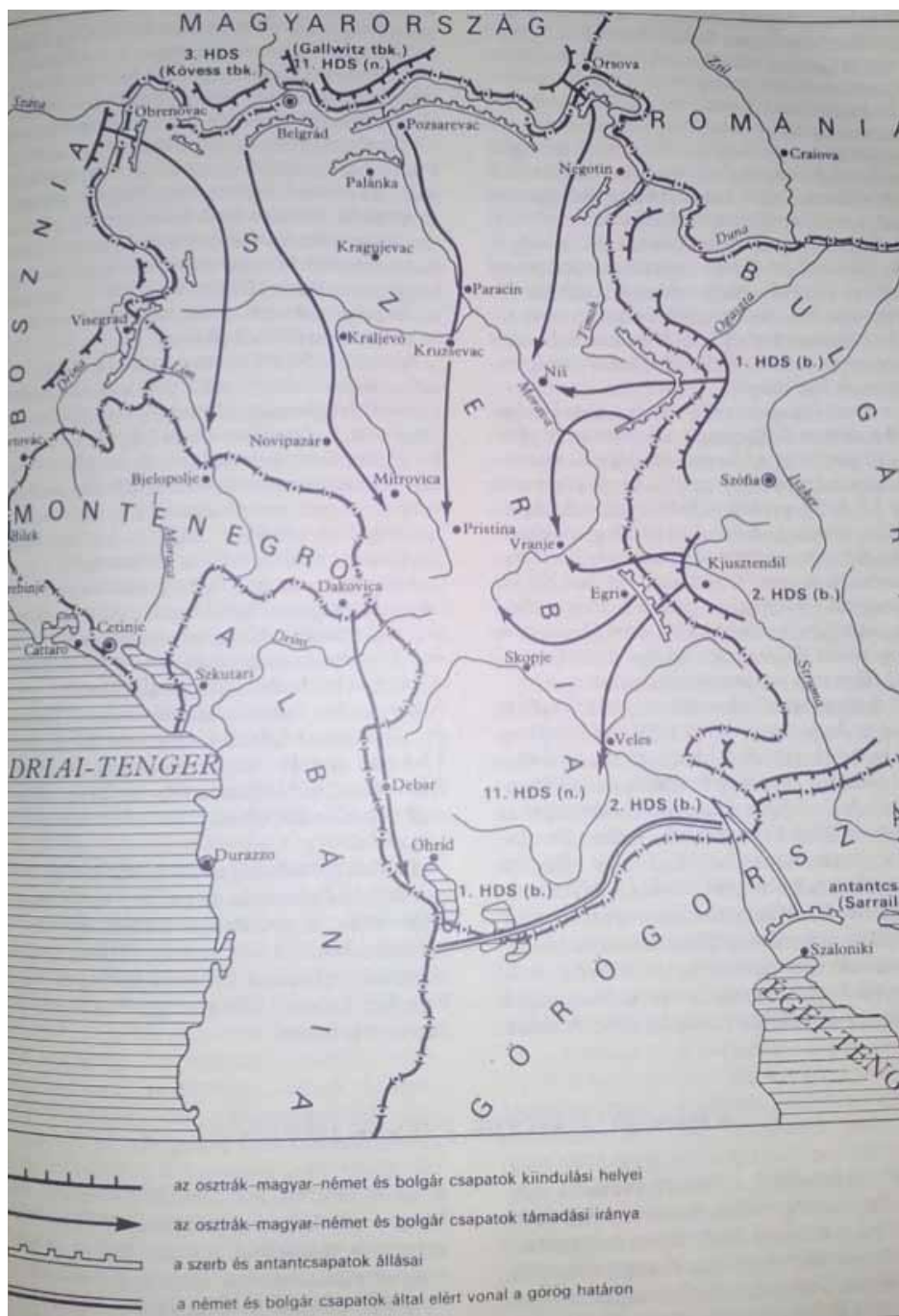
⁹⁶ ALTED 2005a. 280–281.

Függelék

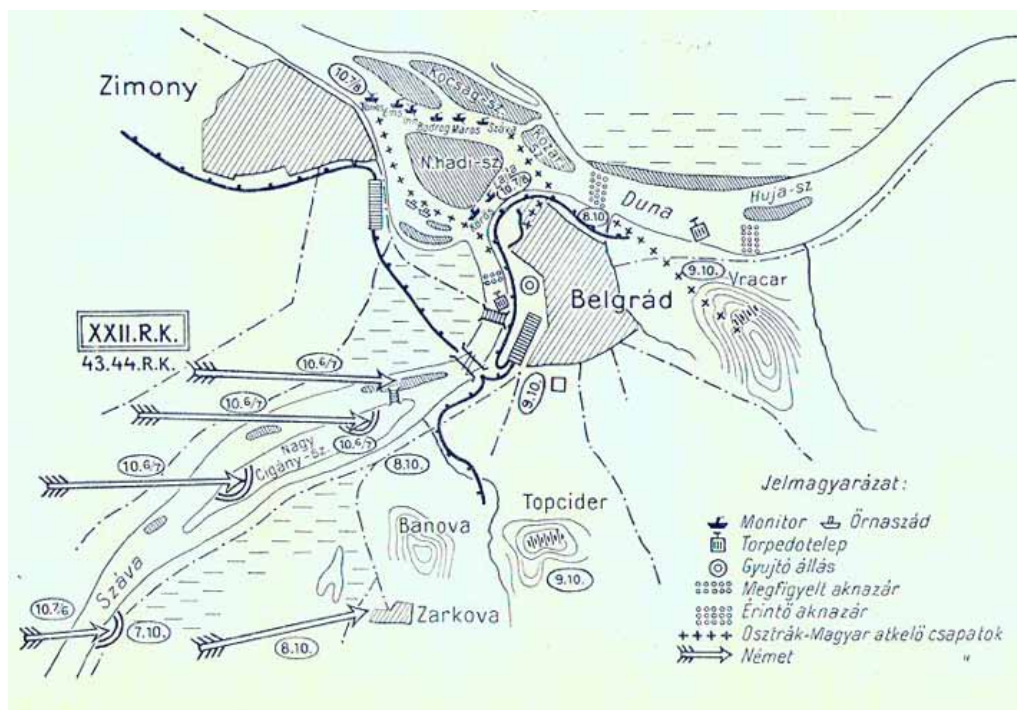

1. ÁBRA ❖ Titkos szerződések az I. világháború alatt

(Forrás: Köztes-Európa térképgyűjtemény, <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=116>)

2. ÁBRA ❖ központi hatalmak balkáni hadműveletei, 1915. (Forrás: LIPTAI – TÓTH 1985. 69.)

3. ÁBRA ❖ Belgrád bevétele. (Forrás: HARDY 1931. 202.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- BERZEVICZY ALBERT (2015): *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. S. a. r. Gali Máté. Budapest, Helikon Kiadó.
- Délmagyarország* 1915. október 10.
Délmagyarország 1915. október 13.
Délmagyarország, 1915. november 10.
Délmagyarország, 1915. november 2.
Délmagyarország, 1915. november 9.
Délmagyarország, 1915. október 14.
Délmagyarország, 1915. október 22.
Délmagyarország, 1915. október 23.
Délmagyarország, 1915. október 8.
Délmagyarország, 1915. október 9.
- CONRAD, Feldmarschall (1923): *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918, Bd. IV*. Wien – Leipzig – München.
- Pesti Hírlap*, 1915. március 31.
- ŠTURCENEGER, KLARA KATARINA (1989): *Srbija u ratu 1914–1916*. Beograd, Dečje Novine.

Feldolgozások

- AGGHÁZY KAMILL – STEFÁN Valér (1934): *A világháború*. Budapest, Az Országos Közművelődési Tanács Könyvostálya.
- BALLA TIBOR (2003): *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma*. Budapest, Scolar Kiadó.

- DOROMBY JÓZSEF – REÉ LÁSZLÓ (szerk.) (1939): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története.* Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat.
- MITROVIĆ, ANDREJ (1983): Sučelje sa srednjeevropskim imperijalizmom. In *Istorija Srpskog Naroda VI.* Ur.: Andrej Mitrović. Beograd: Srpska Književna Zadruga. 73–107.
- Der Erste Weltkrieg aus Ungarischer Sicht.* Herausgegeben von: Róbert Fiziker–Csaba Szabó. Wien, 2015.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2000): *Az első világháború.* Budapest, Korona Kiadó.
- GORCSA OSZKÁR: A Potiorek-offenzívák. *Délvidéki szemle* 2. évf. 1. sz. 26–58.
- GOTTL JENŐ – MOJZER LÁSZLÓ (1921): *Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914–1918)* I. Budapest–Debrecen.
- HAJDÚ TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Budapest, Osiris Kiadó.
- HARDY KÁLMÁN (1931): Dunai flottillánk a világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények* 32. évf. 3–4. sz. 195–229.
- KEEGAN, JOHN (2014²): *Az első világháború.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LIPTAI ERVIN (főszerk.) – TÓTH SÁNDOR (szerk.) (1985): *Magyarország hadtörténete II. A kiegyezéstől napjainkig.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1985.
- MARGITTAI GÁBOR (2014): *Szamár-sziget szellemkatonái.* Budapest, Külső Magyarok Kft.
- KRIPNER, MONIKA (1986): *Žene u ratu: Srbija 1915–1918.* Narodna knjiga
- NAGY VILMOS (1926): A 3. hadsereg átkelése a Dunán és Belgrád elfoglalása. *Hadtörténelmi Közlemények* 27. évf. 3. sz. 301–333.
- POLLMANN FERENC (2003): *Balszerencse, semmi más? Tersztyánszki Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása.* Budapest, Balassi Kiadó.
- RAUCHENSTEINER, MANFRIED (2013): *Der Erste Weltkrieg und das ende der Habsburger Monarchie 1914–1918.* Wien – Köln – Weimar.
- ROMSICS IGNÁC (szerk.) (2010): *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Kossuth Kiadó – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.
- SKOKO, SAVO (1985²): *Vojvoda Radomir Putnik II.* Beograd, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod.
- SUNDHAUSEN, HOLM (2007): *Geschichte Serbiens. 19.–21. Jahrhundert.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag.
- TARJÁN M. TAMÁS: 1915. március 22. Przemysl erődje orosz kézre kerül. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1915_marcius_22_przemysl_erodje_orosz_kezre_kerul/

MENDEL ELEONÓRA PHD

emendelova@ukf.sk

egyetemi adjunktus (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Pedagógiai Kar)

A korszerű család transzformációs trendjei a modern társadalomban

— *Transformation of Contemporary Family in Modern Society* —

ABSTRACT The paper describes family as a social institution, which passes through some changes caused by societal, political, economic changes. In the first part of the paper there are analysed aspects of changes in family life (changes in perceiving the value of marriage, in demographic processes, in structure etc.), and there is certain direction to the different pattern and different arrangement of a life in contemporary families. In the second part of the paper we also analyse global reasons for introduced changes (changes in societal values and social norms, labour migration, changed sexual morality, individualisation and the effort to keep individual freedom).

KEYWORDS family, family changes, marriage, demographic processes, structure of family, family relations, changes in societal values and social norms, labour migration, individualism

DOI 10.14232/belv.2016.4.5 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Mendel Eleonóra (2016): A korszerű család transzformációs trendjei a modern társadalomban. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 71–82. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

A család szerepe a társadalomban nélkülözhetetlenül fontos, mert egyrészt menedéket nyújt tagjainak az elszenvedett sérelmekért, és intim közösség lévén a család tagjainak érzelmileg is stabilitást biztosít. Az emberek többségének a sikeres házasság és a kiegyensúlyozott család az elégedettség és boldogság alapja, életútjuk középpontja és fontos szociális, de elsősorban érzelmi és erkölcsi háttér. Számos kutatás igazolja, hogy a kiegyensúlyozott családi élet a testi és lelki egészség, s egyben a szubjektívan átélt boldogság tényezője. Jelentős szociális intézmény, amely az egészség után a boldogság és megelégedettség legfontosabb alapjaként jelenik meg.

A család történelmileg meghatározott szociális csoport, amely a társadalom legkisebb önálló egysége. E szerkezet biztosítja a társadalom emberutánpótlását, mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Mint elsődleges csoport, közvetítő egység az egyén és a társadalom között, mert az egyénben az adott társadalom viszonyait jelennek meg, illetve a társadalom viszonyai az egyén magatartásában realizálódnak. A családra minden társadalomban szükség van, mert az ember nemcsak társas lény, hanem individuum is egyben, akinek szüksége van magánéletre, és ezt a család biztosítja elsősorban.

A család viszonylag zárt egység, nagy kohéziójú csoport, amely sajátosan szűri, törli a külső hatásokat. Mint a társadalom legkisebb, önálló közössége sokrétűen összeszövődik az egész társadalom fejlődésével (JANCSÁK 2013, SOMLAI 2013). A társadalmi fejlődés a családok életében alapvető változásokat eredményez, működési mechanizmusokban, struktúrájukban, kapcsolatokban egyaránt. A társadalom gazdasági nehézségei, a társadalmi értékek és normák általános elbizonytalanodása stb. eredményezik a családok életében már évtizedek óta megfigyelhető jelentős átalakulást (JANCSÁK 2013, SOMLAI 2013, BECK 2016).

A rendszerváltást követően a volt kommunista országokban felgyorsultak a változások. ТОМКА (2009) szerint egyenesen egy új fejlődési szakasról beszélhetünk. A tanulmány a család szerkezetében és működésében jelenleg tapasztalható fejlődési trendeket foglalja össze az első részben, a másodikban pedig elemzi a változásokat kiváltó globális társadalmi indokokat. A rendszerváltás utáni időszakban megfigyelt transzformációs folyamatokra fókuszál Szlovákia, ill. a közép-európai posztkommunista országok térségében.

A korszerű család átalakulása

A háztartások és a családok nagysága és szerkezete viszonylag keveset változott az ipari forradalom alatt és a megelőző néhány évszázadban Nyugat-Európában. Vitathatatlanul jelentős változások következtek be azonban a 20. század folyamán (ТОМКА 2000. 46.). Hasonlóan nyilatkoznak PLAŇAVA (2000) és MOŽNÝ (2006). PLAŇAVA (2000) szerint a történelmi visszatekintés azt igazolja, hogy az első világháború végétől a család lényegesen változni kezdett és folyamatosan alakult át. Nem marginálisan, hanem alapvető jegyeiben. A változások ugyan az utolsó két évtizedben figyelhetők meg, de az impulzusai a 19. és a 20. század határáig vezethetők vissza, felgyorsulva a második világháború utáni időszakban. Mély gyökerekkel rendelkező változásokról van szó, melyek a 20. század második felében mutatkoztak meg (MOŽNÝ 2006). A családi életben bekövetkezett változások a következő aspektusokban nyilvánultak meg:

Változások a házasság értékében és értelmében

A hagyományos család hozzájárult a társadalom stabilitásához azzal, hogy a házastárs kiválasztása a szülők kezében volt. Ők választották ki a jövőbeli partnert tekintettel a gazdasági és kulturális habitusra, figyelembe véve a nemesi családok, ill. gazdasági települések, iparos műhelyek lehetséges összekötését. Manapság a házasságba való belépés egyértelmű motivációja a szerelem és a kölcsönös szimpátia, a szülők egyetértése csupán formális jellegű.

A nők keresőtevékenységének általánossá válásával a házasságkötés női motivációja alapvetően megváltozott. A múltban, a férjhezmenetel volt a nők számára jövőjük biztosításának legfőbb eszköze. Ma az önálló kereset mellett a nők nagy része számára nem jelent anyagi nyereséget a házasságkötés, hiszen meg tudnak állni a maguk lábán. Ez feltétlenül szerepet játszik a házasságkötés nélküli együttélések terjedésében, abban, hogy a nők nem érzik hátrányosnak a maguk számára, ha nem biztosítják jogi szerződéssel, az anyakönyvezető előtt megkötött házassággal azt, hogy férjük szükség esetén eltartásukra kötelezhető. Hasonlóan szerepet játszik a női gazdasági függetlenülés a házasságoknak válással való befejezésében is: a házasságokat nem tartja többé össze az a kényszer, amely az egyik fél teljes kiszolgáltatottságából adódhat (CSEH-SZOMBATHY 1995).

A kereszténység a házasságot, mint felbonthatatlan intézményt interpretálta. A házasság tartósságát a transzcendentális mondat garantálta: „Amit Isten összekötött, azt ember ne válassza szét.” Jelenleg e transzcendentális biztosítéknak az értéke gyengül és szétfoszlik. Egyre kevésbé tartja vissza a házassági eskü, fogadalom a házasságoktól, hogy a házasságban felmerülő konfliktusaik megoldására a válást tekintsék eszköznek.

A legnagyobb változás abban látható, hogy „viszonylag csökken annak a meggyőződésnek az értéke és fontossága, hogy a házasság egyik célja a tartósság és hosszantartás” (SYNGLY 1999. 111.). Jelentős tényezővé vált az a növekvő tendencia, hogy a házasságot az egyéni elégedettség szempontjából ítéljük meg. Ezzel kapcsolatban GIDDENS (1999. 165.) úgy nyilatkozik, hogy „a növekvő válások száma nem jelenti feltétlenül a házassággal való mély elégedetlenséget, inkább a növekvő törekvést az értékes és jelentőségteljes kapcsolat elérésére”. A párkapcsolatok formálódásának szembevetendő tendenciája a házasságkötési kedv lanygulása és a házasságon kívüli együttélés terjedése. A társadalom megítélése a házassággal kapcsolatban megváltozott. Úgy tűnik, a házasság, mint a párkapcsolat preferált formája elvesztette kizárólagos fontosságát.

Változások a demográfiai magatartásban

A rendszerváltás utáni időszakban a partneri és demográfiai viselkedés Szlovákiában (a többi posztkommunista országban egyaránt) elkezdett jelentősen változni. BÚTOROVÁ et al. (2008) hangsúlyozzák, hogy az 1989 előtti időszakban jellemző volt bizonyos egyöntetűség a demográfiai magatartásban: magas házasságkötési és viszonylag alacsony válási arány, a nők alacsony szülési életkora (Szlovákiában 22 év körül), alacsony házasságkötési életkor (Szlovákiában 21 év körül), a gyermekek több mint 90% -a született házasságban, elterjedt a kétgyermekes családmódel. A szlovák társadalomban bekövetkezett átalakulási folyamatok, különböző gazdasági-társadalmi körülmények alakulása, a nyugati világtól való izoláltság megszűnése, a nyugati kultúra beáramlása stb. jelentős változásokat eredményezett a demográfiai magatartásban a 20. század 90-es éveitől kezdve.

A továbbiakban kiemelünk néhány fontosabb, bekövetkezett változást:

Későbbi életkorra tolódott a gyermekvállalás. Ennek következtében a gyermeket vállalók jelentős része több élettapasztalattal rendelkezik, tudatosabbá válik a gyermeknevelés, a kötődés, a gondoskodás.

Kevesebb gyermek születik, ám ahol van, ott felértékelődik. SCHNEIDER (2009) arra az általános trendre alapozza nézetét, mely szerint „ahol a gyermekek száma, valamint születésük időpontja racionális tervezés tárgyává válik, ott a szülővé válás motivációjaként egyre növekvő mértékben a gyermekek általi önmegvalósítás, a gyermek feletti öröm és a szülői szerep szubjektív felfogása lép előtérbe”. A folyamatosan csökkenő születések száma a népesség előregedéséhez vezet, illetve a nukleáris családok és családháztartások létszámának csökkenéséhez. Növekszik a gyermektelen házaspárok aránya is, és ez csak részben magyarázható genetikai ártalmakkal. Egyre többen döntenek akaratlagosan úgy, hogy nem akarnak utódokat. A legújabb kutatási eredmények azt mutatják, hogy jelenleg terjedőben van a gyermek vállalását tudatosan elutasító szemlélet, az, amely a házasságkötés elkötelezettségéhez hasonló korlátozást lát a megszülető gyermekben és nem kívánja szabadságát feladni, s ezért nem akar gyermeket sem. A család egyik alapvető funkciója társadalmunkban az utódok létrehozása, mely biztosítja a társadalom népességének újratermelődését, ezért napjainkban a gyermekszám alakulása nem kevés gondot okoz a társadalomnak a népesség utánpótlása szempontjából.

Csökkent a kettő, és növekedett az egy, ill. a három- és többgyerekes családok aránya. Erősödött a polarizálódás, azonban ezen belül az egygyerekesek arányának a növekedése jóval jelentősebb.

Kevesebb gyermek él többgenerációs családban, csökken a nagyobb háztartások aránya. A közös háztartásban együtt élő, három vagy több nemzedék tagjaiból álló családok már csak töredékét képviselik a népességnek.

Gyorsan növekszik az egyszemélyes háztartások aránya. ТОМКА (2000. 51.) szerint ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy a halálozási viszonyok javulása miatt emelkedett az idősek száma, akik dolgoztak, vagy a javuló jóléti szolgáltatások miatt egyre kevésbé voltak ráutalva rokonaikra, s a leginkább talán individualizációként leírható értékváltás miatt is egyre többen éltek egyedül. Másrészt emelkedett az egyedül élő fiatalok száma, akik különösen a nagyvárosokban sajátos életformát, kultúrát kezdtek teremteni maguknak („Singles”). A korábbi történelmi időszakokkal szemben, amikor elsősorban a megözvegyült, gyerekeiket már felnevelt idősek éltek egyedül, ma az egyszemélyes háztartásokat hasonló arányban alkotják 40 éven aluliak. Miként UTASI (2004) és TOMÁŠEK (2006) kutatási eredményei mutatják, a magányos életvitel nem mindig választás következménye. Az egyedülálló túlnyomó többsége saját szándékai szerint csupán elhalasztja a párválasztást, családalapítást – gyakran egzisztenciális bizonytalanság, néha a párkapcsolatok sorozatos meghiúsulása miatt – de nem akarna végleg lemondani róla. Az egyedülálló fiatalok többsége számára a házasságkötéshez vezető szociokulturális nyomás erősebb, mint az a motiváció, hogy egyedül maradjanak.

Egyre későbbi életkorban történik a házasságkötés, vagy akár el is marad. Lényegesen csökkent a törvényes házasságkötések száma (GÁBOR 2012). A kilencvenes évek derekától még a gyermek születése sem vezet feltétlenül a kapcsolat törvényesítéséhez. Növekszik azon gyermekek száma, akik élettársi kapcsolatban élő párok vagy egyedülálló anyák gyermekeik. Például Szlovákiában 1990-ben a gyermekek 7,6%-a született házasságon kívül, 2012-ben már a gyermekek 35,4 %-a (BÚTOROVÁ et al. 2008). A házasságon kívüli születések emelkedő aránya összefügg a házasságon kívüli együttélések terjedésével, azaz ezek a születések is zömmel családban, ha nem is törvényesítettben, következnek be. A házasságkötés nélküli kapcsolatok ellátják azon funkciók zömét, amelyeket a hagyományos családok elláttak a XX. század első felében.

Fokozatosan emelkedett a válások száma, a törvényes házasságok instabilitása. Ebből adódóan gyakran gond az ilyen családok emocionális zártsága, támasznélkülivé válása. Ennek

következtében egyre nagyobb az egyedülálló szülők aránya, az apák és gyermekeik térbeli elkülönülése, de a nem vér szerinti szülő (nevelőszülő) és a gyermek együttélésének terjedése is. Társadalmunkban óriási gond a válások számának tartósan magas száma. Ennek okai igen sokrétűek, a tolerancia hiánya, az érzelmi sivárság, a minimális együtt töltött idő, az alkohol stb. mind szerepet játszik.

Az együttélések mintája és formája egyre tarkább lett. A családi háztartások összetétele egyre vegyesebb képet mutat a válások, újrահázasodások, adoptálások és egyéb események nyomán. VAJDA–KÓSA (2005. 168.) szerint „a néhány évtizeddel korábban általánossá vált parsonsi nukleáris családok aránya, amelyben a gyermek felnevelkedéséig vér szerinti apjával és anyjával élt, az össznépeségen belül kisebbséggé változott. A második leggyakoribb családforma, az egyszülős család aránya ma a fejlett országokban a kétszülős, gyermekes házaspárok fele-harmada”. Az egyszülős családok száma a közelmúltban két okból is gyarapodott: egyre gyakoribb a válás, különélés, vagy azért, mert a megkötött házasság felbomlik, vagy azért, mert az össze sem házasodott pár külön költözik. Emellett egyre több nő stabil párkapcsolat nélkül szül gyermekeket. TYDLITÁTOVÁ (2011) rámutat az egyedülálló szülők (akik döntő részben anyák) nem kedvező helyzetére, mely szerint gyermekeik sokkal nagyobb arányban vannak kitéve a szegénység kockázatának, mint más családtípusokban. A jövedelemhiány a párkapcsolatok felbomlása után elsősorban abból származik, hogy a nők átlagos keresete eleve kisebb, s a gyermeket egyedül nevelő anyák munkaerő-piaci helyzete különösen kedvezőtlen. A modernizáció nyomán a legtöbb országban megfigyelhető tehát a családszervezet pluralizálódása, az individualizált életformák és alternatív együttélési formák terjedése (BECK 2016). HARCSA (2014) szerint valójában arról van szó, hogy az utóbbi évtizedekben a korábban kisebb számban jelenlevő, és nem, vagy csak kevésbé elfogadott családformációk váltak mindinkább tömegessé. Ezért inkább a különböző családformákkal kapcsolatos társadalmi megítélés pluralizálódásáról lehet beszélni.

Változások a családi kapcsolatok terén

Az utolsó évtizedekben az európai családokban végbement változások GURÁŇ-FILADELFIÓVÁ–RITOMSKÝ (1997) szerint a következő folyamatokat eredményezték:

A családi kapcsolatok demokratizálódása – a hagyományos, patriarchális, a férfi tekintélyen és a gyermekek alárendeltségen alapuló kapcsolatok fokozatos átalakulása modern kapcsolatokra, melyek a nem és generáció szempontjából egyenlők.

A családi kapcsolatok individualizációja – az előre meghatározott, az ember eredetéből adott kapcsolatok fokozatos átalakulása nagyrészt választott, az egyén által szabadon alakított kapcsolatokra.

A családok dinamizálása – a család egyre nyitottabbá, egyre inkább képessé válik alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz, ill. a család individuális életében bekövetkezett változásokhoz.

A családformák pluralizálódása – az előző folyamatok következménye, egyre szélesebb és bonyolultabb családi kapcsolatok és nagyobb számú családi (korábban kisebb számban jelenlevő) struktúrák kialakulása, melyek új, saját viselkedési minták alapján működnek.

A jelenkori családok egyik jellemzője a változékonyabb szerepmegosztás. A munkavállalás elterjedésével, a növekvő szabadidővel és egyéb tényezőkkel párhuzamosan kezdtek a férfiak több háztartási feladatot ellátni, az apák pedig több időt tölteni gyermekeikkel. Módosult tehát a háztartási teendők, jogok és kötelességek köre, a szerepek kölcsönös meghatározása, s változnak a házastársi kapcsolatok is.

Lényeges a kétkeresős családok dominánssá válása, mégpedig úgy, hogy egyre nő azon

kétkeresős családok hányada, amelyben a feleség-élettárs is magasabb szakmai képesítéssel rendelkezik és kereső munkáját nemcsak jövedelemforrásnak tekinti, hanem karrier-ambíciói is vannak. A mai „kétkeresős családban” az apa hagyományosan értelmezett szerepe, hogy ő a „családfő”, mindinkább felülvizsgálatra szorul. A hagyományos apa-szerep, eltartani a családot, gondoskodni a megélhetésről stb. a gyakorlatban még megvan, de jelentős átalakulása már érezhető. A „korszerű” apa ma már segíti, támogatja, fejleszti gyermeke személyiségét, és ezt az anyával együtt, egyenrangú partnerként teszi. „A modern család legfontosabb jellemzője az egalitáriánusság, az egyenlőségen alapuló, demokratikus nyitottság, melyben a döntéshozatal, a családi feladatok megoldása, a gyermek gondozása, nevelése stb. az egyenlőségen, szimmetrián alapul” (VARGA 1997).

A házas nők zöme is keresőmunkát végez. Ezt legjobban az a modell fejezi ki, amely a múltban a házastársak közötti aszimmetrikus szerepmegosztást emeli ki, s ezzel szemben ma a szimmetrikus megosztást tekinti jellemzőnek. CSEH-SZOMBATHY (1995. 143.) szerint „ez a szimmetria inkább csak cél, ideál, de a felé való előrehaladás kétségtelen”. Ez azt jelenti, hogy a családok fenntartásához szükséges javak előteremtéséhez, a családi jövedelem megszerzéséhez a feleségek mindinkább a férjükhöz közelítő arányban járulnak hozzá, viszont az otthoni feladatokba, elsősorban a gyerekek ellátásába, egyre erőteljesebben kapcsolódnak be a férfiek.

Az utóbbi évtizedekben az anyai szereppel ellentétben, az apai szerep jelentősebben változott. Az apák megszabadultak a hagyományos apai szereptől, egyre több feladatot látnak el a háztartásban, és több időt töltenek gyermekeikkel. MATĚJČEK (1986. 58.) alitása szerint „a jelenkori apa feladatai a családon belüli életre irányulnak. A jelenkori apának nincsen annyi feladata ez anyagi javak biztosításával, de annál igényesebb feladatok hárulnak rá a harmonikus családi létkör biztosításával kapcsolatban”.

A nemek közötti szereposztás közelített egymáshoz, mind szélesebb körű az elvárás, hogy a férfiak vegyenek részt az otthoni munkában és a gyermeknevelésben. Az apák gyerekek nevelésében való részvétele szelekciós. Főleg olyan feladatokat vállalnak, melyek emocionálisan gazdagítják őket és megfelelnek szükségleteiknek, elvárásaiknak (pld. sport, kirándulás, játék). A női munkavállalás elterjedésével a mai apák többet vannak együtt gyerekeikkel, inkább vesznek részt életükben, mint a korábbi nemzedék férfitagjai. Kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy az utóbbi fél évszázadban egyértelműen és tendenciaszerűen nő az apák részvétele gyermekük gondozásában, ill. nevelésében. A 80-as évekből származó kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy nő az olyan apák száma, akik részt vesznek gyermekük gondozásában, kiváltképp az óvodás korban (LEWIS et al. 1981).

A fenti adatok imponálóan illusztrálják a növekvő apai részvételt a gyermekkel kapcsolatos szülői feladatkörökben, bár a nemek terhei messze nem egyenlők ma sem a gyereknevelés és gondozás terén. HOLUBOVÁ (2011) és HARCSA (2014) kutatásai alapján megállapítható, hogy az apák a gyermekekkel való szabadidős tevékenységeknél játszanak meghatározóbb szerepet. A háztartás mindennapi ellátása, valamint a gyermek gondozása, nevelése továbbra is az anyák felelőssége. Az anyák domináns szerepe a közvetlen gyermekgondozási tevékenységeknél kimutatható abban az esetben is, ha az anyák munkaviszonyban vannak (CHALOUPKOVÁ 2005). Az apák gyermekgondozásában, valamint otthoni munkában való részvétele továbbra is lényegesen alacsonyabb, mint az anyáké. MAŘÍKOVÁ (2006) vizsgálataiból kiténik, hogy elsősorban az anyák hatáskörébe tartoznak a gyermekgondozással kapcsolatos rendszeres (mindennapi kommunikáció, alapvető gondoskodás) és időigényes tevékenységek (betegápolás, tanulás). Az apa az anyával együtt olyan tevékenységekben vesz részt, ahol nem szükséges a rendszeresség (például: a továbbképzés kiválasztása, ajándékok vásárlása).

Átalakultak a szülők és a gyerekek közötti kapcsolati mintázatok is. A szülők és gyermekek kapcsolatának alakulása a hosszabb távú, több évtizedes tendenciákat követi. Ezek közül ki kell emelni a tekintélyelvű nevelési normák gyengülését és a megengedő nevelés gyakorlatának erősödését a családokban. A mai szülők körében elterjedt az elnéző, engedékeny nevelői magatartás. Okául az idő és energia hiányát szokták felhozni legtöbbször. Ennek megfelelően változnak a jutalmazás és büntetés családi (és iskolai) módszerei, s ez a változás együtt jár a gyermekek jogainak és önállóságának előtérbe kerülésével. A gyerekek szabadabbak, de magukra hagyottak (GÁBOR 2012; JANCÁSÁK 2013). Emellett, a televíziózás, az internet és a modern tömegkultúra más eszközeinek elterjedésével, használatának fokozódásával a szülők egyre kevésbé tudják ellenőrizni azt, hogy a gyerekek mit tudnak meg a felnőtt világról (JANCÁSÁK 2013; KARIKÓ 2016).

A mai szülők a korábbi generációkhoz képest kevésbé idegenkednek attól, hogy együtt játszanak gyerekükkel, együtt töltsék a hétvégét és a szünidőt, együtt utazzanak. Az amerikai és más nemzetközi adatok is azt jelzik, hogy az utóbbi 2-4 évtizedben jelentősen növekedett a foglalkoztatott anyáknak és apáknak a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítása (HARCSA 2014). A nemzetközi kutatások rámutatnak az együttlét minőségének a fontosságára: aszerint a gyermekek jobban méltányolják az együtt töltött idő minőségét, mint annak mennyiségét (TURTIANEN – KARVONEN – RAHKONEN 2007).

Az utóbbi évtizedekben meghosszabbodott a gyerekkor és ifjúkor, megnőtt az az időszak, amit a felnövekvő nemzedék tagjai szüleikkel együtt, azok családjában és háztartásában töltenek el. A fiatal felnőttek később hagyják el a szülői házat (SOMLAI 1997; VASKOVICS 2014; BÚTOROVÁ et al. 2008). Szlovákiában (és Magyarországon) is megfigyelhetők azok a jelenségek, amelyek a post-adolescence-korral járnak, mint például a felsőfokú tanulmányok elhúzódása, a házassági és pályaválasztási döntések, ill. a gyerekvállalás késleltetése.

A család átalakulásának okai

Több tanulmány, kiadvány kísérelte meg a válaszadást arra a kérdésre, hogy mi a fent vázolt változások oka, miként értékelendők e jelenségek és hogy miként lehetne (amennyiben ez lehetséges) megváltoztatni a tendenciákat. A modern családokban tapasztalható életvitel egyre többféle változatának lehetünk tanúi. Az okok összetettek, sokfélék:

A rendszerváltás, a globalizáció és más tendenciák hatására egyidejűleg bekövetkezett egyéni szabadság túlgúla és a különféle kényszerek erősödése, különféle vállalkozási, kommunikációs és mobilitási lehetőségek kiszélesedése, a megélhetési, tanulási és egyéb kényszerek ereje (SOMLAI-TÓTH 2002).

A megváltozott szexuális erkölcs, a női munkavállalás, médiák (VAJDA-KÓSA 2005).

A rendszerváltás okozta gazdasági nehézségek, a hirtelen megnőtt aspirációk, a felsőoktatás expanziója és a régió nyitottabbá válása, a nyugati értékek és életformák átvételének igénye (TOMKA 2009).

A képzés időtartamának növekedése, a későbbi munkavállalás, a megnövekedett igények, az anyasághoz és apasághoz kötődő magas elvárások, a megváltozott fogamzásgátló lehetőségek (VASKOVICS 2014).

A következőkben felülvizsgálunk néhány társadalmi jellegű tényezőt, melyekről úgy véljük, hogy nagymértékben kiváltották, ill. determinálták a korszerű család transzformációs trendjeit a modern társadalomban. A téma alaposabb elemzése megvilágítja, hogy összetett problémáról van szó, amely a posztmodern gazdaság és társadalom működésének integráns része.

A család szerepének átalakulásában fontos körülmény, hogy az egyén társadalmi integrációjának lehetőségei egyre inkább a családon kívülre helyeződnek, elsősorban a fogyasztás, a gazdasági szervezetekben és az elektronikus kommunikációban való részvétel közvetítésével valósulnak meg. A modern társadalom megszabadította az egyéneket a szélesebb családhoz, közösséghez, az egyházhoz való kötődéstől (MATOUŠEK 1997). CSEH-SZOMBATHY (1995) ezt azzal magyarázza, hogy a gazdálkodásra ható változások együttesen lazábbá tették a családtagokat összefogó kötelekeket, gyengítették a családhoz tartozás motivációját, és értelmetlenné tették számos olyan családi hagyományt, amelyet korábban az együvé tartozás érzésének fennmaradásában szerepet játszottak.

A család átalakulásának folyamataiban fontos szerepet játszó körülmény az értékek és normák szerepe. Egyrészt a normák pluralizálódása és a kulturális horizontok tágulása (SOMLAI 1997), valamint az anómia, a normák hiánya, amely nehezíti a fontos döntéseket, az összekerülő párok életcéljainak, értékeinek összeegyeztetését (VAJDA-KÓSA 2005). A normák meggyengülésének egyik oka a definiálható közösségek megszűnése: a normák, még a legelvontabb értéken alapuló is, csak akkor működnek, ha egy meghatározott közösség vagy annak mértékadó tagjai elfogadják őket. A globalizációs folyamatok nemcsak a nemzeti identitást, hanem más csoportosulások, köztük a családi közösség működését is veszélyeztetik. Az utóbbi évtizedek kutatásai a nyugati országokban arra utalnak, hogy a hagyományos családi normáknak a hatása erősen meggyengült, s olyan új normák terjedtek el, amelyek összhangban vannak a megváltozott családi magatartásokkal és az individualizáció irányába mutatnak. Megfigyelhető, hogy a fiatal és középkorú felnőtt népességben terjedőben van – de még csak egy kisebbségre jellemző – a tradíciókkal való szembefordulás. A tradicionális normák helyett előnyben részesíti a spontaneitást, a kísérletezést, az új élmények keresését, illetve az egyéni, privát szféra megőrzését még a házastárssal szemben is.

Egy másik ok a szexuális erkölcs változása. Dannecker (2003) szerint a hagyományos szexuális erkölcs, amely egy bizonyos szexuális magatartásból indul ki, elveszti törvényességét. A jelenkori szexuális erkölcs központi kategóriája az elfogadott, jóváhagyott szexuális viselkedés követelménye. Ezt azt jelenti, hogy azt hogy milyen a helyes, illetve helytelen viselkedés, nem a külső tekintélyek döntenek el, hanem maguk a résztvevők.

A megváltozott társadalmi keretfeltételek egyik legfontosabb tényezője a „gyermekjólét” értékének kulturális legitimálása, amely időben eltérésekkel ugyan, de általánosan megfigyelhető jelenség. A gyermek magas szubjektív „értéke”, valamint az életút tervezésénél a „gyermekjólét” növekvő társadalmi elvárása az elmúlt évtizedekben megváltoztatta a szülőiséghez kötött individuális elvárásokat (VASKOVICS 2014). Hasonlóképpen nyilatkoznak ONDREJKOVIČ-MAJERČIKOVÁ (2006), akik szerint mindez összefügg az elterjedt „felelősségteljes szülőiség” idealizált eszményképpel. A szülőiség intézménye a szülők egyre igényesebb nevelési elvárásaival és a szülői kötelezettségtudattal jár együtt. Növekednek a szülőiséggel kapcsolatos elvárások. Mindkét szülő foglalkoztatása, a szabadidővel, a gyermekgondozással, neveléssel szembeni követelmények növekedése, a családtagok családon kívüli kötelezettségei, a munkahely távolsága a lakóhelytől, a konszenzus keresése, ezek a mindennapi életet olyan jelenségei, melyek rendkívüli igényeket támasztanak a család minden tagjával szemben.

CSEH-SZOMBATHY (1990) véleménye szerint mélyebb életfilozófiai problémáról van szó. Arról nevezetesen, hogy mennyiben kiszámítható, mennyiben megtervezhető az élet és vállalhatja-e az ember a gyermekkel járó felelősséget magára, akkor, amikor annyi minden bizonytalan, többek között saját nézeteinek, vágyainak, céljainak jövőbeli alakulása is. E bizonytalanság közepette

a spontaneitás, a pillanatnyi lehetőségek kihasználása kerül előtérbe, ami ütközik a hosszabb távra szóló kötelezettségek vállalásával. Így alakul ki az a magatartás, amely nemcsak korlátozni kívánja a születendő gyermekek számát, hanem egyáltalán nem akar gyermeket.

Számos vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy a mai társadalomban az egyetemes értékek jobbra elvesztették érvényességüket, és helyükre az aktuális helyzetnek megfelelő – alapvetően érdekorientált – cselekvések kerültek (GIRÁN-LIGETI 2000). Hasonlóképpen nyilatkozik BREZINKA (1996), aki szerint az értékek változása a kötelességek és akceptáció értékeiktől az önfejlesztő egocentrista értékek felé halad.

Az anómia sokféle oka között fontos helyen szerepel a munka- és gazdasági körülmények folyamatos változása, az országok és országrészek közötti vándorlás, a munkavállalás változó feltételei vagy éppenséggel a munkalehetőség hiánya, amely lehetetlenné teszi a tartós családi identitást. SCHNEIDER (2009) szerint megállapítható, hogy a hagyományos, tartós és egy konkrét helyhez kötött foglalkoztatási viszonyokat fokozatosan felváltják azok a tevékenységek, amelyek színhelye változó, és amelyek gyakoribb hivatás- és munkaadóváltással és a foglalkoztatási helyek cseréjével járnak. A foglalkozási mobilitás ma már a korábbinál inkább cirkuláris, míg a lakóhely szerinti mobilitás mértéke Európán belül csekély. Az emberek egyre inkább az olyan cirkuláris mobilitási formák, mint a napi vagy heti ingázás mellet döntenek. A cirkuláris mobilitás növekedése fokozódik, sokan az ingázást választják, mint stratégiát azért, hogy a költözést elkerüljék, és hogy a családi életet mindkét partner hivatásának gyakorlásával összhangba hozzák. A cirkuláris mobilitás az otthontól való hosszabb távolléttel jár együtt. Ezért egyre nagyobb számú férfi és nő feladata az, hogy a mobilitás miatti távollétet az egyéni stabilitás, közelség, intimitás szükségleteivel összekesse. Sok mobil pár szenved attól a problémától, hogy valamely közös színteret kell életük számára teremteniük. Ez a színtér a múltban egészen magától érthetően a család volt. A térbeli és időbeli együttlét a család számára alapvető volt.

Ma a családot sokszorosan jellemzi a családtagok életszféráinak széttréése. Annak megteremtése, ami egykor normális volt, ma gyakran alig megoldható feladat. Ahhoz, hogy a családtagok közösen töltsék az időt, komoly ráfordítás szükséges, melynek során a magánéletet a hivatali érdekekhez kell igazítani. Ahol ez nem sikerül, gyakran csak a nem kívánt alternatíva marad: hivatás vagy család. BECK (1994) a piac és a család közti ellenmondást emeli ki. Magyarán azt vallja, hogy a modern társadalom a rugalmas munkaerő mobilitását követeli meg függetlenül a dolgozók személyes helyzetétől és ilyen környezetben az ideális munkaerő a szabad, kapcsolatoktól, házasságtól, családtól független egyén.

A változások különösen jelentős okának lehet tekinteni a „nőies életmód”-ban bekövetkezett változásokat. Miután a nők nagy tömegei bekapcsolódtak a termelőmunkába, tarthatatlanná vált a hagyományos családi szerepük. A 20. században, főként annak második felében a nők egyre inkább bekapcsolódtak a szakoktatásba, majd a felsőoktatásba, és ezzel párhuzamosan kiszélesedett a női munkavállalás köre. További fontos változás, ahogy megjegyezte CSEH-SZOMBATHY (1995), hogy míg a kezdetben a nők zöme szaktudás nélkül került munkahelyére, most nagyobb hányaduk rendelkezik képesítéssel. Ez a családi élet szempontjából azzal a következménnyel jár, hogy a karrier-elképzelés a nők számára is jellemző: ők is úgy képzelik el életük alakulását, hogy a tanultakat hasznosítsák, és ezen a téren sikereket érjenek el.

A nők magas foglalkoztatási aránya okozza pld. a csökkenő gyermekvállalási tendenciát. Akkor, amikor a keresőmunka végzését, egy foglalkozási pálya folytatását a gyerek születése szükségszerűen meg kell hogy szakítsa, és a kisgyermekek a továbbiakban is korlátozzák a szülők, elsősorban az anya munkavállalásait, akkor magától értetődő, hogy az asszonyok meg-

gondolják, hogy hány gyermek megszületésére is vállalkoznak. A nők magasabb szintű iskolai végzettségének, hivatásra felkészítő szakmai képezésének szükségszerű következménye, hogy megváltoztak igényeik a tartós partneri kapcsolatok tekintetében, más alku-pozíciójuk van a férfakkal szemben, mint amilyen nagyanyáiknak, de még anyáiknak is volt, és másként értelmezik a gyermekszülést és a gyermekkel járó feladatokat is. Míg a múltban a család és az anyaság a nők számára sors jelentőségű volt, ma választási lehetőséget jelent. MOŽNÝ (1990. 121.) szerint „a hagyományos társadalomban a házimunka a nőt egy magasabb rendű társadalmi rendszerbe integrálta, a jelenkori nők számára a háztartás a szociális izoláltság helyévé változott”.

Túlzott leegyszerűsítés volna a család szerkezetében és működésében bekövetkezett változásokat csupán a nők foglalkoztatása terén lezajlott és még ma is folyó átalakulással magyarázni, de kétségtelen, hogy ez kiemelt jelentőségű, mind a házasságkötés nélküli együttélések terjedése, mind a válások arányának növekedése, mind pedig a termékenység csökkenése szempontjából.

Manapság gyakran tapasztalhatjuk, hogy a partneri kapcsolatokban jelen van az egyéni szabadság maximális biztosítása. A családon belüli kapcsolatokat tehát a posztmodern ideológia mellett az egyéni szabadság minél erőteljesebb megőrzése, és az egymástól való függetlenség jellemzi. Ahogy MATOUŠEK (1997. 31.) nyilatkozik, „jelenkorban már nem a gyermekek miatt alakult ki családokról beszélünk. Ma olyan családokról van szó, ahol első helyen a felnőtt családtagok egyéni érdekeik vannak”. A korábbi időkhez képest magasabbak lettek az elvárások, hogy a kapcsolat személyesen kielégítő legyen.

ONDREJKOVIČ (2002) az individualizáció következményei közül kiemeli a hagyományos normák és értékek kötelező erejének gyengülését, illetve az erkölcsi és vallási törvények jelentőségének csökkenését. Ez szorosan összefügg a városokban jelenlévő anonimitással, a szociális ellenőrzés csökkenésével, az új függőségek kialakulásával (a munkapiactól, az egészségügyi biztosítástól, a képzési rendszertől stb.). Az egyén individuális lehetőségei ugyan tágulnak, de a személyes kockázat és bizonytalanság úgyszintén.

Az együttélési formák változatossága csak részben tulajdonítható az egyéni szabadság növekedésének, a bővülő választási lehetőségeknek (női munkavállalási lehetőségek, gyermekintézmények). A kialakuló helyzet gyakran nyilvánvaló kényszer, és nem választás következménye: az egyedülálló szülők, anyák csak egy töredéke képzelte el eleve így az életét, mint ahogyan a gyermeket vállaló férfiak közül sem sokan tervezik el, hogy csupán „láthatáson” találkoznak a gyermekükkel.

Befejezés

A rendszerváltással elindult társadalmi, gazdasági és politikai változások nem hagyták érintetlenül a családot, mint társadalmi intézményt sem. Nemcsak az egyének élete változott meg jelentősen, hanem a családok létszáma, összetétele és szervezete, működése és jelentősége is. Ezeknek a változásoknak egy része már korábban kezdődött, s a jelenlegi állapot az akkor, esetenként évtizedekkel előbb elindult folyamatok felerősödésének eredménye. A fejlett országok demográfiai jelzőszámai már hosszabb ideje a termékenység csökkenéséről, a házasságkötési szándékok lanyhulásáról, a válások számának növekedéséről, az élettársi kapcsolat, mint életforma terjedéséről tudósítanak. E folyamatok – bár némi késéssel – egyre inkább érzékelhetők hazánkban is.

A gyerekek mikrokörnyezetében egyre nagyobbak az eltérések és rendezetlenségek, szé-

lesedő skálán mozog a születések ütemezése, egyre kevesebben élnek egész gyermekkorukban vér szerinti apjukkal és anyjukkal. A jelenlegi családok válságjelenségei közül ki kell emelnünk az alábbiakat: a házassági hajlandóság és a gyermekvállalási kedv csökkenését, a válások magas arányát, az egyszülős családok gazdasági és szociális problémáit, a szingli életforma és a házasságkötés nélküli együttélési formák terjedését. A modern társadalmak családjai sokkal kiszolgáltatottabbak globális gazdasági, politikai, katonai és kulturális erőknél, mint őseik, a hagyományos társadalmak tagjai és családjai voltak.

A fent vázolt transzformációs folyamatok gyakran vitát indítanak a család válságáról, nemcsak nálunk, hanem Európa szerte egyaránt. A nyilvános és szakmai diskurzus azon kérdések megválaszolására irányul, hogy milyen hatással vannak a családra a gazdasági és politikai társadalom alapjaiban bekövetkezett globális változások, milyen hatásuk van a családban beállt változásoknak a gazdasági jövőre és a társadalmi jólétre. Abból a feltételből indul ki, hogy nemcsak a családoknak kell módosulniuk, hogy alkalmazkodjanak a valósághoz, de a kulturális normáknak, közpolitikai és jogi rendszernek, intézményeknek is alkalmazkodniuk kell az új családi mintákhoz.

Legfontosabb feladatunk az új családi értékek kialakulása, a tradicionálisan jó értékek átmentése, ápolása. Ezek az értékek, amelyeknek lehet erkölcsi, esztétikai, intellektuális és magartásbeli tartalma a családi életre való felkészítés részének kell hogy váljanak. *

IRODALOM

- BECK, ULRICH (1994): *Riziková spoločnosť*. Praha, Slon.
- BECK, ULRICH (2016): *Távyszerlem / Távyszeretet*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- BREZINKA, WOLFGANG (1996): *Filozofické základy výchovy*. Praha, Zvon.
- BÚTOROVÁ, ZORA et al. (2008): *Ona a On na Slovensku, zaostrené na rod a vek*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk.
- CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (1990): Családi viszonyok. In. Andorka Rudolf et al. (Eds.): *Társadalmi riport*. Budapest, Tárki. 487–500.
- CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (1995): A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In. Bakácsiné Gulyás Mária (Ed.): *A nevelés társadalmi alapjai*. Szeged, JGYTF kiadó. 141–153.
- DANNECKER, MARTIN (2003): *Sexualität im Wandel*. AIDS Infothek: Das Magazin der Aids info Docu Schwiez, 15. 10–19.
- DE SYNGLY, FRANÇOIS (1999): *Sociologie současné rodiny*. Praha, Portál.
- DOMBI ALICE (2010): A kisgyermekkorú élmények hatása a gyermek fejlődésére. In Dombi, A. – Soos, K. (eds.): *Fejezetek a kisgyermeknevelés köréből*. Gyula, APC stúdió. 82–83.
- DOMBI MÁRIA (2012): Az én gyerekem más. A szociálpedagógus szerepe a szülői elfogadás, segítségnyújtás támogatásában problémás gyerekek esetében. In Dombi, A. – Dombi, M. (eds.): *Fejezetek a szociálpedagógia köréből*. Szeged, Universitas Kiadó. 117–125.
- GÁBOR, KÁLMÁN (2012): *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- GIDDENS, ANTHONY (1999): *Sociologie*. Praha, Argo.
- GIRÁN JÁNOS – LIGETI GYÖRGY (2000): *Szociológiai alapismeretek*. Pécs, Comenius.
- GURÁŇ, PETER – FILADELFIOVÁ, JARMILA – RITOMSKÝ, ALOJZ (1997): Tradičné versus moderné: zmeny a život súčasných rodín. *Sociológia - Slovak Sociological Review* vol. 29. no. 1. 5–20.
- HARCSA ISTVÁN (2014): A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban. *Szociológiai szemle* 24. évf. 1. sz. 40–66.
- HOLUBOVÁ, BARBORA (2011): *Súhrnná správa o stave rodovej rovnosti na Slovensku rok 2010*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.

- JANCSÁK, CSABA (2013): *Ifjúsági korosztályok korszakváltásban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- CHALOUPKOVÁ, JANA (2005): *Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti*. Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 41, 1, 57–77.
- KARIKÓ, SÁNDOR (szerk.) (2016): *Ifjúság a globális térben*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.
- LEWIS, MICHAEL et al. (1981): The father as a member of the child's social network. In Lamb Michael.E (Ed.): *The role of father in child development*. New York, John Wiley. 259–294.
- MAŘÍKOVÁ, HANA (2006): Muži mezi rodinou a prací. In. Ondrejkovič Peter (Ed): *Rodina v novom miléniu*. Nitra, UKF. 81–88.
- MATĚJČEK, ZDENĚK (1986): *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- MATOUŠEK, OLDŘICH (1997): *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, Slon.
- MOŽNÝ, IVO (1990): *Moderní rodina – mýty a skutečnosti*. Brno, Blok.
- MOŽNÝ, IVO (2006): *Rodina a společnost*. Praha, Slon.
- ONDREJKOVIČ, PETER (2002): *Globalizácia a individualizácia mládeže. Negatívne stránky*. Bratislava, Veda.
- ONDREJKOVIČ, PETER – MAJERČÍKOVÁ, JANA (2006): Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine. In. Ondrejkovič Peter (Ed): *Rodina v novom miléniu*. Nitra, UKF. 29–43.
- PLAŇAVA, IVO (2000): *Manželství a rodiny*. Brno, Doplněk.
- RABUŠIC, LADISLAV (2001): *Kde ty všechny děti jsou?* Praha, SLON.
- SCHNEIDER NORBERT (2009): Az Európai családok sokfélesége. *Demográfia* 52. évf. 4. sz. 267–282.
- SOMLAI PÉTER (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina.
- SOMLAI PÉTER – TÓTH OLGA (2002): A házasság és család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio* 11. évf. 3. sz. 339–348.
- SOMLAI, PÉTER (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- TOMÁŠEK, MARCEL (2006): *Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v České Republice*. Sociologický časopis vol. 42. no. 1. 81–105.
- TOMKA BÉLA (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*. Budapest, Osiris.
- TOMKA BÉLA (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris.
- TURTIANEN, PIRJO – KARVONEN, SAKARI – RAHKONEN, OSSI (2007): All in the Family? The structure and Meaning of Family Life among Young People. *Journal of Youth Studies* vol. 10. no. 4. 477–493.
- TYDLITÁTOVÁ, GABRIELA (2011): Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. *Sociológia* vol. 43. no. 1. 28–56.
- UTASI ÁGNES (2004): *Feláldozott kapcsolatok*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- VAJDA ZSUZSANNA – KÓSA ÉVA (2005): *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris.
- VASKOVICS LÁSZLÓ (2014): Családszerkezeti átalakulások európai kitekintésben. *Szociológiai szemle* 24. évf. 1. sz. 5–39.
- VARGA ISTVÁN (1997): Családi szocializáció és a korszerű család. In Gácsér József (szerk.): *Pedagógiai antológia IV*. Szeged: JGYTF Kiadó. 265–292.

JUHÁSZ PÉTER
pjuhasz2003@gmail.com
PhD-hallgató (SZTE BTK)

Nomád szállásváltások Besenyők és magyarok

— *Nomadic migrations – Petchenegs and Hungarians* —

ABSTRACT The role of the Petchenegs in the beginning of the Hungarian Conquest is a debated issue for a long time. Since the research of early Hungarian history discovered the *De administrando imperio* in the 18th century, their determinant role was a common opinion. Nowadays, the traditional interpretation is questioned, supposing that the contemporary authors misinterpreted their sources concerning the Pechenegs' attack against the Hungarians. The aim of this issue is to present the authentic contemporary sources concerning the conflict between Petchenegs and Hungarians, and to analyze the process in the use of informations. As a summary, the analyze shows that the studied sources are reliable concerning the war between Petchenegs and Hungarians.

KEYWORDS Hungarian Conquest, Petchenegs, nomadic war, contemporary sources

DOI 10.14232/belv.2016.4.6 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Juhász Péter (2016): *Nomád szállásváltások – Besenyők és magyarok*. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 83–93. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A magyar honfoglalást közvetlenül megelőzőt besenyő támadásnak a honfoglalásban betöltött szerepe és nagyságrendje régóta tárgya a tudományos diskurzusnak. A kutatás már a 18. század óta döntő szerepükkel számol. Pauler Gyula 1889-re tette az első besenyő támadást, amely a Don és Dnyeper közötti Levediából a Dnyeper-Al-Duna közötti Etelközbe vette a magyarokat. Ezt hat évvel később, 1895-ben követte szerinte a második, a honfoglalást előidéző támadás.¹ Hóman Bálint szerint több évszázados együtt élésük után az onogur-szavir-magyar népcsoportot az első támadás a Kuma és a Kubán folyók felső szakaszán érte, az ujjur birodalom 840 körül megindult bomlása miatt a Jaik folyón átkelt besenyőktől. Majd a 870 óta gyakorivá vált portyázásaik miatt szövetkező kazárok és úzok/oguzok a besenyőkre támadtak, akik 885-890 táján átkelve a Volga alsó szakaszán, a magyarokat a Dnyeper-Al Duna közötti Etelközbe üzték, ahonnan következő támadásuk vetette őket a Kárpát-medencébe.² Györffy György úgy vélekedett, hogy dunai bolgár-besenyő szövetség csak a volgai bolgárok közvetítésével képzelhető el, így lehetséges, hogy e szövetség léte csak Konstantin császár feltételezése volt a bizánci gyakorlat alapján.³ Kristó Gyula az előrenyomuló besenyők és a magyaroktól vereséget szenvedett Simeon alkalmi koalíciójaként értékelte az eseményt.⁴ Zimonyi István a besenyők kimozdulását a DAI szerint előidéző úz-kazár szövetséget értékelte Konstantin kombinációjaként, mert az a kazár érdekekkel ellentétes volt.⁵ Tóth Sándor László szerint, mivel a DAI sehoh sem ír láncreakciószerrű népvándorlásról, görög történeti toposznak nem értékelhetjük a leírt népmozgásokat (úzok, besenyők, magyarok). Gábrriel beszámolója valóságos, érezhető veszélyérzetet örökített meg. A DAI és Regino híradása kortárs, hagyományokon alapuló konkrét adatokat nyújtó forrás. Leszögezte, hogy az etelközi vereség vezetett a magyar honfoglaláshoz.⁶

Többen vitatták a besenyők szerepét a magyar honfoglalás bekövetkeztében, előre tervezett szállásterület-váltásként értelmezve az eseményeket. Harmatta János így vélekedett: „Kétségtelen, hogy a DAI-nak a besenyőkről adott politikai értékelése nem a 9. század végi, hanem a 10. század közepén kialakult helyzetüknek felel meg, s így a magyar honfoglalásban a besenyőknek tulajdonított szerep minden bizonnyal hamis.”⁷ Fodor István a menekülésszerű honfoglalás képét félremagyarázásnak vélte. Pauler Gyulára hivatkozva állapította meg, hogy a nők, az anyák pusztulása elszlávosodáshoz vezetett volna. A 10. századi temetőekben a férfi és női sírok azonos temetkezési szokásai, mellékletei, embertani azonosságuk pedig nem utalnak idegen nők tömeges beházasodására. Úgy vélte, bár Etelközt a besenyő támadás miatt hagyták el a magyarok, de a Kárpát-medencét már 862 óta ismerték, felderítették, a birtokba vételt előre megtervezték, a besenyő támadás csak felgyorsította azt. A bolgárok Dél-Erdély elvesztésének veszélye miatt szövetkeztek a besenyőkkel, a Kárpát-medence keleti fele ekkor már magyar kézen volt.⁸ Révész László a magyaroknak a besenyőktől Gábrriel követjelentésében tükröződő félelmét a bizánci diplomácia szándékos megtévesztésével magyarázta, a magyar vezetők a nyugati hadjáratokra akarták koncentrálni erejüket.⁹ Terplán Zoltán Regino és Konstantin császár esetében is negatív irányú elfogultságot vélelmezett, a besenyő támadás súlyosságának eltúlozását. Hivatkozott

¹ PAULER 1899. 1–3.

² HÓMAN-SZEKFŰ 1935. 65–69.

³ MEH 36.

⁴ KRISTÓ 1980. 183–187.

⁵ ZIMONYI 2012a. 50.

⁶ TÓTH 2015. 351–367.

⁷ HARMATTA 1996. 110.

⁸ FODOR 1996. 14–17.

⁹ RÉVÉSZ 1996. 203.

az óorosz, nyugat-európai és muszlim források ismerethiányára a besenyő támadásról, és a honfoglalás-kori temetőikben azonos viseletben előkerült férfiakra, nőkre, gyermekekre is. A kalandozó hadjáratokra hivatkozva elutasította a megvert, jelentéktelen magyarság képzetét, leszögezve, hogy nem a besenyő támadás volt kiváltója a magyar honfoglalásnak.¹⁰ Szabados György a nyugati magyar hadvállalkozások átütő, a honfoglalást gyorsan, néhány évvel követő, korábbi nagy veszteségeket cáfoló sikereivel, a besenyő hátbatámadástól való félelem hiányával indokolta szkepszisét a DAI beállításairól. Hangsúlyozta, hogy a helyi lakosság sem tudott ellenállni a magyaroknak, a besenyők pedig már 934-ben szövetségesi, sőt alárendelt viszonyban jelennek meg. Gábrriel közvetítette besenyő-fóbia szerint semmilyen ismert helyzethez nem köthető. Vajda László nyomán állította, hogy Konstantin az egymást dominószzerűen elmozdító nomádok gondolatát a Hérodotoson nyugvó görög történelemfelfogás alapján rekonstruálta.¹¹

Bármily ésszerűnek is látszhat a DAI beállításait vitatók érvrendszere, a honfoglalás előre megtervezett, szándékos kivitelezésének feltételezése nélkülözi a legfontosabb tényezőt, a nagyszabású vállalkozás konkrét indítékát.¹² Az elképzelhető alternatív magyarázatok közül a kedvezőbb földrajzi helyzetű szállásterület megszerzése aligha alkalmas a magyarok nyugatra költözésének indoklására, hiszen a magyarok előzőleg sem voltak szűkében azoknak az értékeknek, amelyeket Dél- és Nyugat-Európa könnyebb elérésével, ám veszélyes hadi vállalkozásokkal ezután elnyerhettek. Nem is szólva a korábban már birtokolt és elvesztett lakóhely újbóli visszaszerzésének gondolatáról, amely a hun-magyar azonosság vélelmével a területfoglalás jogosságának bizonyítása céljából utólagosan született középkori mítosz. A 9. századi magyarság a külső szemlélő számára is feltűnő módon bővelkedett luxuscikkekben, amely a Bizánccal és az iszlám világgal folytatott kiterjedt kereskedelemnek volt köszönhető: ruhájuk brokát, fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak. (Gardizi) Nagyon gazdag emberek, de közönségesek. (udūd al-^cÁlam) Vagyonosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek. (Al-Marwazi) Kereskedelmüknek köszönhetően folyamatosan nagy jólétben élnek. (^cAufi) A virágzó kereskedelem kulcsa a szláv területekkel és a Fekete-tengerrel is érintkező magyar szállásterület fekvése, illetve a szlávok feletti ellenőrzésért cserében a kazárok jóváhagyásával saját hasznukra folytatott rabszolga-kereskedelem. Az iszlám világgal ezer szálon összefonódott Kazár Kaganátus révén a közép-ázsiai iszlám kereskedelem hálózatába is szorosan bekapcsolódhattak.¹³ A magyarokat követő besenyők a bizánci Kherszónban selyemszövetet, szalagot, brokátot, aranszegélyt, borsot, skarlát parthus bőrt szereztek be.¹⁴ Al-Bakrī a magyarok helyébe költözött besenyőkről jegyezte fel, hogy „A bőség náluk nagy; vannak lovaik, nyájaik, arany- és ezüstbútoraik és fegyvereik. Vannak továbbá ékes öveik, hadijelvényeik és dobok helyett kürtjeik.”¹⁵ Az új hazában a magyarok számára csak alkalmilag, nem rendszeresen adódhatott lehetőség nagyobb arányú kereskedelemre a bizánciakkal, hiszen például a 934-es magyar-besenyő hadjárat során egy bizánci város mellett negyven napig időztek, hogy rabszolgáért brokát és selyem szövetet és ruhákat vehessenek, ahogy al-Mas^cūdī írja.¹⁶ A magyarok a Kárpát-medencébe költözve távolra kerültek a tengerpartoktól, a kelet-európai víziút-hálózattól és a muszlim világtól egyaránt. Jogosan tehető fel az a kérdés is, hogy vajon a besenyők is előre eltervezték Etelköz megszállását,

¹⁰ TERPLÁN 1996. 291–293.

¹¹ SZABADOS 2014. 269–270.

¹² Az eltérő nézetekre bővebben lásd TÓTH 2015. 347–351., 354–355., 359–360.

¹³ ZIMONYI 2005. 229–250., 260–262.

¹⁴ DAI 1950, cap.5. 52–53.

¹⁵ KMO SKÓ 2000. 252.

¹⁶ KMO SKÓ 2000. 185.; ZIMONYI 2005. 250.

és az úz támadás csupán siettette volna azt? Ez esetben még az ok is megnevezhető lenne, hiszen az Aral-Urál-Volga vidékének száraz steppéihez képest Etelköz dús legelői valóban csábítóak lehetnek. Ilyen különbség Etelköz és a Tisza-mente között nem volt, azonban elgondolkoztató, hogy a magyarok elérték a Kárpát-medence közepén, nagyjából százezer négyzetkilométeren, a régészeti anyag tanúsága szerint. Nem lehet véletlen, hogy korábbi hazájukban egy viszonylag kisebb területen, a Bug vidékén kerültek elő határozott régészeti nyomaik, míg a besenyő törzsek elhelyezkedése világosan jelzi, hogy az Al-Duna-Don közötti hatalmas területet ténylegesen benépesítették, nomádok módjára, lazán.¹⁷

Nem marad más hátra, korabeli forrásaink alapos vizsgálatával kell tisztázni a magyar honfoglalást ténylegesen kiváltó eseményeket, nem pedig elméletileg lehetséges, de tényekkel kellőképpen alá nem támasztható hipotézisek kialakításával.

A besenyők és magyarok 9-10. századi érintkezéseire több forrásunk is van. A DAI 3, 8, 13, 37, 38 és 42. fejezetei a legrészletesebb információforrások. A DAI két besenyő-magyar összeütközésről szól. A 38. fejezet szerint az akkor kangarnak nevezett besenyők „a kazárok ellen háborút indítván és legyőzve kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkökére telepedni. Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt.” A mostanáig régi nevükön szavartoi aszfalünek mondott „... az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szavartü aszfalünak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Atelkuzu nevű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”¹⁸ A logikai ellentmondást, ti. azt, hogy a Jaik (Urál) és Etil (Volga) folyó közötti területet (37. fej.) elvesztő besenyők elől az akkor nyugatra távozott türkök éppen a most (10. század közepe) a besenyők által lakott területre költöztek, lehetséges különböző források téves szerkesztésével magyarázni, és egyetlen besenyő-magyar háborút feltételezni a 9. század végén.¹⁹ De az is lehetséges, hogy ekkor a 37. fejezetben szereplő régi, Jaik (Urál) és Etil (Volga) folyó közötti szállásait foglalták el a besenyők a magyaroktól, akik innen menekültek nyugatra, a Volgán átkelve. Ez esetben a 38. fejezeten belüli szerkesztési hiba helyett a 37. és a 38. fejezet eseményeinek nem világos kronológiai-oksági kapcsolatának értelmezése nyújtja a megoldást. A 38. fejezet egy következő (?) besenyő-magyar háborúról is szól, amikor a besenyők „rátörték a türkökre és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, a jövőn ők meg elűzték Nagy Moravia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.”²⁰ A 37. fejezetből kiderül, hogy „ötven évvel ezelőtt az említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el.” A besenyők „elmenekülvén, szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepedhetnének, és eljutván a ma birtokukban levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket s letelepedtek azon.”²¹ Ez a terület a 37. és 42. fejezet alapján a Don és az Al-Duna között helyezkedett el, így az itt leírt esemény a 38. fejezetben másodikként szereplő besenyő támadással azonosítható.

A 40. fejezet szerint a Bulgáriába törő magyarokkal szembeni veresége után Simeon a

¹⁷ TÜRK 2011., 2015.

¹⁸ DAI 1950. cap. 38. 170–171.

¹⁹ TÓTH 2015. 359.

²⁰ DAI 1950. cap. 38. 172–173.

²¹ DAI 1950. cap. 37. 166–167.

„besenyőkhöz küldött, és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak.”²² A bolgár-besenyő szövetség ténye bizonytalan, esetleg Konstantin császár feltételezése is lehet, hiszen megegyezik a bizánci diplomáciai gyakorlattal.²³ Bölcs Leó Taktikájában azt olvashatjuk, hogy „...az isteni gondviselés a rómaiak helyett a türköket vetette harcba a bolgárok ellen. Miután a mi császári felségünk hajóhada segítséget nyújtván, átszállította őket a Dunán, és velük együtt harcolt, három csatában tönkrementek a bolgároknak...seregét...”²⁴ A György barát folytatójaként ismert szerző leírása szerint a Bizáncra támadó Symeon elleni sikertelen, a kazár testőrséget is bevető védekezés után „Niketas elment, találkozott azok fejeivel, Árpáddal és Kusanesszal, és miután megállapodtak egymással a támadást illetőleg, és kezeseket is kapott, visszajött a császárhoz.” „A türkök tehát átkeltek, és mialatt Symeon Phokas seregével volt elfoglalva, egész Bulgáriát leigázták. Amint ezt Symeon megtudta, a türkök ellen indul. Azok pedig átkelven a túlsó partra, megütköznek a bolgárokkal, és Symeon megfutamodik, úgy, hogy alig tud épségben Distrába eljutni.” Ezek után létrejött a béke, ekkor Symeon „...a türkök ellen pedig hadjáratot indított, és minthogy azokat a rómaiak nem támogatták segítségükkel, hanem gondtalanul magukra hagyattak, valamennyit lemészárolta...”²⁵ Pseudo Symeon krónikája röviden ismerteti, hogy „Symeon, Bulgária fejedelme hadjáratot indít a rómaiak ellen, a türköktől megtámadva legyőzetik, és a császár megvásárolja az összes foglyokat. Azután viszont megveri a türköket, és kérésére visszakapja a foglyokat és békét köt.”²⁶ A besenyőkről egykorú nyugati forrásaink sem tudnak. Az Annales Fuldenses szerint 895-ben az avarok a bolgárok határvidékeire nyomultak, de azok seregük nagy részét leölték, 896-ban pedig az avarok, akiket ungari-nak neveznek a görögök szövetségeseiként az által a Dunán hajón átszállítva Bulgáriába, háromszor ütköztek meg a bolgárokkal.²⁷ Liudprand Antapodosis-ában Bölcs Leó és a magyarok szövetségkötése, valamint Simeon bolgár cár magyarok általi legyőzése után számol be Arnulf és a magyarok szövetségéről, Centebald közös legyőzéséről. Megjegyezi azonban, hogy ez utóbbi a bolgár háború közben történt.²⁸ Hivatkozott forrásaink igen hasonlóan számolnak be a magyar-bolgár háborúról, az ütközetek számában illetve a magyarok vagy bolgárok győzelmében van eltérés. Érdekes, hogy az egykorú források csak magyar győzelmekről írnak, fél évszázaddal később viszont már a bolgárok győzelméről is szó van az utolsó ütközetben. A besenyők részvételéről egyik forrásunk sem tud. Vajon miért?

A bolgár Simeon cár Bölcs Leó halála után Bizáncot szinte már létében fenyegette. Első alkalommal 917-ben formálódott orosz-besenyő segítség Bizánc részére, majd Nikolaos Mystikos 924-925 táján Simeonhoz írt levele utal az oroszok, besenyők, alánok és türkök Bizánc védelmében történő felhasználásának császári szándékára.²⁹ Jóval Simeon halála után, 934-ből Al-Mas‘ūdī adataiból értesülünk a besenyők bizánci szolgálatba lépéséről: „A mi időnkben sokan közülük a rómaiak szolgálatába léptek, úgy mint az örmények, a burgár, akik a saqāliba egyik

²² DAI 1950. cap. 40. 176–177.

²³ TóTH 2015. 363.

²⁴ MORAVCSIK 1988. 17.

²⁵ MORAVCSIK 1988. 59–61.

²⁶ MORAVCSIK 1988. 70.

²⁷ AF 126. 129-130.

²⁸ MEH 212–213.

²⁹ PVL 2015. 47–48.; MORAVCSIK 1988. 24–25.

fajtáját képezik, s a törökökhöz tartozó al-baġanāk.³⁰ 948/952 táján a besenyők Bizáncnak az összes szomszédos nép ellen felhasználható biztos szövetségeseiként jelentkeznek: a DAI 3. fejezete szerint a türkök nemzetsége szintén nagyon retteg és fél a besenyőktől, minthogy gyakran szenvedett tőlük vereséget, és már-már a teljes pusztulás szélén volt.³¹ A 4. caputban Konstantin császár kiemelte, hogy a besenyők rátörhetnek mind az oroszok, mind pedig a türkök földjére, asszonyaikat és gyermekeiket rabságba ejthetik és földjüket végigsákmányolhatják.³² A DAI 5. fejezetében olvashatjuk, hogy a bolgárokat a szomszédos besenyőkkel nyugalomban lehet tartani, mert a besenyők a zsákmányért vagy a császár kedvéért könnyen lerohanhatják, túlnyomó sokaságukkal eláraszthatják és legyőzhetik őket. A bolgárok folyamatosan küzdenek és törekednek a béke és a harmónia fenntartására a besenyőkkel. A besenyők gyakran legyőzték és kifosztották a bolgárokat, akik így megtanulták az értékét és az előnyét a béke fenntartásának.³³ A DAI 8. fejezete elmondja, hogy a besenyők felhasználhatók akár az oroszok, akár a bolgárok, akár a türkök ellen, minthogy sokszor mentek már ellenük, most már félelmetessé váltak szemükben.³⁴ Gábrriel klerikosz a császár kívánságát tolmácsolva a türköknek úgy fogalmazott, hogy „menjetek és üzzétek ki a besenyőket lakóhelyükről és telepedjete le ti ott (hiszen korábban is ti laktatok ott), hogy közel legyetek császári felségünkhöz, és amikor csak akarom, küldök hozzátok, és hamar megtalálalak benneteket.” A türkök összes fejei ekkor egyhangúan kiáltottak fel, hogy „Mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az.” A császár e helyen újból hangsúlyozta, hogy a besenyők is meg tudják támadni a türköket és őket alaposan kifosztani.³⁵ A gyakori vereség aligha toposz, hiszen nemcsak a türkök, de az oroszok és a bolgárok kapcsán is felmerül ez, nyilván a besenyők Bizánc érdekében történő felhasználhatóságának hangsúlyozásaként.³⁶

Erre a fordulatra Gábrriel sikertelen követsége és Simeon halála után kerülhetett sor, amikor a magyarok korábbi szállásain kedvező földrajzi pozícióban elhelyezkedő besenyők elérhetővé váltak Bizánc számára. Gábrriel útja bizonyosan 934 elé keltezhető, hiszen ekkor Al-Mas'ūdī tanúsága szerint már szembekerültek a magyarok és a besenyők: „Ezek között a turk népek között háborúságok törttek ki azzal az ellentéttel kapcsolatban, amely egy mohamedán kereskedő ügye miatt keletkezett, aki Ardabil lakói közül származott.”³⁷ Konstantin császárnak apjával szemben már besenyő informátorai is lehettek, nem pusztán magyar hírforrásai. Az eseményeket rövid ideig és csupán egy oldalról ismerő apjához képest a bolgár háborút követő besenyő támadásról már tudomást szerezhetett tehát. Nem fogadható el az a nézet, amely a besenyőknek a 10. századi magyar betörésekkel szembeni felhasználásának adatolatlansága és a magyarok részére 934 és kb. 957 között történt éves bizánci adófizetés ténye alapján a besenyők magyarok elleni katonai felhasználhatóságát pusztán lehetőségként, félig-meddig kidolgozott külpolitikai akciótervként beállítva a magyarok elleni régi besenyő győzelmeket „bizonyos ködös régi besenyő dicsőségeként” e lehetőség bizonytalan hitelű alátámasztásaként magyarázza.³⁸ Éves adófizetésre Bizánc

³⁰ Kmoskó 2000. 211.

³¹ DAI 1950 cap. 3. 50–51.

³² DAI 1950 cap. 4. 50–53.

³³ DAI 1950 cap. 5. 52–53.

³⁴ DAI 1950 cap. 8. 54–57.

³⁵ DAI 1950 cap. 8. 56–57.

³⁶ Tóth 2015. 357–358.

³⁷ HKÍF 54.; Kmoskó 2000. 183.

³⁸ Hölbling 2009. 77–79.

részéről csak 943-948 között van adatunk, 934-ből csak a foglyok kiváltásáért fizetett egyszeri összegről tudunk.³⁹ Besenyő betörésről Turkia ellen nincs ugyan adatunk a 10. századból, de a 11. századból már nagyarányú portyákról tudunk (1016, 1068, 1085) 1091-ben pedig a kunok támadtak.⁴⁰ A Kárpátoktól keletre az orosz területek már a 10. században is állandó veszélyben voltak a besenyőktől (917, 920, 968, 972, 988, 992, 996, 997),⁴¹ a magyarok helyzete éppen a hegy-ség alkotta természetes és később már erődített akadálytól válhatott biztonságosabbá. Konstantin császár felismerte a besenyők stratégiai pozícióját, a korábban ugyanott élt magyarokat éppen ezért hívta segítségül Bölcs Leó, és később ennek helyreállítása volt a célja Gábel követségének is. A besenyők magyarok elleni felhasználásának adatolatlansága korábbi, egészen más földrajzi körülmények között bekövetkezett támadásukat semmiképpen nem kérdőjelezheti meg.

A DAI az úzok, besenyők és magyarok elmozdulását háborús összecsapásaikkal magyarázza. Vajon hiteles lehet-e ezen állítása és milyen jellegű, nagyságrendű összeütközésekről lehet szó? A DAI állítását a besenyők döntő szerepéről a magyarok nyugatra vonulásában más, független forrásaink is megerősítik. A PVL soraiban év nélkül került bejegyzésre a besenyők, majd a fekete ugrok elvonulása Kijevnél, ezután pedig az ugrok újabb elvonulása szerepel, a „később, Oleg idejében” időmeghatározással. A szövegből arra következtethetünk, hogy a fekete ugrok első ízben Kijev Oleg általi elfoglalása, 882 előtt, majd utána, Oleg 912-ig tartó uralkodása idején is elvonultak Kijevnél.⁴² Regino a lotaringiai Prüm apátja 908-ban befejezett műve szerint az Úr 889. évében az ungrok, akiket a megelőző nemzedékek azért nem ismertek, mert nevük sem volt, a szkíta tartományból, a Thanais mocsaraiból jöttek elő. Regino szerint oly sok halandót szül az a vidék, amennyit alig tud táplálni, azért gyakran sok nép jött ki innét. A szkítákat a szomszédos besenyők üzték ki, akik számban és vitészségben is felülmúlták őket. Azok pedig mindezek után elsőként a pannonok és avarok pusztaságát kóborolták be.⁴³ Regino forrása Anastasius bizánci követ lehetett, aki 894-ben járt Regensburgban, Arnulf udvarában, vagy a 896-ban Konstantinápolyból ugyanoda érkezett Lázár püspök.⁴⁴ Az 1217-ig vezetett Auctarium Cremifanense szerint a 892. évben a gens Ungarorum kijött Scithia-ból, a besenyők (Pincernati) üzték el, elsőként Pannoniába érkezve, az avarokat elüldözte.⁴⁵ Albericus monachus Trium Fontium 1241-1252 között lezárt munkája szerint 893-ban a hungari-k első fejedelmük, Alino vezetésével kijöttek Scithia-ból, a besenyők nyugtalanítása miatt, és az avarokat kivéve, Pannonia-t birtokba vették. Az ungrokat dél és nyugat felől clusák zárták el, amelyeket Arnulf eltávolított, Galliára, Germaniára és Itáliára támadtak.⁴⁶ Muszlim forrásaink további információkkal támogatják a DAI által vázolt képet. Al-Mas‘ūdī-nál a következőket olvashatjuk: „...mi volt az oka annak, hogy a turkok e négy fajtája Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Guzzīya, a Harluhiya, a Kimākiya között a Ğurgān-tó mentén.” Másutt a szerző a turkok négy fajtáját „Baġanāk, Yagnī, Baġġird és Nūkabarda néven említi. Al-Mas‘ūdī megjegyzi, hogy a négy turk nép közül a baġanāk a legvitészebb, állítása feltűnően hasonló a DAI-nak a besenyőkre vonatkozó információihoz.⁴⁷ A Balhī-hagyományhoz

³⁹ KRISTÓ 1986. 34., 39.

⁴⁰ KRISTÓ 1986. 55., 63., 68–69.

⁴¹ PVL 2015. 47., 48., 63., 69., 97., 98–99., 101.

⁴² HKIF 172.

⁴³ MEH 196-199. HKIF 197.: Kordé Zoltán.; REGINO 132-133.

⁴⁴ TÓTH 2015. 357. HKIF 190-191.: Géczy Lajos.

⁴⁵ CFHH I. 313.

⁴⁶ CFHH I. 23-24.

⁴⁷ HKIF 53., 57-58.; Kmoskó 2000. 182-183. 218. Az első kettőt a besenyőkkel, a másik kettőt a magyarokkal (baskír, onogur) azonosítják.; HKIF 53. 130 lj. Kmoskó 2000. 182-183. 186, 187. lj.

(934e) tartozó al-Ištaḥrī szerint „A turkok egyik törzse országától elszakadva a ḥazar-ok s a rüm között elterülő vidéken telepedett le. Ezek neve baġanākiya. E tartózkodási helyük nem régóta a szállásuk, ezt ugyanis megrohanták s ott letelepedtek.⁴⁸ Aligha kétséges, hogy e források szintén a DAI-ban leírt 9. század végi besenyő támadást örökítették meg a magyarok ellen.

A DAI 37. fejezetéből az is kiderül, hogy a nyugatra vonult besenyők kisebb része hátramaradt a régi szállásokon, behódolt az úzoknak, és azokkal összeköltözött.⁴⁹ Ezen információját is megerősítik a muszlim források, tovább erősítve adatainak eredetiségét. A udūd al-‘Ālam a Balḥī-hagyomány (934e) nyomán ismerteti a kazárok és a rüm között élő besenyőkről, hogy „Ez a csoport régen a turk besenyők közé tartozott. Ide jöttek, és ezt az országot erővel elfoglalták és ott letelepedtek.” Két fajta besenyőt különböztet meg, a török besenyőket a Volgától keletre, a kazár besenyőket a kazároktól nyugatra.⁵⁰ Al-Kāšġarī szerint kétféle baġanak nép létezik, az egyik a törökök egyik főtörzse, a másik a ġuzziya egyik altörzse.⁵¹ Ibn Rusta szerint a baġanākiya és a ḥazar között 10 napi út van pusztákon és erdőkön át. Kmoskó szerint ezen a helyen a guzzoknak a besenyő nevű altörzséről lehet szó, hiszen az igazi besenyők a DAI szerint ekkor nyugatabbra, a Jaik és a Volga között éltek.⁵² Ibn Hordādbēh leírása (847e) alapján a besenyők szállásait a 9. század közepén valóban az Aral-tó vidékén kereshetjük: a ġ.f.r (maġġar)⁵³ nép a kimekek és a guzzok után, a baġanak előtt szerepel.⁵⁴ Al-Hamaḍānīnál (894 előtt) a toguzoguz nép nyugati szomszédjaiként a karlukok, a guzzok, al-Baġanāk, al-Turkaš szerepelnek, itt már a magyarok Don-Dnyeper vidéki hazájukban szerepelnek.⁵⁵ A Hudūd al-‘Ālam 9. század végére vonatkozatható leírásában a magyaroktól nyugatra és északra a rusz vidékei, délre a W.n.nd.r, tehát onogundur ország terület el, ennek déli szomszédja a kazár terület. A magyaroktól és a ruszoktól keletre helyezkedtek el a türk besenyők, a Volga-Urál közötti régi szállásterületen. A kazár besenyők pedig a kazár terület északi részén, a kazárok hegyétől (Donyec-hátság) nyugatra, az alánoktól északra, a Gurz(Fekete)-tengertől keletre, a m.rwāt-ok (mordvinok)-tól délre van. A mordvin terület a kazár besenyőktől nyugatra, illetve északra, a Fekete-tengertől északra és keletre, a Belső Bulgártól keletre és délre, a W.n.nd.r-hegységtől (Közép-orosz hátság) délre feküdt.⁵⁶ A kazár besenyők tehát a Don alsó szakaszánál élhettek már ekkor, de a magyarokat még nem űzték el a Dnyeper-Bug vidékről. A két nép jól adatolhatóan szorosan követte egymást a steppén.

A DAI leírása szerint a magyarok pontosan úgy jártak el a morvakkal, ahogy a besenyők övelük. A besenyők a DAI szerint előbb elűzték a magyarokat és elpusztították szállásaikat, majd a pusztává lett területeket otthagynva távoztak, hogy később családjaikkal visszatérve megtelepüljenek. A hazatérő magyar haderő földjét „pusztán és feldúlva” találta. A magyarok hasonló módon, több pusztító akció után szállták csak meg Megalé Moravia területét.⁵⁷ Konstantinos császár szerint a magyarok „teljesen tönkretették őket,” majd szétszóródva a szomszédos népekhez menekültek.⁵⁸ A Naum-legenda a DAI-val egyezően közli, hogy az igazhitű atyáknak

48 HKÍF 49-50. ZIMONYI 2012. 51.

49 DAI 1950 cap. 37. 168-169.

50 HKÍF 43. ZIMONYI 2012. 51.

51 Kmoskó 2000. 251.

52 Kmoskó 1997. 203.

53 Kmoskó kiegészítése.

54 Kmoskó 1997. 106-108.; Senga Toru a besenyőknek 750-821 között az Irtis vidékéről az Urál (Jaik)-folyó vidékére történt elvándorlását részletesen vizsgálta: SENGA 1982. 506-510.

55 Kmoskó 1997. 154., 45.

56 HKIF 41-43.

57 MEH 117.; TóTH 1988. 568.; TóTH 2010. 61.

58 MEH 118.

Moráviából Metód 885-ös halála utáni kiűzését követően „Nem sok év után eljöttek az ugrok, a peon nép, és földjüket elfoglalták és elpusztították azt. Akiket azonban az ugrok nem ejtettek foglyul, Bulgáriába futottak. És földjük pusztá maradt az ugrok hatalmában.”⁵⁹ A kései humanista bajor történetíró, Aventinus ugyanezt az eljárást írta le a két Dácia magyar meghódítása kapcsán. Kusal magyarjai (ungri) 893-ban, szövetségben Arnulffal, elpusztították a területet, elűzték lakóit, majd elfoglalták azt: „Kusal és a magyarok még sokkal dühösebben kegyetlenkedtek; fellepként elárasztották mindkét Dáciát...” „...a régi lakosságot legyilkolták...”⁶⁰ Pannóniában ugyanez történt: 894. „Az ungroknak nevezett avarok ebben az időben a Dunán túl kóborolva sok szörnyűséget követtek el. Ugyanis a férfiakat és az idős nőket mind egy szálíg legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére barmokként magukkal hurcolva egész Pannóniát teljesen kiirtva elpusztították.”⁶¹ Forrásaink feltűnően hasonlóan mutatják be az eseményeket, információik a DAI állításait tökéletesen hitelesítik. Az első betörést csak később követte tényleges betelepülés, éppúgy, mint a besenyők esetében.

A Regino nyomán dolgozott Aventinus munkájában három éves kóborlásként szerepel a 889-892 közötti időszak. Kronológiája szerint 889-ben történt a Szkítiából kijövetel a Donon átkelve, majd a magyarok három éven keresztül tartó vándorlása következett Nagy Germánia keleti részén, Szarmatia mindkét végén, tehát a 889-891 közötti évek során. Az ungrok az európai Szarmataföld meg nem határozható vidékein kóboroltak Kusal királyukkal, és Suatebog elleni segítségük fejében azt a földet kérték Arnulftól, amelyet fegyvereikkel elfoglalnak. Arnulf Dáciát jelölte ki számukra. A negyedik évben, tehát 892-ben nyertek területet Arnulftól, a morvák elleni segítségük jutalmaként a Tiszán inneni és túli Dáciát, a Garamig, a Szvév-hegyekig és a Dunáig.⁶² Érdekes párhuzam, hogy a magyarok levediai kazár szövetsége is három évig tartott, majd megtelepültek Atelkuzu-ben. A besenyők korábban maguk is lakóhelyet keresve kóboroltak, a támadó úzokkal és kazárokkal a hátukban, ahogy a DAI írja. Nem szabad tehát a nomád szállásváltásokat nagyon gyors lefolyásúnak elképzelnünk, akár évekig is eltarthatott a folyamat. Az emlékezet összekötötte a Kárpátokon való átkelést a „besék” támadásával, amiből a kutatás arra következtetett, hogy a besenyők közvetlenül mögöttük voltak, üldözték őket.⁶³ A DAI szerint a besenyők a magyar szállások elpusztítása után elhagyták a magyar szállásterületet, a visszatérő magyar főserég nem találta őket már ott, a besenyők tehát nem üldözték a magyarokat. A magyarok hadereje nem volt a szállásokon, ami érthetővé teszi a besenyő támadás súlyosságát és érzékeny emlékét.⁶⁴ Nem lehetetlen az sem, hogy ez a taktika is a nomád szállásváltás része volt, és a magyarok is a morva haderő távollétében hajtották végre támadásukat.

Megállapítható tehát, hogy a Pontus-Al-Duna térségében a 9. század végén egy nagyszabású katonai-politikai átrendeződés zajlott le, amelynek során az úzok, besenyők, magyarok és morvák is kényszerű módon elhagyták korábbi lakóhelyüket. A nomádok, szemben a morvakkal, képesek voltak azonban új lakóhelyet szerezni maguknak, amely természetesen a korábbi lakók elűzésével vagy alárendelésével járt együtt. A harcos, mozgékony, saját politikai alakulattal is rendelkező, az úzoknál, besenyőknél sokkal fejlettebb szervezettel, törzsek feletti fejedelmekkel rendelkező magyarok nem adták fel önállóságukat, még gazdag, jó megélhetést nyújtó szállásterületük feladása árán is új, jobban védhető lakóhelyet kerestek maguknak. Aligha állítható tehát az, hogy a besenyők győzelmük ellenére előnyben lettek volna a magyarokhoz képest. A besenyőknél

59 KIRÁLY 1976. 844–845.

60 HKÍF 271.

61 HKÍF 190.

62 MEH 246.

63 KÉPES KRÓNKA 26. 210. lj.

64 DAI 1950 cap. 40. 176–177.

hiányzott a központi hatalom, a független törzsek alkalmi szövetsége nem biztosíthatta a nép hosszú távú túlélését, amint az a magyarok esetében megtörtént.

Úgy látom, a besenyő támadás szerepének eltérő megítélése mögött koncepcionális eltérés rejlik. A hagyományos nézet nomád, kis létszámú, gyorsan mozgó magyarsággal számolt, amely így beleillett az ismert steppei népmozgások körébe. Amint teret nyert a félnomád életmódról és ehhez kapcsolódóan a jóval nagyobb létszámú magyarságról kialakult koncepció, úgy vált kevésbé hihetővé számos, különösen régész kutató, számára egy gyors lefolyású, hirtelen csapásra bekövetkező honfoglalás gondolata. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az újabb feltárások kivételével a 10. századi temető(részlet)ek igen hiányosan feltártak, és dokumentáltak, sokszor feldúltak, a régi nemi meghatározások bizonytalanok.⁶⁵ Aligha lehet ezekből a teljes honfoglaló népesség állapotára következtetni! A DAI a családok pusztulásáról ír, ám ez nem feltétlenül jelent katasztrófális embervesztést, legfeljebb szétszóródást, hatalmas vagyoni kárt. Ezek a családok zúdulhattak rá a már katonailag elpusztított morva területekre. Hasonlóképpen szóródhattak szét, mint a morvák a Naum-legenda szerint, ám menekülésük nyugat felé, a Tisza vidékére volt egyedül lehetséges, bár egy Volga vidékére került csoporttal is számolnunk kell. A Tisza mente pedig 892 óta egyfajta bázisa lehetett a morvák és frankok ellen hadakozó magyar haderőnek. A magyaroknak eszük ágában sem lehetett elhagyni a gazdag Pontus-vidéket! A haderő a támadáskor távol volt, a harcosok és a lóállomány így megmaradt, a nyugati hadjáratokhoz megvoltak a feltételek. A kalandozó hadjáratok kezdetben talán a vagyoni veszteségek pótlását is szolgálhatták. Ha a DAI szerkesztője valóban negatív elfogultsággal viseltetett volna a magyarok iránt, nem védtelen családjaik, hanem haderejük pusztulását állította volna, nyílt ütközetben.

A „szláv anyák” problémáját illetően hangsúlyozandó, hogy jelenleg még igen hiányos ismereteink aligha teszik lehetővé a korabeli etnogenetikai folyamatok részletes megismerését. Annyi talán mégis megállapítható, hogy amióta felismerésre került az avar-kori steppei eredetű népségek részvétele a magyar etnogenezisben, „török anyák” (és persze apák) megjelenése a magyar családokban a magyar nyelvi jelenségek alapján bizonyosnak vehető török-magyar két-nyelvűség⁶⁶ jó magyarázata lehet: „...a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére barmokként magukkal hurcolva egész Pannóniát teljesen kiirtva elpusztították.”⁶⁷ A magyar, mint presztízsnyelv idővel felülkerekedett, a két steppei eredetű nép szimbiózisa az idegen környezetben gyors lefolyású folyamat lehetett. Esettanulmányom a különböző tudományos módszerekkel nyert információk összeegyeztetésének nehézségeire és a különböző tudományterületek módszereinek és eredményeinek tiszteletben tartására kívánja felhívni a figyelmet. *

SZAKIRODALOM

- AF: *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum orientalis. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae 1891. Continuatio Ratisbonensis A. 882-907.p.107-131.*
- CFHH: Gombos, F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I-IV. Budapest, 1937-1943.*
- DAI 1950: Moravcsik Gyula: *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. Budapest, 1950.¹*
- DIENES ISTVÁN (1996): *A Szabolcs megyei honfoglalás és a kora Árpád-kori temetők terepbejárásai naplója 1-2. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 31. évf. 2. sz. 287-373.*
- FODOR ISTVÁN (1996): *Tudatos honszerzés vagy fejvesztett menekülés? Rubicon 7. évf. 7. sz. 14-17.*
- HARMATTA JÁNOS (1996): *Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Főszerk.: Györffy György. Szerk.: Kovács László-Veszprémy László. Budapest 1996.*

⁶⁵ RÉVÉSZ 1991. 615-635.; DIENES 1996. 287-373.

⁶⁶ RÓNA-TAS 1997. 49-57.

⁶⁷ HKÍF 190.

- HKÍF: A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely
- HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA (1935): Magyar Történet I. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda
- HÖLBLING TAMÁS (2009): A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők. Budapest 2009.
- KÉPES KRÓNKA. Fordította: Bollók János. Budapest, 2004.
- KIRÁLY PÉTER (1976): A Naum-életírás a magyarokról. Századok 110. évf. 5. sz. 842–852.
- KMOSKÓ MIHÁLY (1997): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Szerk.: Zimonyi István. Budapest, Balassi Kiadó.
- KMOSKÓ MIHÁLY (2000): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Szerk.: Zimonyi I. Budapest, Balassi Kiadó.
- KRISTÓ GYULA (1980): Levédiától Szent István államáig. Elvek és utak sorozat. Budapest, Magvető.
- KRISTÓ GYULA (1986): Az Árpád-kor háborúi. Budapest. Zrínyi.
- MEH: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk.: Györffy György. Budapest, 2002⁴, Osiris.
- MORAVCSIK GYULA (1988²): Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PAULER GYULA (1899): A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I-II. Budapest, Atheneum. Reprint 1984.
- PVL 2015: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Szerk.: Zimonyi István. Budapest, Balassi Kiadó.
- REGINO: Reginonis abbatii Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. Hannoverae 1890. (Ex codice bibliothecae publicae urbs Lipsiensis nr. 995 saec. X.) 132-133.
- RÉVÉSZ LÁSZLÓ (1991): Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85. 2. sz. Szeged, 1991. 615–635.
- RÉVÉSZ LÁSZLÓ (1996): A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Miskolc, Herman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1997): Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In Kovács László – Veszprémi László (szerk.): Honfoglalás és nyelvészet. Budapest, Balassi. 49–60. A honfoglalásról sok szemmel III. Főszerk: Györffy Gy.
- SENGA TORU (1982): A besenyők a 8. században. Századok 126. évf. 5-6. sz. 503–516.
- SZABADOS GYÖRGY (2014): A legyőzött magyarok mint hódítók? A De Administrando Imperio és a népvándorlások antik modellje. In Olajos Terézia (szerk.): A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium. Szeged. Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina XI. 259–275.
- TERPLÁN ZOLTÁN (1996): A besenyők és a honfoglalás. A legtöbb forrás hallgatott. Élet és Tudomány 51. évf. 10. sz. 1996. 291–293.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (1988): Az etelközi magyar-besenyő háború. Századok 122. évf. 4. sz. 541–575.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2010): A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században. Szeged.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2015): A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9-10. században). Szeged, Belvedere Meridionale.
- TÜRK ATTILA ANTAL (2011): A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör. SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Medievisztika Program. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged, SZTE.
- TÜRK ATTILA ANTAL (2015): A korai magyar történelem régészeti kutatása Magyarországon. In Sudár Balázs – Szentpétery József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 19–29.
- ZIMONYI ISTVÁN (2005): Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhāni-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest, Balassi Kiadó.
- ZIMONYI ISTVÁN (2012): Középkori nomádok – korai magyarok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Sor. szerk: Zimonyi István. Budapest, Balassi.
- ZIMONYI ISTVÁN (2012a): A besenyők nyugatra vándorlásának okai. In Zimonyi István (szerk.): Középkori nomádok – korai magyarok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Budapest, Balassi. 47–61.

DÁVID BENJÁMIN

bman@citromail.hu
hallgató (SZTE BTK)

Endrőd hősi halottai az első világháborúban

— *Heroes of Endrőd in the World War I.* —

ABSTRACT Examining the consequences of the First World War, it can be concluded that its impact on the demographic conditions was significant. In addition to the national data it is important to examine them on local level, too. Based on these studies interesting data have been found. Therefore, I have decided to examine the 20th century history of my hometown, Gyomaendrőd in detail. (It is important to note that during the investigated period Gyoma and Endrőd were two separate villages.)

Endrőd village is a traditional lowland settlement which is located in Bekes County. Based on the 1910 census, 13514 people lived in Endrőd. The denominational share of Endrőd in 1910 shows a Catholic majority (92.8%). If the nationalities are examined, it can be noticed that 99% of the population is of Hungarian nationality.

In my research I set two main objectives: Firstly, I will clarify how many of the men enlisted from the settlement died, where, when and in which corps. Based on the exact war loss and official statistics it will be shown how it led to social, demographic and economic changes in the life of the village.

For my research I used documents found in the Békés County Archives of Békési Branch Archives, more precisely the death certificates were used as primary resources.

Keywords World War I., heroic dead, front, demography, death certificate

DOI 10.14232/belv.2016.4.7 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dávid Benjámín (2016): Endrőd hősi halottai az első világháborúban. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 94–107. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

Az első világháború következményeit vizsgálva kiemelkedő helyen említhetjük a demográfiai viszonyokra gyakorolt hatását. Az országos adatok mellett fontosnak tartom ezek helyi szinten is feltárásra kerüljenek. Ezen vizsgálatok alapján érdekes adatokhoz juthatunk. Ezért döntöttem úgy, hogy szülővárosom, Gyomaendrőd 20. századi történetét kezdem el részletesen vizsgálni. (Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időben Gyoma és Endrőd két különálló község volt, majd az 1982 évtől, az összevonást követően, találkozhatunk Gyomaendrőd településsel.) Jövőbeni terveim közt szerepel, hogy Gyoma község hősi halottait megvizsgáljam részletesebben, majd a későbbiekben a két települést összehasonlítva további adatokat tárjak fel a város történelméből.

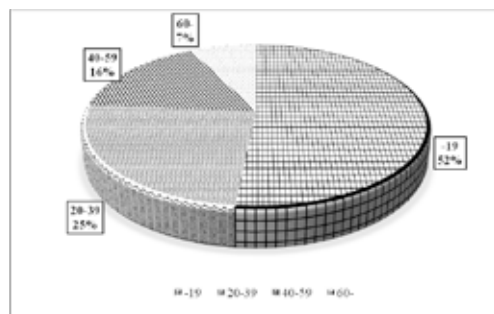
Fontosnak tartom megvizsgálni és pontosítani a település veszteségi adatait s ehhez kapcsolódóan, hogy milyen körülmények (hol, mikor és milyen alakulatban) között szolgálva lelték a halálukat Endrőd szülöttei. A tanulmány jelentős része a levéltári kutatásom eredményeire támaszkodik, emellett a történelmi eseményeket szakirodalom felhasználásával mutatom be. A szakirodalmakban átfogó, részletes tájékoztatást és adatokat kapunk az országos eredményekkel kapcsolatban, de a helyi adatok vizsgálatához ez az anyag nem elegendő.

A munkám elkészítéséhez a Békés Megyei Levéltár Békési Fióklevéltárában gyűjtöttem anyagot. Ezen belül is az adatok forrásául a Halotti anyakönyv másodpéldányaiban¹ (1914–1975-ig terjedő időtartam) található I. világháborús hősi halottak adatait gyűjtöttem össze, majd csoportosítottam és hasonlítottam őket össze. Továbbá Endrőd község 1910-es és 1920-as népszámlálási adatait elemeztem részletesebben, amely elengedhetetlenek a település megismeréséhez.

¹ Állami anyakönyvek másodpéldányai.

Endrőd bemutatása

Endrőd községe egy klasszikus alföldi település, amely Békés vármegyében a Hármas-Körös bal partján fekszik. Az 1910-es népszámlálási adatok alapján a település lakosságát 13 514 fő alkotta. Korcsoportok szerint a következő adatok mutathatók ki:²

1. ÁBRA ❖ Endrőd lakosságának korösszetétele 1910-ben³

A település korösszetételéből megállapítható, hogy a lakosság több mint felét fiatalok alkotják, számszerűsítve a 13514 főből összesen 6978 fő. Így elmondható, hogy egy fiatal társadalomról beszélhetünk a vizsgált korszakban. A 20–39 éves korosztályba 3328 fővel, míg a 40–59 éves korcsoportba összesen 2208 fővel találkozhatunk. A község 60 év fölötti lakossága 1000 főt tesz ki. Nemek arányát tekintve nem találkozhatunk kirívó különbséggel, ugyanis a férfiak száma: 6715, míg a nők száma: 6799 főt tett ki.⁴

Vallási megoszlás szerint markáns római katolikus többséggel találkozunk Endrődön. 1910-ben a római katolikusok száma 12533 fő (92,8%) volt, a többi vallás hívei a népességből 972 főt (7,2%) tett ki. Ezen belül is a református felekezet tagjai alkottak többséget 714 fővel, továbbá evangélikus 133 fő, görögkeleti: 10 fő, izraelita: 122 fő és egyéb: 2 fő.⁵

Ejtsünk néhány szót a lakosság nem-

² KSH 1910a. 278.

³ KSH 1910a. 278.

⁴ KSH 1910a. 278.

⁵ KSH 1910a. 278.

zetiségi megoszlásáról is. A népszámlálási adatokat alapján láthatjuk, hogy a 13514 főből összesen 13419 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A nemzetiségek száma összesen 95 fő, amely számszerűsítve a következő módon oszlott meg: a 'tótok' (szlovákok) száma 89 fő, 'oláh'ok (románok) 4 fővel még a németek 2 fővel képviselték a közösség nemzetiségeit. Tehát Endrődről elmondható az 1910-es népszámlálás tükrében, hogy a nemzetiségek száma elenyésző, vagyis színmagyar településről beszélhetünk⁶ (Endrőd eredetileg magyar-tót község volt a 18. század eleji újratelepítéskor, két nyelven folyt az oktatás és az istentisztelet. Néhány évtized alatt annyira megmagyarosodott a település, hogy már csak a családnevek utalnak az illető származására.⁷)

Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a lakosság mely gazdasági ágazatban és milyen számban van jelen a településen. A földrajzi viszonyokból következően a terület kiválóan alkalmas mezőgazdasági növények termesztésére és állattenyésztésére is.

lakosságának csaknem fele elszegényedett.⁹ Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy 1906-ig közel 400-an vándoroltak ki Amerikába.¹⁰ Az 1899 és 1913 között kivándoroltak 68,2%-a férfi volt, illetve közel 70%-uk a falvak parasztnépességéhez tartozott. A kivándorlási adatokból kitűnik, hogy a települések összlakosságához viszonyított kivándorlási arány Endrődön volt a legmagasabb Békés megyében.¹¹ Az iparban és bányászatban dolgozók aránya alacsony, ennek okai közt felsorolható az is, hogy Endrőd egy klasszikus alföldi település révén nem rendelkezik jól kiépített, jelentős mértékű iparral.¹²

Endrődiek az I. világháborúban

Endrőd fiai az első világháborúban a Monarchia által vívott négy hadszíntér mindegyikén harcoltak a hazájukért s harctereken összesen 371¹³-en veszítették életüket.

Az 1914. június 28-ai szarajevói merénylet, melyben Ferenc Ferdinánd az osztrák-magyar trónörökös és felesége életét veszítette az egész világon szenzációt keltett. Egy hónappal később július 28-án, pedig az Osztrák–Magyar

Mezőgazdaság	Napszámos	Ipar, közlekedés, kereskedelem és szolgáltatás	Házicselédek	Közszolgálat és véderő	Egyéb ágazat	Összesen
63,46% (3104 fő)	18% (880 fő)	11,43% (559 fő)	3,74% (183 fő)	1,98% (97 fő)	1,39% (68 fő)	100% (4891 fő)

1. TÁBLÁZAT ❖ *A kereső lakosok aránya és számadatai Endrődön 1910-ben⁸*

A táblázat adatait elemezve megfigyelhetjük, hogy a kereső népesség 63,46% mezőgazdasági munkából élt. Ezen belül 541 fő 10–100 kat. hold közötti, míg 659 fő 10 kat. hold alatti földterületet művelt. Láthatjuk, hogy a napszámosok, illetve a házcselédek száma is viszonylag magas. A 18. század második felétől kezdve a paraszti birtokok differenciálódásának következménye az lett, hogy nagy különbségek lettek a birtokok között és a falu

Monarchia hadat üzen Szerbiának, ezzel beindítva a hadüzeneti láncreakciót a két szövetség (központi hatalmak; antant) hatalmai között. Ezzel kirobbantva a nagy háborút, amelyet nem csak a politikai elit, hanem a hétköznapi emberek is egyaránt ujjongva fogadtak. Az előzetes tervek alapján mindenki gyors lefolyású háborúra készült, amely már 1914 őszére véget is ér.¹⁴ A háború előestéjén a diplomáciai

⁹ TÍMÁR 1998. 33–34.

¹⁰ HUNYA 1934. 59.

¹¹ TÍMÁR 1998. 16–20.

¹² KSH 1910b. 554.

¹³ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

¹⁴ ROMSICS 2005. 104. Erőviszonyokra lásd Kiss 2015.

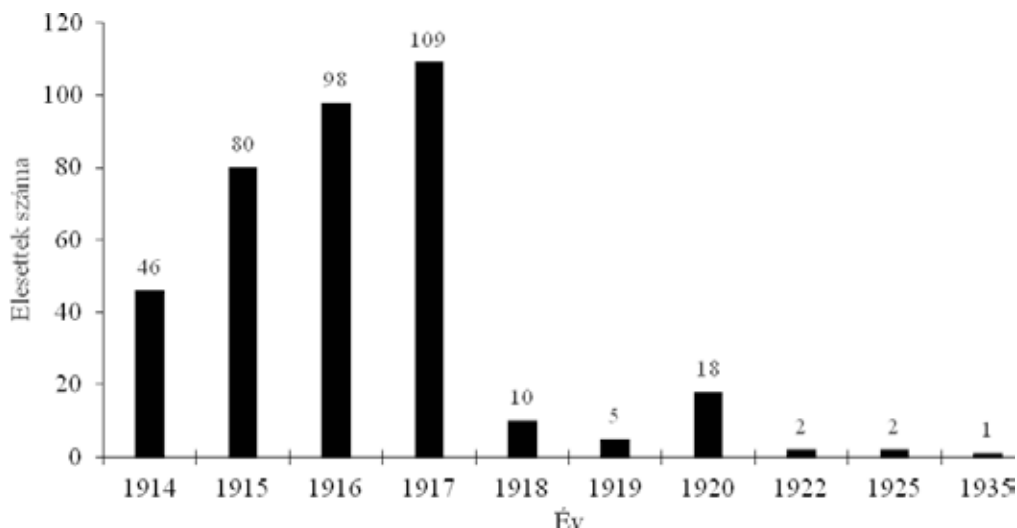
⁶ KSH 1910a. 278.

⁷ HAAN 1870. 170.

⁸ KSH 1910b. 554.

helyzetet figyelembe véve a Monarchia nem számíthatott feltétlenül a szövetségesei támogatására. Hiába volt Olaszország szövetségese az Osztrák-Magyar Monarchiának, kezdettől fogva megbízhatatlan szövetségesek számítottak. Ennek háttérében az áll, hogy Olaszország jogot formált a Monarchia olasz lakta területeire. Hiába volt Románia is a Hármasszövetség tagja, de 1914-re a Monarchia elvesztette befolyásoltságát az országgal szemben. Így elmondható, hogy Románia a területi követelésein felül, a birodalmon belül élő románok érdekeinek védelmét használta fel konfliktusforrásként. A háború előestéjén a Monarchia csupán Németország támogatására számíthatott biztosan a három szövetségese közül.¹⁵ A Monarchia július végi mozgósítása következtében a birodalom 3,2 millió fegyveres erejének nagyrészét a gyalogság alkotta. 1914 nyarától Frigyes Főherceg áll a hadsereg-főparancs-

az oroszokat, addig, amíg a németek legyőzik a franciákat majd egyesítve erőiket, az orosz hadsereget is legyőzik. A kiegyensúlyozott katonai erőviszonyok következtében a két tábor, arra törekedett, hogy ígéreteivel újabb és újabb szövetségeseket gyűjtsenek maguk köré, ezzel is minél hamarabb megváltoztatva a háború kimenetelét. Ezzel szemben a háború egészen 1918 végig elhúzódott, ezzel együtt pedig, a háborús felek teljesen kimerítették országaik tartalékjait.¹⁷ Az első világháború sok tekintetben eltért a korábbi háborúktól. A szembenálló felek egyre nagyobb haderővel, tüzérvél és tartalékokkal rendelkeztek, ennek megfelelően hosszabb hadműveleteket is folytattak a harcok során. A harctereken fontos szerepet kaptak az új technikai eszközök, mint a repülőgép és a tengeralattjáró, emellett kiemelt szerepet kaptak a hátszág elleni politika és a propaganda hadviselés.¹⁸

nokság élén, de a háttérből továbbra is Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök irányít.¹⁶ A központi hatalmak haditerve abban állt, hogy a Monarchia keleten feltartóztatja

2. ÁBRA ❖ Az elesettek év szerinti megoszlása¹⁹

¹⁷ Romsics 2005. 105–106.

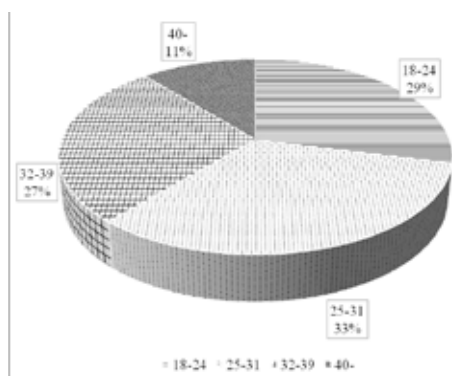
¹⁸ Kiss 2015. 55.

¹⁹ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

¹⁵ POLLMANN 2015. 13–16.

¹⁶ BALLA 2010. 37–38.

A halotti anyakönyvben összegyűjtött adatok alapján az első világháborúban 371 endrődi katona vesztette életét. A 2. ábrán láthatjuk, hogy az elesettek nagy része az 1914-18-as háborús évekre esik. 1914 és 1917 között folyamatos növekedést láthatunk halottak számában, amely 1917-es évben tetőzött 109 áldozattal. Az 1918-ban elesettek száma csekély, annak ellenére, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai nem fejezték be a harcot az olasz fronton. A gyűjtött adatok közül fontos kiemelni, hogy 1916. december 31. 30 főnek, míg 1917. december 31. 79 főnek szerepel halálzási dátumként. Az adatokat megvizsgálva ez abból a szempontból is kitűnik, hogy az 1917-es évben mindössze 30 fő esett el az év többi napján. Úgy vélem, hogy ezen időbejegyzés jelentős részénél nem ez a tényleges időpont. Ez a december 31.-i keltezés egy mesterségesen létrehozott keltezés lehet, annak okán, hogy feltehetően sokan a harctéren estek el vagy tűntek el az által később kerülhetek bejegyzésre, majd továbbításra az anyakönyvvezető felé. A táblázaton belül találkozunk három kirívó évszámmal: 1922, 1925 és 1935. Ezen a bejegyzések háttérében az állhat, hogy valószínűleg hadifogolytáborban hunytak el, így ezen személyekre később hősi halottként tekintettek.²⁰

3. ÁBRA ❖ *Az elesettek életkor szerinti megoszlása*²¹

²⁰ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke. Sorsuk tisztázása további kutatás tárgya.

²¹ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

A fenti kördiagram adataiból kitűnik, hogy a 18–24, 25–31 és 32–39 év közötti korosztály hősi halottjainak eloszlása viszonylag közel helyezkedik el egymáshoz. A 371 főből 101-en a 18–24 éves korcsoportba tartoznak. Ezt azért is fontos megjegyezni, hogy e korcsoport jelentős hányadának nem volt felesége, ennek következtében feltehetően gyermeke sem, így ez később, az elmaradt születések számának következtében, negatív demográfiai hullámot jelent a népességben. Ebből a három kategóriából mégis a 25 éven aluliak elesettjeinek száma a legmagasabb, szám szerint ez a csoport 114 főt tesz ki. Az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 32–39 korosztályból összesen 96 fő halt hősi halált. Továbbá elmondható a 25–31 és 32–39 korosztályról, hogy ez a két csoport, amelynek többségének házastársa is van és ebből feltételezhetően gyermeke vagy gyermekei is. Így az ezen emberek feleségeket és gyermekeket hagytak hátra, akik számára megnehezedett a háború alatti és utáni élet. Az utolsó korcsoportban pedig 39 főt találhatunk. Az összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy a 40 évesnél idősebb korosztálynál találkozunk egy olyan személlyel is, aki 51 évesen esett el a harctéren.²²

Balkáni front

Ferenc József a Monarchia uralkodója 1914. július 25-én elrendelte a mozgósítást a birodalom területén.²³ Az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbia és Montenegró elleni 1914. évi hadjáratát Potiorek-offenzíváknak is nevezik. A hadműveletek Oskar Potiorek tábornagy nevéhez fűződik, aki a Szerbia és Montenegró elleni felvonultatott Monarchia haderejének főparancsnoka volt. Az orosz front megnyitásával (július 31.) a szerbiai hadszíntér hamar mellékhadszíntérré vált. A másodlagos hadszíntér ellenére Potiorek, úgy szervezte meg a csapatait mintha még mindig egy fron-

²² MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

²³ POLLMANN 2010. 45.

tos harcot vívnának az ellenséggel.²⁴ Az 1914. augusztus 12-én indított offenzíva²⁵ kezdeti sikere után hamar kudarcba fulladt, többek között a rossz terepviszonyok és a támadó fél katonai hibái miatt. A szeptemberben, majd novemberben indított támadások eredményei képpen a Monarchia csapatai december 2-án bevonulnak a kiürített Belgrádba. Az év végére teljesen kimerült csapatok nem tudták hosszabb időre megtartani a várost, így a szerb ellentámadás eredményeképpen Belgrád újra szerb kézre került. 1915-re Potiorek helyett János főherceg veszi át a balkáni fronton lévő hadtestek parancsnokságát. 1915 májusában megnyílt az olasz front így a Monarchia számára már három fronton kell helyt állnia. Az 1915-ös sikeres szerbek elleni őszi hadjárat²⁶ eredményeként egész Szerbia megszállás került a háború végéig. 1916. január 13-án a központi hatalmak csapatai elfoglalták Montenegró fővárosát, Cetinjét, majd a Monarchia csapatai bevonultak Albánia²⁷ északi részére. Lényegében 1918 nyaráig nem történtek jelentős változások a balkáni fronton. 1918 őszére a monarchia csapatai a régi határok vonalán voltak.²⁸

Orosz front

Bár egy eljövendő orosz támadás lehetősége az osztrák-magyar hadvezetést már a 19. század vége óta foglalkoztatta, ennek ellenére nem rendelkezett elegendő és megfelelő információval az orosz félről. Az előzetes német elképzelésekkel szemben az oroszok Kelet–Poroszország felé fordították csapatainak jelentős részét.²⁹ A harcok már augusztus végén megkezdődtek a Monarchia és az orosz csapatok között. Az augusztusi-szeptemberi harcok mérlege nem kedvezett a Monarchia számára. (Az oroszok többször is bekerítették

Przemysl³⁰ várát.) A decemberi limanovi csatában sikerült feltartóztatni az orosz csapatokat, ennek ellenére az osztrák-magyar csapatok mégis kénytelenek voltak feladni a stratégiai fontosságú Uzsoki-hágót. 1915 első hónapjaiban a monarchia erői többszöri kísérlet ellenére sem tudták felmenteni az orosz haderő által körül zárt Przemysl várát, így a védősereg hősi ellenállása ellenére is március 22-én kapituláltak. A sorozatos vereségek nem tettek jót a katonák lelkiállapotának, amely megtépázott haderőre ráfért egy győztes csata, hogy ebből az állapotból kibillentse őket. A Monarchia csapatainak tehermentesítése céljaul Gorlice³¹ és Tarnów között tervezték az orosz erők át-törését. A május 2-án indított és összehangolt tüzérségi és gyalogsági támadás következtében sikerült az áttörés, így a központi hadsereg csapatai 150 kilométerrel tolták ki a keleti front határait. Ennek eredményeképpen június 3-án Przemysl, majd június 22-én Lemberg³² felszabadult. Az osztrák-magyar csapatok augusztus 4-én Lublint, még a németek 26-án Varsót foglalták el. A fő cél az orosz haderő legyőzése majd az ország különbékére kényszerítése egyelőre nem valósult meg.³³ Először a dán király ajánlotta fel a közvetítő szerepét, majd Hans Niels Andersen államtanácsos az, aki próbálta a különbéke gondolatát megvalósítani.³⁴ 1915 végére kialakult az állóháború, amely egészen 1916 nyaráig tartott. 1916. június 4-én az orosz hadsereg megtámadta az osztrák-magyar közös hadsereget, majd 10-én elfoglalták Luckot³⁵, majd 16-án Czernowitzot. A Monarchia haderőinek nem sikerült 1916. júniusában a luckoknai áttörés. Így a Bruszilov-offenzíva-ként emlegetett támadás hatalmas veszteségeket okozott³⁶ a Monarchia számára.³⁷ 1916-

²⁴ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 79–82.

²⁵ MAKKAY 1934a. 47.

²⁶ MAKKAY 1934a. 115.

²⁷ MAKKAY 1934a. 115.

²⁸ POLLMANN 2010. 42–57.

²⁹ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 93–95.

³⁰ MAKKAY 1934b. 88.

³¹ MAKKAY 1934b. 92.

³² MAKKAY 1934a. 69.

³³ POLLMANN 2010. 66–69.

³⁴ GALÁNTAI 2001. 254–255.

³⁵ MAKKAY 1934b. 222.

³⁶ MAKKAY 1934a. 77.

³⁷ POLLMANN 2010. 70–72.

ban tovább élt a különbéke gondolata, ennek a megvalósítására a svédek próbálkoznak, hogy a két szembenálló felet egy asztalhoz leültesék, de a dánokhoz hasonlóan ők sem jártak sikerrel.³⁸ 1917-ben az oroszországi forradalom ellenére az antant nyomására az orosz csapatok folytatták a harcokat a frontvonalakon. Az oroszok 1917. június végén és júliusában³⁹ indított támadásait területi veszteségekkel, de sikerült megállítani a Monarchia haderői számára. Az ellentámadás július 19-én vette kezdetét és sikerült áttörni Zborównál, majd fokozatosan visszaszerzik Kelet-Galícia és Bukovina területét. Oroszországban hatalomra kerülő bolsevik vezetésű kormány december 5-én fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal. Szovjet-Oroszország pedig 1918. március 3-án aláírta a központi hatalmakkal a breszt-litovszki békét, ezzel pedig véglegesen lezárult a keleti front.⁴⁰

Olasz front

Hiába kötötte érvényes szövetségi szerződés, az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetésének hamar rá kellett ébrednie, hogy Olaszországtól nem számíthat katonai támogatásra, inkább arra kellett erőfeszítéseket tennie, hogy nehogy az Antant oldalán lépjenek hadba. Tárgyalások sorozata kezdődött meg, hogy a semleges országok közt tudja a Monarchia az olaszokat, de hiába az erőfeszítéseknek, nem jutottak közös pontra, így Olaszország 1915. május 3-án felmondja a hármasszövetséget, majd 23-án hadat üzen az Osztrák-Magyar Monarchiának. Ezzel a Monarchia számára a balkáni és galíciai mellett egy újabb front nyílt meg, s emiatt is jelentős erőket kellett átcsoportosítania.⁴¹ Az olasz fronton az Isonzó folyónál sorakoztak fel a két fél csapatai. A Monarchia háború előtt erődök kiépítésével már megerősítették a két ország tiroli és karintiai határszakaszát, de az Isonzó folyó körzetében nem

történt ez meg. Ebből adódóan ez a szakasz lett az olaszok támadásának fő iránya, itt láttak lehetőséget arra, hogy a Monarchia védelmi vonalát áttudják törni. Az osztrák-magyar vezetés elsődleges feladatok közé tartozott, hogy minél hamarabb erődítési munkákat végezzen el a területen. A munkálatokkal párhuzamosan megkezdődtek a csapatok szállítása is.⁴² A négy isonzói csata megszakításokkal 1915 júniusától egészen decemberig kitartott, melyben mind két fél jelentős veszteségeket szerzett. A csaták Görznél⁴³, Monte Sabotinsonál és Podgora magaslaton, valamint a Doberdón⁴⁴, Monte San Michele⁴⁵ és a Monte dei sei Busi hegyeken zajlott. Az ötödik isonzói csata 1916. márciusában zajlott, majd a hatodikra augusztusban került sor, melynek eredményeképpen az olasz erők elfoglalták augusztus 9-én Görz városát. A hetedik, nyolcadik és kilencedik isonzói csatában az ellenséges erők 2-3 kilométerrel hátrébb szorították a Monarchia erőit. Ezt követően egy több mint fél éves hadműveleti szünet állt be az olasz fronton. A tizedik isonzói csata 1917. május és június között, míg a tizenegyedik augusztus és szeptember között zajlott. Ennek eredményeképpen az olaszok elfoglalták a Kuk-hegyet és a Bainsizza-fennsíkot. A tizenegy isonzói csata során az álló háború révén (amely ráadásul hegyi terepen zajlottak) mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett, emellett az olasz csapatok kb. 250 km²-nyi területet hódítottak el az Osztrák-Magyar Monarchiától. 1917. október 24-én a központi hatalmak csapatai nagyszabású támadást indítottak az olasz seregek ellen, amely a caporettoi áttörésként került a történelemkönyvekbe (tizenkettedik isonzói csata). A hadművelet sikeréért Otto von Below porosz gyalogsági tábornok felügyelt. A harcok eredménye, hogy a központi hatalmak egységei elfoglalták Caporetto városát, és visz-

³⁸ GALÁNTAI 2001. 350–353.

³⁹ MAKKAY 1934a. 83.

⁴⁰ POLLMANN 2010. 72–74.

⁴¹ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 138–141.

⁴² STENCINGER 2015. 125–128.

⁴³ MAKKAY 1934b. 166.

⁴⁴ MAKKAY 1934a. 107.

⁴⁵ MAKKAY 1934b. 166.

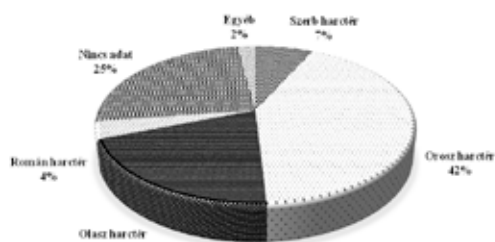
szá szorították az olasz erőket a Tagliamento⁴⁶ folyó mögé, november végére pedig a Piave mentén sorakoznak fel a szembenálló felek. A novemberi harcok kimenetele, hogy a győztes szövetségesek a nagy kiterjedésű észak-olasz-orosz területek mellett, hadianyagot és felszerelést is zsákmányoltak. Az 1918. június 13-án indított piavei⁴⁷ offenzíva sikertelennek bizonyult így június 20-án visszavonulót fújnak a Monarchia csapatai. A júniusi ütközetek végkifejlete az, hogy az osztrák-magyar haderő jelentős veszteséget szenvedett (elvesztve a támadó képességét), hatalmas anyagi veszteségek is érték a dualista állam erőit. Az olasz csapatok már francia és angol erőkkel kiegészítve 1918. október 24-én indítottak támadást a Monarchia erői ellen, a védők erőit már október 30-ra áttörik. A központi hatalmak katonái hősiiesen védték a frontvonalat, de mind hiába nem bírtak az ellenséges erőkkel. November 3-án aláírták a fegyverszüneti megállapodást az osztrák-magyar és olasz felek, amely csak november 4-én lépett életbe.⁴⁸

Román front

Az antant két éven át tartó hívásának eleget téve, a román kormány hosszas hezitálás után szánta el magát, hogy hadat üzenjen az Osztrák–Magyar Monarchiának. Az 1916. augusztus 17-án aláírt bukaresti szerződés értelmében, Románia vállalta, hogy legkésőbb augusztus 28-án hadba lép az antant oldalán. Az antant vezetői közölték Bratianu miniszterelnökkel, ha nem lépnek be a háborúba, akkor már nem tartanak igényt a román segítségre, és így nem kapja meg azokat a területek, amelyeket a titkos tárgyalásokon számukra ígértek. Románia 1916 augusztus 27-én nyilvánosságra hozott hadüzenetével, indította meg a támadást.⁴⁹ A román csapatok lassú mozgása, lehetővé tette a határvédők számára, hogy feltar-

tóztassák a támadó csapatokat. Kevés háborús tapasztalatokkal rendelkező román csapatok szeptember és október fordulóján kénytelenek feladni az Erdélyben megszállt területeket a jól szervezett és tapasztalatokkal rendelkező központi hatalmakkal szemben. A központi hatalmak folyamatos előrenyomulásának következményeként december 6-án a románok kénytelenek voltak kiüríteni az ország fővárosát, Bukarestet és a ploiesti olajmezőt is. Az oroszok kilépésével Románia nem vállalta a további harcokat, így 1918. május 7-én Bukarestben aláírták a központi hatalmak és Románia közti békeszerződést. (De a román vezetés nem ratifikálta a békeszerződést.) Románia november 9-én hadat üzent a központi hatalmaknak, majd 10-én mozgósította a haderejét, ezt követően a védtelen Erdély megszállását megkezdte.⁵⁰

Endrődi katonák a fronton

4. ÁBRA ❖ Az egyes frontokon elesettek megoszlása⁵¹

Mint ahogyan a 4. diagramból is kirajzolódik az endrődi hősi halottak, az osztrák-magyar haderő által vívott frontvonalak valamelyikén képviseltették magukat. A fenti adatokból következtethetünk arra, hogy a legjelentősebb veszteséggel az orosz hadszíntéren számolhatunk, itt összesen 156 fő lelte halálát a 371 főből. A 156 adatból csak 82-nél találkozzunk pontos település vagy helynévvel

⁴⁶ MAKKAY 1934b. 193.

⁴⁷ MAKKAY 1934a. 93.

⁴⁸ BALLA 2010. 75–92.

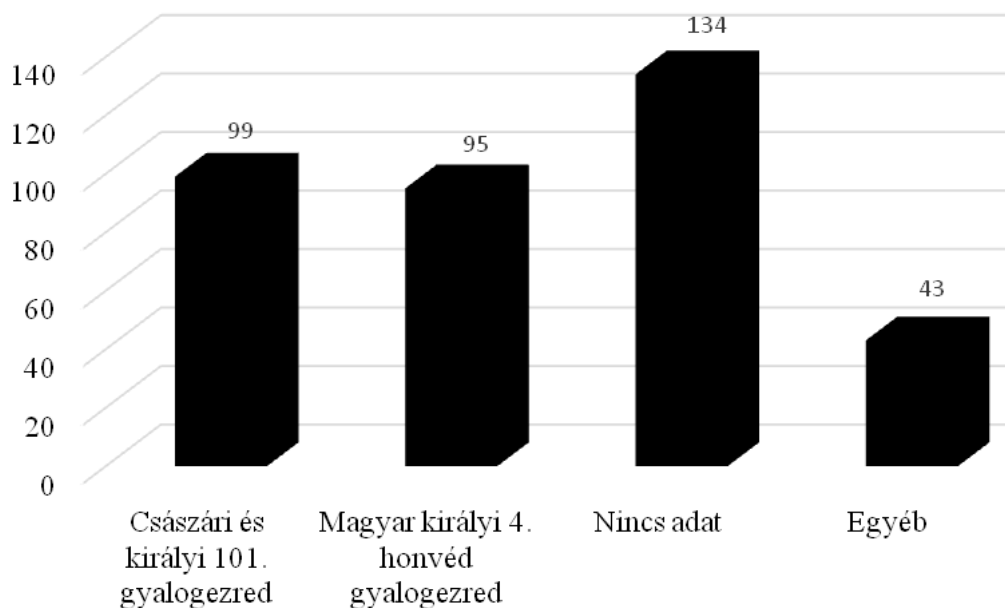
⁴⁹ HAJDÚ–POLLMANN 2014. 223–224.

⁵⁰ POLLMANN 2010. 93–109.

⁵¹ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

ugyanis 74 főnél csak annyit közölnek, hogy orosz hadszíntér. A következő települések fordulnak elő legtöbbször, mint a katona eleseték helyszíne: Chyrow, Gorlice, Krupnicza, Lemberg, Luck, Podkanicu, Przemysl, Osztrozec és Zombor. „Második” legtöbb veszteséggel az olasz fronton találkozunk. Igaz, hogy kisebb számban, szám szerint 75 fő (ebből 34 főnél olasz hadszíntér van megadva). A következő helyszínek közelében haltak hősi halált az enrdódi katonák: Doberdó, Görz, Monte Lemerle, Monte St Michele és Piave. De nem felejtkezhetünk meg arról sem, hogy a balkáni és román hadszíntereken is számos hősi halottakkal találkozunk. A szerb harctéren összesen 26 fő (ebből 11 főnél csak az van megjelölve, hogy a szerb harctéren esett el) lelte halálát, többek között: Belgrád, Grodina, Szarajevó és Zimony település mellett. Érdekesség, hogy a balkáni hadszíntéren találkozunk 3 olyan

települések a következők: Durazzo, Less és Zsuci. A román hadszíntérnél elesettek száma 13 fő (ebből 5 főnél román hadszíntér van csak jelölve), a következő helyszínek vannak megjelölve: Brassó, Bukarest, Lipot és Sósmező. Sajnos itt is azzal a jelenséggel találkozunk, hogy nem mindenkinél szerepel helyszín, hogy hol hal hős halált. Ebben a csoportban összesen 93 adatot találhatunk. Elmondható, hogy ténylegesen 59 főnél nincsen halálozási helyszínről adatunk. Szeretném külön felhívni a figyelmet az egyéb csoportra, amely további két részből áll. Az adatok között találkozunk 5 fővel, akiknek a halálozási helyszíne Endrőd, ennek az az oka, hogy a háborúból hazaérkezett személy, a háborúban szerzett „sebekbe” halt bele. Az otthon elhunytaknak a halál oka jellemzően a TBC (tüdővész) volt. Emellett további 3 főnél csak annyi van megjegyezve, hogy a harcmezőn esett el.⁵²

személlyel, akiknél a halál helyszíneként Albániát adják meg, két főnél 1916-os míg egy személynél 1918-as halálozási dátummal. A

⁵² MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

BALRA LENT: 5. ÁBRA ❖ *Az elesettek alakulat szerinti beosztásának megoszlása*⁵³

Azt, hogy igen sok embernek nem tudjuk a pontos halálzási helyét John Keegan sorai adhatnak választ: „*A temetők maradnak. A csatában elesettek közül sokakat sohasem lehetett eltemetni. Testüket szétszaggatták a gránátok, maradványaik azonosíthatatlan darabokban szóródtak szét. Sok más holttestet nem sikerült a harc hevében kihozni a csataterőről, majd utána szem elől tévesztették őket. Bedőlő gránáttölcsek temették el őket, rájuk szakadt a pusztuló lövészárkok oldala, vagy bomlás közben elnyelte a tetemeket a csaták nyomán visszamaradó felszaggatott föld. Orosz vagy török katonát eleve keveset temettek el tisztességesen, és a keleti front hatalmas térbeli elmozdulásokat megélt csatatarein hősi halált halt német, valamint osztrák–magyar katonák közül is sokan csak egyszerűen megtertek az anyaföldbe. A nyugat helyhez kötött harcmezőin a harcolók sikeresebb erőfeszítést tettek a végtisztesség szabályainak betartására. Kezdetből szerveztek katonatemetőket, hadisír-nyilvántartási tisztek jelölték ki a parcellákat, és amikor az idő engedte, lelész és a halott bajtársai vettek részt a temetési szertartáson. Még így is a háború végére az elveszettek majdnem felének valóban elvesztek a földi maradványai.*”⁵⁴

A 4. diagramon kirajzolódik az, hogy melyek a leggyakoribb alakulatok, ahol hősi halottjaink szolgáltak. Az anyakönyvekben sajnos igen sok helyen nem tüntették fel az elhunyt személy alakulati beosztását, ennek okának feltárása és az adatok pontosítása további kutatómunkát igényel, azonban a meglévő adatok is elégségesek az elemzésre. Az adatokat látva megállapítható, hogy az endrődi hősi halottak többsége a császári és királyi 101. gyalogezredben teljesítettek szolgálatot szám szerint

99 fő. Emellett egy másik jelentős többséggel bír azoknak a száma, akik a magyar királyi 4. honvéd gyalogezredben szolgált összesen 95 fő. Az egyéb csoportba számos alakulatot találhatunk, amelyben csak pár fő volt érintett a vizsgált településről. Például: a császári és királyi 34. honvéd gyalogezredben 3 fő, a császári és királyi 82. székely gyalogezredben 5 fő, a magyar királyi 2. honvéd gyalogezredben 8 fő, a magyar királyi 3. honvéd gyalogezredben 4 fő, további 2 fő pedig a császári és királyi 16. huszárezredben teljesítettek szolgálatot. Érdeklenség képpen szeretném kiemelni, hogy 1 fő ’magyarított haderő’hoz tartozó katona volt, emellett vöröskatona 1 fő, és további személyek szolgáltak tüzérezredekben, árkász és utász zászlóaljokban.⁵⁵

Beosztás és rendfokozati adatok	
Honvéd	16
Póttartalékos	17
Katona	31
Gyalogos	44
Népfelkelő	90
Egyéb	42
Nincs adat	131

2. TÁBLÁZAT ❖ *Az elesettek beosztás és rendfokozati megoszlása*⁵⁶

Mint ahogy a 2. táblázat adataiból is kitétni, az elesett katonák beosztása is tükrözi, hogy egy hagyományos paraszti társadalomból jönnek, ahol nem feltétlen az iskolázottság kerül előtérbe a gyermekek és családok számára. Így a katonák a hadseregben betöltött pozíciói egyfajta visszatükrözés a társadalomban „elfoglalt” helyüket illetően, ugyanis a vizsgált községből többségében a gyalogság kötelékét erősítették a harcok folyamán. Sajnálatos mó-

⁵⁵ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

⁵⁶ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

⁵³ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

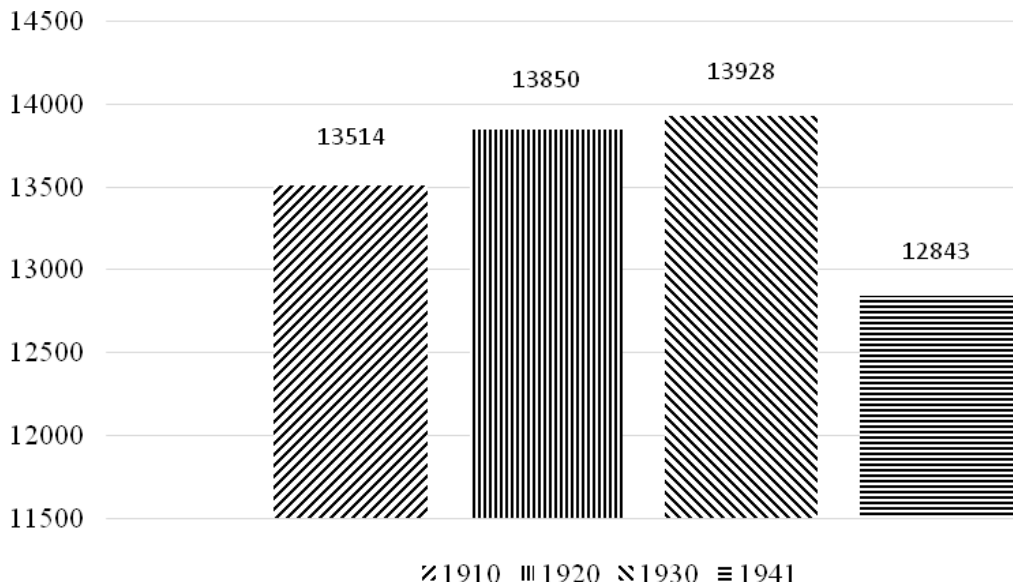
⁵⁴ KEEGAN 2010. 718.

don itt is az adatok hiányos rögzítésébe ütközünk. A hősi halottak jelentős részénél nem közölték a halott katoná rangját, beosztását. A részleges adatokból csak halvány képet kaphatunk a az esettek katonai viszonyait illetően: 10 fő tizedes, 7 fő őrzetető, 3 fő tüzér, 3 fő szakaszvezető, 2 fő őrmester, 1 fő főtüzér, 1 fő századtróbitás. A községből mindössze egyetlen tisztként hősi halált halt személyről tudunk, aki főhadnagyi rendfokozatot töltött be. Érdekesség, hogy a főhadnagyi rangban lévő tiszt izraelita vallású, ezzel azt is jelezve, hogy magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, mint az átlag lakos a településen.⁵⁷

A nagy háború társadalmi hatásai

Végezetül, pedig szeretném röviden bemutatni azt, hogy milyen társadalmi változást idézett elő az első világháború embervesztése Endrőd tekintetében.

Az 1920-as népszámlálási adatok alapján Endrőd lakossága az 1910-es 13514 főről 13850 főre nőtt. Röviden megjegyezném, hogy a falu lakossága a háború negatív hatásai ellenére is 350 fővel nőtt. De ha megvizsgáljuk a 6 évesnél fiatalabb népesség számát (7. ábra), akkor észrevehetjük, hogy a születések száma drasztikusan visszaesett (közel felére) a háború folyamán. Ez a változás a későbbi évekre lesz kihatással, ugyanis az elmaradt születések következtében, a lakosság reprodukciójára lesz negatív hatással.⁵⁹ 1930-as népszámlálási adatokat figyelembe véve láthatjuk, hogy minimálisan, de a népesség további 78 fővel gyarapodott.⁶⁰ További ok lehet, hogy az első világháború tényleges demográfiai hulláma az 1941-es népszámlálási adatain láthatjuk meg. Az elmaradt gyermekszületek ekkorra hatnak vissza a népességi adatokban, ugyanis 1941-re érték el a házasságkötés és gyermekvállalás szakaszát, azok a gyerekek, akik a háború idején vagy köz-

6. ÁBRA ✦ *Népesség szerinti megoszlás*⁵⁸

⁵⁷ MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

⁵⁸ KSH 1930. 41.; KSH 1941. 44.

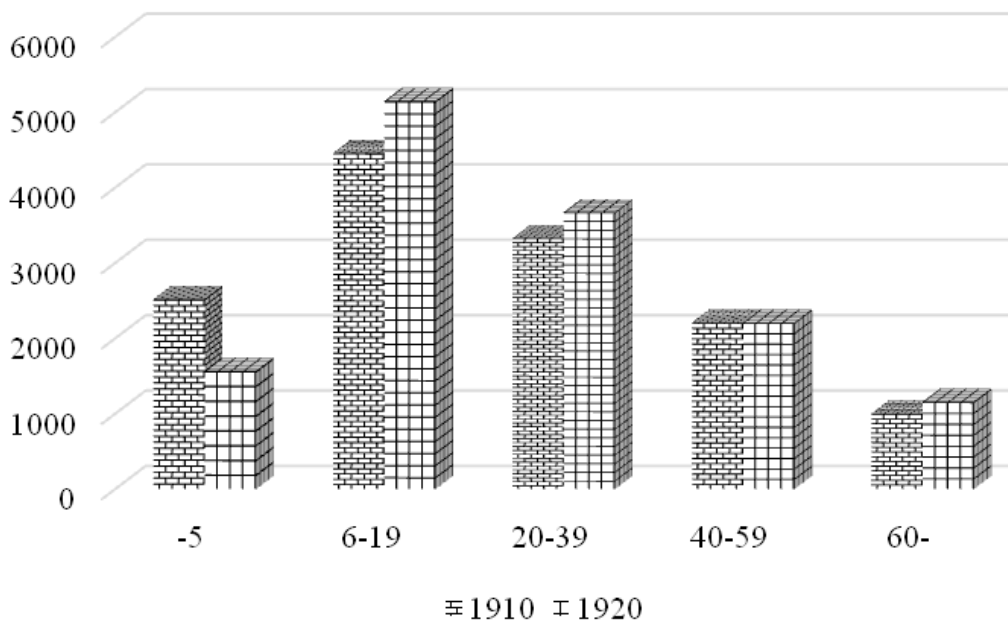
vetlen utána születtek. Mivel kevesebb azon személyek száma, akik házasságot köthetnek

⁵⁹ KSH 1920. 114.

⁶⁰ KSH 1930. 41.

és gyermeket vállalhatnak, így csökken a születések száma is.⁶¹

magas (7150) a férfiakkal szemben (6700), a különbség több mint 450 fő, ez a későbbiek-

7. ÁBRA ❖ Endrőd lakosságának korcsoport szerinti megoszlása⁶²

Különösen az 5 év alatti korosztály számában láthatunk erőteljes változást. Ennek oka igen egyszerű, hogy a háború idején jelentősen visszaesett a gyermekek számának születése. Növekedés a többi korosztályban, azért látható, mert azon fiatalok, akik a háborúban nem vették részt, az 1920-as népszámlálásra érték el azt a kort ami lényegében megnövelte ezen csoportok létszámát.⁶³

Az 1910-es és 1920-as népszámlálási adatok alapján megfigyelhetjük, hogy míg a háború előtt nagyjából azonos volt a férfiak (6715) és nők (6799) aránya Endrődön, addig a háború hatása már igencsak érzékelhető a nők arányának emelkedésével a 20-as népszámláláson. Ekkor a nők aránya már kiemelkedően

ben is kihatással lehetett a helyi társadalomra. Ugyanis felborult a nemek aránya a községben, a háború hatására sok férfi esett el és ez később befolyással lehetett a házasságkötésre és a gyermekvállalásra ezáltal a gyermekszám alakulására is.⁶⁴

Kitekintés

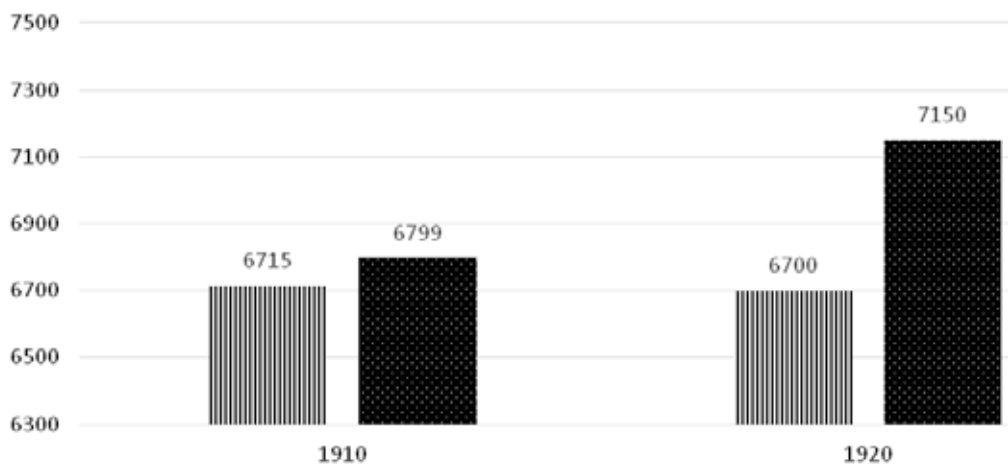
Az első világháború kutatása 100 év távlatából is található olyan feldolgozatlan részeket, amelyek még feltárásra várnak. A felderítetlen részek egyikét képviselhetik az elesett katonák adataira vonatkozó kutatások. A kinyert adatokból részletes információkat kaphatunk a katonákról. Ezen összeírt és a népszámlálási adatokat összevetve mélyebb ismereteket kaphatunk abból, hogy az elesett katonák hiánya miként hatott az adott társadalom életének jelenére és jövőére.

⁶¹ KSH 1941. 44.

⁶² KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

⁶³ KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

⁶⁴ KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

8. ÁBRA ❖ *Endrőd lakosságának nemek szerinti megoszlása*⁶⁵

Jövőbeni céljaim között szerepel, hogy e kutatási területen további kutatómunkával minél szélesebb körben feltárjam a felmerülő pontatlanságokat, illetve részletesebben megvizsgáljam a hadszíntereken elesett katonák és alakulatok közötti viszonyokat. Részletesebben megvizsgáljam azt, hogy az adott frontszakaszon mikor hol, mely ismert harcban estek el az endrődi katonák, illetve hogy ezt a feltáró munkát kiterjesszem a korabeli Gyoma településre is. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁLLAMI ANYAKÖNYVEK JEGYZÉKE. MNL Békés Megyei Levéltár (Békési Fiókleveletár): XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)
- BALLA TIBOR (2010): Az Osztrák – Magyar Monarchia hadereje. In Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Budapest, Kossuth Kiadó. 23–41.; 75–92.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2000): Az I. világháború. Budapest, Korona Kiadó.
- HAAN LAJOS (1870): Békés vármegye hajdana Történelmi rész I. kötet. Pest, Lauffer Vilmos. 167–170.

■ Férfi ■ Nő

- HAJDU TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. Budapest, Osiris.
- HUNYA SÁNDOR (1934): Endrőd története a gyulai uradalomban. Szeged.
- KEEGAN, JOHN (2010): Az első világháború. Budapest, Európa.
- KISS GÁBOR FERENC (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „...kedves bajtársaim kössétek be sebem”: A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark – Belvedere Meridionale. 49–70.
- KSH 1910a: Központi Statisztikai Hivatal: 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:18)
- KSH 1910b: Központi Statisztikai Hivatal: 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként (1913) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:30)
- KSH 1920.: Központi Statisztikai Hivatal: 1920. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint (1923) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:37)
- KSH 1930.: Központi Statisztikai Hivatal: 1930. ÉVI

⁶⁵ KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

- NÉPSZÁMLÁLÁS 1. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint (1932) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:46)
- KSH 1941.: Központi Statisztikai Hivatal: 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. Demográfiai adatok községek szerint (1976) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:55)
- MAKKAY PÁL (szerk.) (1934a): A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma. Budapest.
- MAKKAY PÁL (1934b): Négyes honvédek fegyverben. Békéscsaba.
- POLLMANN FERENC (2010): A balkáni front. In Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Kossuth kiadó. 42–74.; 93–109.
- POLLMANN FERENC (2015): A Monarchiai és a többiek. Barátok és ellenségek. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „...kedves bajtársaim kössétek be sebem”: A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark; Belvedere Meridionale, 2015. 11–19.
- ROMSICS IGNÁC (2005): Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris.
- STENCINGER NORBERT (2015): Harcok a Doberdó-fennsík védelmében az első isonzoói csatában. A terepbe járások tapasztalatai. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „...kedves bajtársaim kössétek be sebem”: A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark – Belvedere Meridionale. 121–136.
- TÍMÁR ANTAL (1998): Föld nélkül...: amerikasok, kubicosok, summások, eltelepültek/ összeáll. Hornok Lajosné Németh Eszter; történelmi anyagot feld. Tímár Antal. Honismereti Egyesület, Gyomaendrőd. 13–48.
- Állami anyakönyvek másodpéldányai. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/allami_anyakonyvek_masodpeldanyai (Hozzáférés: 2016. május 20. 17:39)

FENYŐ NOÉMI

fenyonoemi@gmail.com
hallgató (SZTE BTK)

Jelképek és szimbólumok a rózsák háborújában

— *Symbols and Emblems in the War of Roses* —

ABSTRACT The war, that was raging in England between 1455 and 1485, is collectively known as the Wars of the Roses. It was named after the emblem of the two opposing dynasty: the white rose of York, and the red one of the Lancasters. But in fact, these symbols were not used by them, the term “Wars of the Roses” was invented later. However, many other emblem can be seen on both sides: for example, they used animals (real and also fictitious ones), plants, heavenly bodies, or even simple objects as symbols.

This study presents some symbols that were actually used at this time, and tries to explain their meaning: why did the aristocratic families choose them? On the topic, many questions arise such as: What was Earl of Warwick, the “Kingmaker’s” symbol and what did it mean? How could a misunderstood symbol cause trouble on the battlefield? How could the Tudors dump on Richard III in their propaganda by using his emblem? With which symbols Henry VII tried to legitimize his power? Among other things, the study gives answers to these questions.

KEYWORDS symbol, Lancaster, York, Wars of the Roses, Richard III, Henry VII

DOI 10.14232/belv.2016.4.8 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Fenyő Noémi (2016): Jelképek és szimbólumok a rózsák háborújában. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 108–114. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A középkori Nyugat-Európa társadalmainak egyik legfontosabb alapegysége a család volt. Noha elsősorban az uralkodónak és a pápának tartoztak hűséggel, ezután mindenki saját rokonsága boldogulásáért dolgozott. A cél az volt, hogy minél magasabb társadalmi pozícióba kerüljenek. Ennek egyik jele az volt, hogy saját családi jelképet birtokolhattak. Angliában a nemesség joga volt a címertartás. A címer a XII. században alakult ki, mint a csatákban használt megkülönböztető jel. Később a viselő címét és rangját jelképezte. A rajta lévő ábra kinézetét szigorú előírások szabályozták, az ezzel foglalkozó tudományágat pedig heraldikának nevezzük. A

pajzs a címer legrégebbi és legfontosabb eleme, a címersisak és a pajzstartók XIV. századi járulékok. A címerben olyan állatok, növények, ábrák, színek találhatók, amelyek valamilyen szimbolika alapján jellemzőek a családra: nyilvánvalóan szerettek volna minél hősiesebb tartalmat kötni magukhoz. Uthalhattak a viselő társadalmi helyzetére is (házas ember, hajadon, elsőszülött fiú stb.).¹ A királynak és a főuraknak is voltak jelképeik. Ők saját embereikre is szimbólumaikkal díszített egyenruhát, libériát adtak: ezzel is jelezve, hogy az illető mely családot szolgálja. Ezekből a jelképekből fogok most néhányat bemutatni, előtte azonban szükségesnek tartom röviden ismertetni a vizsgált korszaknak, a rózsák háborújának főszereplőit, akiknek szimbólumairól tanulmányom szól.

A harcok két ellenséges dinasztia, az uralmon lévő *Lancaster* és a trónkövetelő *York* között zajlottak. A háború kezdetekor trónon lévő *VI. Henrik* (1422–1461, 1470–1471) felesége

Richard, York hercege a ludlowi
St. Laurence-templom üvegablakán

a francia származású *Anjou Margit*, fiúk pedig *Edward*, a walesi herceg. Az ellenük támadó *Richárd*, *York hercegéből* még nem lett király, két fiából viszont igen: *IV. Edward* (1461–1470, 1471–1483) és *III. Richárd* (1483–1485). Egyik legfontosabb szövetségesük *Richard Neville*, *Warwick grófia* volt: ő azonban *Edward* uralkodása alatt a Yorkok ellen fordult, és két lázadást is kirobbantott, fél évre pedig visszaszerezte *Henrik*nek a trónt. *III. Richárdot* végül *Tudor Henrik* győzte le 1485-ben *Bosworthnál*. Ő édesanyja családja, a *Beaufortok* nyomán követelte a trónt, akik *III. Edward* leszármazottai voltak.

A dinasztia és az arisztokrata családok egymással rivalizáló tagjai valamilyen csodás, legendás dologból eredeztették jelképeiket. Ezekből a legérdekesebb *IV. Edward* volt (ekkor még *March grófia*), aki az 1461. februári, *Mortimer's Cross*nál vívott csatánál próbálta legitimizálni hatalmát. A történet szerint ekkor valamilyen természeti jelenség miatt három Nap jelent meg az égen. Rögtön elhíresztelte, hogy ez őt és két életben maradt fiútestvérét, *George*-ot és *Richárdot* szimbolizálja, az ő oldalukra állt a természet. A csatát megnyerte, jelképének pedig a Napot választotta.² Ez az összes civilizációban a születés vagy újjászületés jelképe, a világságge, mely ellentétbe állítható a sötétséggel. *Edward* ezzel is utalhatott arra, hogy „új Nap kelt fel”: tehát a *Lancasterek* „éjszakája” után felkelt *York* dicsőséges „napja”, ami egy új korszakot jelöl. Erre utalnak *Shakespeare III. Richárdjának* kezdő sorai is: „York napsütése rosszkedvünk telét / Tündöklő nyárrá változ-

¹ FONTANA 1995. 71.

² GILLINGHAM 1985. 159.

tatta át.”³ Nem egyedülálló, hogy egy uralkodó ezt választja jelképének, többen egyenesen a Naptól származtatták magukat: a perui inkák, az egyiptomi fáraók, vagy a japán császárok.⁴

A libériáknak a csatákban is fontos szerepe volt, hisz onnan tudták, ki az ellenség. Gond adódhatott viszont abból, ha két egyenruha hasonlított. Ez volt a probléma az 1471-es barneti csatában, ahol *Oxford grófjának* emberein sugaras csillag volt, ami könnyen összekeverhető *Edward* jelével. Ő viszont az ellenséges *Richard Neville, Warwick gróf* mellett harcolt. A katonák látását a köd is nehezítette, így tévedésből saját szövetségesei támadtak rá *Oxford* seregére, akit a királynak hittek. Árulást kiáltottak, a gróf embereivel elmenekült, szövetségese, *Warwick* pedig elveszítette a csatát.⁵

*Richard Nevill*nek több jelképéről is fennmaradtak utalások. Az egyik, *Shakespeare*-t idézve egy „Csomós ducán lángolt mérgező medve” volt.⁶ Ez az állat az, mely értékelését tekintve az egyik legnagyobb változáson esett át a történelem folyamán. *Hellászban Artemisz* segítője. Ő változtatta medvévé *Kalliszto* nimfát, akire rátámadt saját fia, *Arkasz*: *Zeus* ekkor a Nagymedve és Kismedve csillagképeké változtatta őket. Az északi civilizációkban *Odin*hoz és *Thor*hoz kötődött, és medve az emblémája a legvitézebb skandináv harcosoknak. Az erőt és férfiaságot megtestesítő állat a germán mitológia és számtalan legenda hőse volt, a pogány ünnepek főszereplője, téli álma alatt pedig bizonyára a túlvilágon tartózkodik: tavaszi ébredése az élet visszatérését jelenti. A hősies medve képével a középkorban az egyház számolt le, hisz az állat az északiak pogányságához kötődött. Otromba, esetlen, buta, és neveltségese állat lett belőle, akit szájkosárral mutogattak a vásári medvetáncolatok.⁷ *Warwick*

mégis ezt választotta egyik jelképének. A leláncolt, őrző medve nyilvánvalóan az elfojtott indulatokat, az erőt jelzi, tehát ő inkább az ókori jelentéshez nyúlt vissza emblémája kiválasztásánál. Mivel a jelképek valamilyen szinten kapcsolódnak tulajdonosaikhoz, a gróf utalhatott arra, hogy nem jó ujjat húzni vele: most ugyan más került fölénybe, de fordulhat a kocka.

Másik jelképe egy bütykös bot: érdekes megfigyelni, hogy ez a szimbóluma is nagy hatalmat képviselt. A bot a lelki, társadalmi, intellektuális fölény jelképe, melyet a nomád népeknél a törzsfőnök hordozott, az ókori *Egyiptomban* pedig a hatalom szimbóluma volt (hieroglifa alakja például vezetést jelent). Ez az emblémája a marsalloknak is, akik vaskezéssel irányítják embereiket, illetve a pápának. A katolikus egyház fő pásztorbotja, a ferula keresztben végződik, utalva arra, hogy Jézus segítségével irányít. Fontos megemlíteni *Mózes*t, aki botjával vizet fakasztott a kősziklából: tehát ez egyfajta termékenység szimbólum is.⁸ Fennmaradt egy történet, mely szerint a grófnak meggyűlt a baja ezzel a jelképpel. Az eset 1460 decemberében, a *wakefieldi* csata előtt történt, mikor ő és szövetségese, *Yorki Richárd* a *sandali* várban időzött, *Andrew Trollope* pedig beküldte az ellenséges *Somerset* hercegének négyszáz emberét, *Warwick* bütykös botos mezében: a jelvényekkel tehát könnyű volt visszaélni.⁹

Yorki Richárdot tekintve érdekes forrás a *ludlowi St. Laurence templom* festett üvegablaka, ami őt ábrázolja, ruháján sok szimbólummal, amint térdelve imádkozik. Az első szembeötlő dolog mindenképpen a fején lévő korona: noha sosem lett belőle király, hiába igényelte a trónt, csak fiának sikerült megszereznie azt. Öltözékén két motívum váltakozik: egyik az *Anjou lilium*, másik az oroszlán. Ez a fenevad az állatok és a zoológiai jelképrendszer királya. Az ókorban *Gilgames*, *Heraklész* és *Sámson* pusztá kézzel fojtották meg őket: az

³ SHAKESPEARE: *III. Richárd*. Ford: Vas István. Első felvonás, első szín.

⁴ JANKOVICS 1997. 201–204.

⁵ GILLINGHAM 1985. 57–58.

⁶ SHAKESPEARE: *VI. Henrik*. II. rész. Ötödik felvonás, első szín.

⁷ GARDON et al. 2009. 382–383.

⁸ GARDON et al. 2009. 79–80.

⁹ GILLINGHAM 1985. 156.

állat az iszonyú erőt testesítette meg. De az alázat és az igaz hit is legyőzheti, ahogy azt a bibliai *Dániel* példája is mutatja. Érdekes *Szent Jeromos* története is, aki mellé hálásan odaszegődött az állat, miután a férfi kihúzta lábából a tüskét, de állatmesékben is gyakori, hogy egy kevésbé erős lényhez csapódik védelmezőként, miután az segített rajta. Őrzi a kapukat és a trónusokat, zászlókon, pénzeken kortól függetlenül a királyt, a lovagot, vagy az oltalmazó államot jelenti. Mindig is királyi jelkép volt, például a fáraók is gyakran hasonlították magukat hozzá. A kereszténység hajnalán Krisztusnak, „*Júda oroszlánjának*” az emblémája lett: ebben a minőségében kereszt formájú dicsfény övezi, és néha pergamentekercset vagy könyvet tart a kezében, ami bírói és uralkodói szerepkörét jelzi. *Szent Márknak*, *Velence* védőszentjének is szárnyas oroszlán a jelképe. Ugyanakkor azonban utalhat a Sátánra, az Antikrisztusra is. *Szent Péter* így ír róla első levelében: „Ellenségetek, a sátán, ordító oroszlán módjára ott kószál mindenütt, és keresi, kit nyeljen el.”¹⁰ Címertanban a XII. századtól nyilvánvalóan kiszorítja a medvét az állatok királyának trónjáról.¹¹ Egy herceg mennyire jogosan viselhetette ezt a nagyon is királyi jelképet? *Yorki Richárd* egyenes ági leszármazottja volt *III. Edward*nak, ráadásul egy idő után trónkövetelőként lépett fel, így talán ezzel is jelezni akarta, hogy joga van a királyságra. Viszont a templom ablakán lévő kép nyilvánvalóan később keletkezhetett, a herceg halála után. Fiai, *IV. Edward* és *III. Richárd*, vagy a nekik kedveskedni szándékozó emberek ruházhatták fel ilyen egyértelműen királyi jelképekkel, mint az oroszlán és a korona, ami igazából csak utódait illette meg.

A százéves háborúban békére törekedő *VI. Henrik* francia lányt vett feleségül, *Anjou Margitot*. Mint ahogy az lenni szokott, az aszszony magával vitte saját jelképeit férje udvarába, így számos képen megfigyelhető a hagyományos francia szimbólum, a lilium. Angol

ábrázolásokon azonban nem csak a királynéra utalhatott: az esküvő idején (1445) még dúlt a százéves háború, melyben az angol uralkodók harcoltak a francia koronáért, sőt, francia királynak is hívták magukat, így a szimbólum használatára is igényt tartottak. A liliumot még *Klodvig*, az első frank király választotta jelképének, de hivatalossá csak a *Capeting* uralkodók alatt vált. 1285-ben *III. Fülöp* király háromra csökkentette a szirmok számát, utalva a Szentháromságra. 1687-ben rendelet tartotta fenn az uralkodóknak az égszínkek alapon aranyliliumot, megtiltva, hogy alattvalók is használhassák. A királyságban viszont a gyalázatot is jelentette: az elítéltekre liliumos szégyenbélyeget sütöttek. A jelkép a Francia Királyság bukásáig, 1830-ig fennmaradt. A virág a keresztény művészetben is gyakran előfordult: az angyali üdvözlés képein például *Gábel arkangyal* gyakran tart kezében liliumot. A szimbólum egyébként kétféle és ellentétes jelentést hordoz: az érzékiséget, de a szüzességet és keresztény tisztaságot is hozzá kötik.¹²

VI. Henrik fia, az 1453-ban született *Edward walesi herceg* is már nagyon fiatalon rendelkezett saját szimbólumokkal, amiket nagyrészt anyja, *Anjou Margit* harciasságának köszönhetett, aki rendíthetetlenül küzdött fia jogaiért. 1459-ben a fehér hattyút választotta jelképének, katonái libériájára is ezt rakatta.¹³ Ebben az állatban kettősség figyelhető meg, több szempontból is. A fehér hattyú a szépség és a költészet, míg a fekete a halál jelképe. Ráadásul egyszerre hím és nőstény. A görög mitológiában többször feltűnik, mint *Apollón* madara, valamint *Zeusz* ebben az alakban csábította el *Lédát*.¹⁴ Egyben az élet madara, az emberi lélek jelképe, Platónnál pedig a haláluk előtt legszebb éneküket eléneklő hattyúk dala a halhatatlanságtudat, a boldogan vállalt halál örömeinek kifejezője.¹⁵ Ez az állat a tisztaságot

¹⁰ Péter első levele 5.8. Biblia, 1992. 1392.

¹¹ GARDON et al. 2009. 438–440.

¹² GARDON et al. 2009. 361–363.

¹³ TUCK 1985. 312.

¹⁴ GARDON et al. 2009. 220.

¹⁵ PÁL-ÚJVÁRI 1997. 193.

is szimbolizálta: ellentétbe állítva itt a herceg gyermeki ártatlanságát a lázadó Yorkkal.

Egy másik madár is a walesi herceghez köthető, későbbi időpontból. 1471-ben, mikor IV. Edward visszatért Burgundiából a trónjért, hogy megnyerje és megnyugtassa a népet, azt híresztelte, hogy csak jogos örökségéért, a hercegségért jött, nem a koronáért. Megtévesztéséhez az is hozzátartozott, hogy Henriket éltette, ráadásul fia jelvényét, egy struccotlat is magára tűzött.¹⁶ Érdekes választás volt pont ez az állat, hisz falánknak, lustának és gyávának tartották, aki veszélyhelyzetben fejét a homokra fekteti, így próbálva elbújni.¹⁷ Egyben a csalók és a szimulánsok szimbóluma, mivel szárnyait ugyan mozgatja, de repülni már nem tud. Ez nem tűnik egy herceghez illő jelképnek, azonban vannak pozitív jelentései is: az Istenben bízó embert is jelképezi, hiszen költéskor a Napra bízva tojásait. Egyben Krisztus-szimbólum is lehet, ugyanis a hagyomány szerint úgy szabadítja ki a homokba temetett tojásaiból kikelő fiókáit, mint ahogy a Megváltó is teszi a lelkekkel azok feltámadásakor. A struccnak magyar vonatkozásai is vannak a heraldikában: Anjou királyaink, Károly Róbert és Nagy Lajos sisakdíszén is szerepel a patkót harapó strucc.¹⁸ A walesi herceg esetében nyilvánvalóan a pozitív tartalmak kerültek előtérbe, nem a lustaság és a gyávaság.

III. Richárd jele a vadkan volt.¹⁹ Szimbolikájának történetét tekintve ez az állat sok hasonlóságot mutat a medvével: a kereszténység megerősödésének következtében az ő jelentése is degradálódik. A kelta és északi hagyományokban a magányosan élő vadkan az erőt és a bátorságot jelzi: ez is mutatja, hogy nem azonos a disznóval. Az ókori görögöknél és rómaiaknál nagy presztízs övezte a vadkan-

adását, hisz veszélyes volt. Heraklésznak tizenkét munkája egyikeként szintén meg kellett ölnie egyet. A keresztények csak negatív tulajdonságait őrizték meg: az ördöghöz társították a fékezhetetlenül indulatos, magának való, vérengző és pusztító állatot.²⁰ Érthető, hogy a hadvezetéssel foglalkozó Richárd (ekkor még Gloucester hercege) egy ilyen erős jelképet választott magának. Viszont később a Tudor propagandában ezt is ellene tudták fordítani: a vadkan ördögi jelentését helyezték előtérbe, ezzel is alátámasztva, hogy az utolsó York-házi király egy szörnyeteg volt.

VII. Henrik anyai rokonságának, Beaufortoknak a csapórács volt az emblémája, ami talán a champagne-i Beaufort-várat szimbolizálta, ahol John of Gaunt szeretője világra hozta Margaret nagyapját. Ezt később VII. Henrik Tudor jelképpé tette, a Westminster-apátságban is csapórácsokból álló sordísszel ékesítették kápolnáját, és sok más helyen is előfordult, mint a Tudor-dinasztia szimbóluma.²¹

A Beaufortok másik jelképe a szürkésbarna tehén volt.²² Ez a táplálékot adó állat a teremtés kozmikus jelképe, a boldogság megtestesítője. Indiában és Egyiptomban szent állatnak tartják, melyet ívelt szarva miatt a Holddal, teje miatt a Tejútal kapcsolnak össze. Görögországban részt vettek a körmenetekben, nyakukban virágkoszorúval. Tehénnek szokták ábrázolni Hathort, a szerelem és az öröm egyiptomi istennőjét, mely napkorongot hordoz szarvai közt. Őt úgy is lehet látni domborműveken, amint a fáraót szoptatja.²³ Az istennők közül nem csak Hathor kapcsolódott az állathoz: Hérát a „tehén szemű” jelzővel szokták emlegetni.²⁴ Ez az anyaság jelkép mondhatni igencsak illik a családhoz. A Beaufortok III. Edward harmadik fiától, John of Gaunt-tól és szeretőjétől, Katherine Swynfordtól származnak. Az asszonyt később feleségül vette,

¹⁶ Edward IV returns to England and wins the battle of Barnet, 1471. In *English Historical Documents IV. 1327–1485*. Routledge, London, 1996. 308.

¹⁷ GARDON et al. 2009. 512–513.

¹⁸ PÁL-ÚJVÁRI 1997. 413.

¹⁹ Shakespeare: *III. Richárd*. Harmadik felvonás, második szín.

²⁰ GARDON et al. 2009. 616–617.

²¹ GRIFFITHS–THOMAS 2007. 160.

²² GRIFFITHS – THOMAS 2007. 162.

²³ GARDON et al. 2009. 569.

²⁴ JANKOVICS 1997. 119–120.

gyermeküket pedig törvényesíttette, de kikötötték, hogy a trónt nem örökölhetik (később VII. Henrik mégis ezen az alapon foglalta el a trónt). A tehén nyilvánvalóan *Katherine*-re utal: a *Beaufort*-család anyjára.²⁵

Bosworthnál *Henrik* egyik zászlóján a századok fölött aratott brit győzelmet jelképező fehér sárkány mintájára vörös sárkány szerepelt a hagyományos zöld-fehér walesi háttér előtt, hisz a *Tudor* család innen származott. Ez a mitikus állat Nyugaton negatív jelkép, a gonoszság egyik megtestesülése, Keleten, például Kínában viszont az éber őr szerepét ruházzák rá. Mint minden őr, ádáz és legyőzhetetlen, vastag bőrét nem fogja kard, kivéve, ha azt egy természetfölötti erővel megáldott hős forgatja. Tátongó szájából tüzet okád. Sok kultúrában előfordul: *Iaszón* az Aranygyapjút, *Heraklész* pedig a *Heszperiszek* aranyalmait keresve győzi le, a germán mitológiában *Siegfried*, a keresztény legendákban pedig *Szent György* tűnik ki sárkányöléssel. Később *Antiochiai Szent Margitot* is ábrázolják úgy, hogy lábbal tiporja a gonosznak eme megtestesítőjét. A sárkány fontos szerepet játszik az alkímiában is. A walesiek jelképe egy monda alapján lett: az *Arthur* királyt és a kelták országát jelképező vörös sárkány harcolt egy idegen népet jelképező fehérrel. Ha mindkettőt elásná *Oxfordban*, *Britannia* közepén, soha nem érné baj a sziget lakosait.²⁶ A bosworthi csata után a másik *Beaufort*-emblémát, a szürkésbarna tehenet ábrázoló lobogóval együtt nagy pompával ezt is *Londonba*, a *Szent Pál-székesegyház* északi kapujához vitték. Ettől kezdve a *Tudorok* királyi címerét az egyik oldalról vörös sárkány tartotta. A jelkép megjelenik a *cambridge-i King's College* festett üvegein, amelyet VII. *Henrik* szentként tisztelt nagybátyja tiszteletére fejezett be, valamint *Henrik* sírján, amelyet *Torrigiano* 1513-ban fejezett be.²⁷

A hagyomány szerint a legelterjedtebb szimbólum azonban mégis a rózsza volt, amiről

a háború a nevét is kapta. Általános vélekedés szerint „a *Yorkok* jele a fehér, míg a *Lancastereké* a vörös rózsza volt”. *Morton* könyvében például csak „a Fehér rózsza-Vörös rózsza harca”-nak hívja a háborút.²⁸ A fehér rózsza viszont csak egy szimbólum a sokból, mely a XVI. században lett jelentős. Azt mindenesetre tudjuk, hogy *Shakespeare VI. Henrik* című drámájában már nagy hangsúlyt fektet rá: az egyik jelenetben a főurak egy kertben rózsákat tépnek, ezzel mutatva, melyik párton állnak – ő tehát már tudatosan emeli be művébe ezt a valódinak hitt jelképet.²⁹ Így a rózsák háborúja is későbbi terminus, *Sir Walter Scott* használta először az *Anne of Geierstein*³⁰ című művében.³¹ Nem volt határozottan egyértelmű, hogy a *Lancasterek* jelképe a vörös rózsza, és a *Yorkok* is csak egy jelképként használták a fehéret a sok közül, nem volt kiemelkedő szerepe. Az azonban már bizonyos, hogy VII. *Henrik* házassága *Yorki Erzsébet*tal és trónra lépése összeolvasztotta a két szimbólumot, ezzel is mutatva, hogy a viszályok véget értek, az új dinasztia elhozta a békét.³² A vörös rózsza a bosworthi csata után lett népszerűvé, mint a *Lancaster*-ház szimbóluma, ami érthető, hisz remekül szembe lehetett állítani a *Yorkok* fehér rózsájával, de mégis inkább a kettő ötvözetét használták: a *Tudor*-rózsza külseje vörös, a belseje pedig fehér.³³ Érdekes, ahogy *Vickers* közelíti meg a dolgot könyvében: szerinte a vörös rózsza a százéves háború miatt lett *Lancaster* jelkép, a színe pedig a sok vért szimbolizálja, amit hasztalanul hullattak az angolok az elveszett földekért. Hazatérve a katonák fosztogatásban éltek ki magukat, így otthon is vér tapadt kezükhöz. A vörös mutatja, hogy a *Lancaster* kormányzat bűne a sok túlkapas, mert nem tudott munkát adni a

²⁸ MORTON 1950. 150–156.

²⁹ SHAKESPEARE: VI. *Henrik*. I. rész. Második felvétel, negyedik szín.

³⁰ SCOTT 1910.

³¹ BENNETT, MICHAEL J.: Wars of the Roses. In *Medieval England. An Encyclopedia*. 774.

³² GOODMAN 1991. 3.

³³ GRIFFITHS–THOMAS 2007. 159.

²⁵ BALDWIN–GREGORY–JONES 2012. 225–297.

²⁶ GARDON et al. 2009. 502–504.

²⁷ GRIFFITHS–THOMAS 2007. 162.

katonáknak, akiket végül nemes urak fogadtak szolgálataikba.³⁴ A rózsákat tekintve érdemes megvizsgálni a színek szimbolikáját. A vörös az életerőt jelképezi, a testet életető energiát, az erekben keringő vért. Az ókorban Marsnak, a háború istenének, és Jupiter főistennek is a színe. Szimbolizálja a férfiaságot és az aktivitást is. Kínában a vörös szerencsét hoz, a keresztények számára viszont Krisztus szenvedéseit jelenti. A fehér ezzel szemben a tisztaságot, a szüzességet, a tökéletességet jelképezi, bár utal a halál kapujára is. Keleten a gyász jele. Látható tehát, hogy a két ellenséges családnak olyan színeket is választottak, amelyek jelentésükben szintén nagyon eltérnek.³⁵

Látható tehát, hogy minden család gondosan megválasztotta jelképét, ügyelve a jelentésükre. E rövid összeállítás alapján legelterjedtebbnek talán az állatszimbólumok tűnnek, melyek valamilyen kedvező tulajdonság, szimbólum miatt kerülhettek be a család címerébe, így próbálván azonosulni velük. Állatszimbólumok közül megvizsgáltuk Warwick medvéjét, Yorki Richárd oroszlánját, a walesi herceg hattyúját és struccollát, III. Richárd vadkanját, a Beaufortok tehenét, és a Tudorok sárkányát: mindegyik valamilyen dicsőséges tulajdonság miatt került a családokhoz. A növényi jelképekből a legfontosabbak a francia lilium, valamint rózsák voltak. Tárgyi szimbólumokból Warwick bütökös botját és a Beaufortok csapóracsát említettük. A korban a csillagászati jelképek sem maradhattak el: mint IV. Edward király Napja, vagy Oxford grófjának csillaga. A rózsák esetében láttuk, hogy a színeknek is megvolt a maguk jelentése. A saját címer, rajta a választott jelképekkel tehát kiválóan jelezte birtokosának tulajdonságait, vagy társadalmi helyzetét. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALDWIN, DAVID – GREGORY, PHILIPPA – JONES, MICHAEL (2012): *Asszonyok a rózsák háborújában*. Budapest, Új Palatinus Könyvesház Kft.
- Biblia Öszösvetségi és Újszösvetségi Szentírás. (1992⁷):
- ³⁴ VICKERS 1950. 438–439.
- ³⁵ FONTANA 1995. 66–67.
- Ford: Dr. Gál Ferenc, Dr. Gál József, Dr. Gyürki László, Dr. Kosztolányi István, Dr. Rosta Ferenc, Dr. Szénási Sándor, Dr. Turjányi Béla. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentzség Könyvkiadója.
- English Historical Documents IV. 1327–1485* (1996). Eb. by David C. Douglas. Routledge, London.
- FONTANA, DAVID (1995): *A szimbólumok titkos világa*. Jelképek, jelképrendszerek és jelentéseik. Ford: Bors Katalin Lída. Budapest, Tericum Kiadó.
- GARDON, JEAN – GARDIN, NANON – KLEIN, OLIVIER – OLORENSHAW, ROBERT (2009): *Szimbólumok lexikona*. Szerk: Michel Guillemot, Bethsabée Blumel. Ford: Sóvágó Katalin. Budapest, Saxum.
- GILLINGHAM, JOHN (1985): *A rózsák háborúja*. Ford: Pálvolgyi Endre. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- GOODMAN, ANTHONY (1991): *The wars of the roses*. Military activity and English society, 1452–1497. Padstow, T. J. Press LTD.
- GRIFFITH, RALPH A. – THOMAS, ROGER (2007): *Hogyan lett nagygy a Tudor dinasztia?* Ford: Halász Enikő. Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft.
- JANKOVICS MARCELL (1997): *Jelkép-kalendárium*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Medieval England. An Encyclopedia* (1998): Szerk: Paul E. Szarmach, M. Teresa Tavormina, Joel T. Rosenthal. New York and London, Garland Publishing Inc.
- MORTON, A. L. (1950): *Az angol nép története* 1. kötet. Ford: Szemerédi Oszvald és Szentmihályi János. Budapest, Hungária Hírlapnyomda Rt.
- SCOTT, WALTER SIR (1910): *Anne of Geierstein*. The Waverley Novels Volume XXVIII. New York – London, Harper & Brothers Publishers.
- SHAKESPEARE (1961): III. Richárd. Ford: Vas István. In: *Shakespeare össze művei: Királydrámák II. kötet*. Szerk: Kéry László. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- SHAKESPEARE (1961): VI. Henrik. II. rész. Ford: Németh László. In: *Shakespeare össze művei: Királydrámák II. kötet*. Szerk: Kéry László. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT (szerk.) (1997): *Szimbólumtár*. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából (1997). Budapest, Balassi Kiadó.
- TUCK, ANTHONY (1985): *Crown and nobility*. London, Fontana Paperbacks.
- VICKERS, KENNETH H. (1950): *England in the later middle ages*. A History of England in eight volumes III. London, Methuen.

SZABÓ SÁNDOR

sanyi1126@gmail.com

hallgató (SZTE BTK)

Hegedűs Antal harctéri naplója (1915)¹

— *Front-diary of Antal Hegedűs in 1915* —

ABSTRACT This is Antal Hegedűs field diary from 1915. He was born in Kunszentmárton and his diary was written on the Russian front. I would like to introduce it in my essay.

The operational actions, the daily routines at the front and the captivity are written in details in his viewpoint. I have compared his diary with other soldiers's memoirs to show it easily and punctually. Moreover I have done a local history research about the list and I would like to familiarize with you. Of course, this list hasn't been final yet. Nowadays this chart contains 111 died soldiers's names from Kunszentmárton which can be read on their memorial tablets.

KEYWORDS front-diary, Eastern Front, Antal Hegedűs, prisoner of war

DOI 10.14232/belv.2016.4.9 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szabó Sándor (2016): Hegedűs Antal harctéri naplója (1915). *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 115–128. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ Hegedűs Antal naplóját a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum bocsájtotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

A keleti front története 1914. augusztustól – 1915. szeptemberig

Az 1914. június 28-án Ferenc Ferdinánd és felesége ellen elkövetett sarajevói merénylet lángba borította Európát.² Szerbia, a július 23-i jegyzéket elutasította,³ majd 25-én továbbították a parancsnokságokra a mozgósítás parancsát, így az első mozgósítási nap július 28-a.⁴ Oroszország 1914. augusztus 5-i hadüzenetét követően felsorakoztatta csapatait az Osztrák–magyar Monarchia keleti határán,⁵ és a vártnál gyorsabban mozgósított, s betört Kelet-Poroszországba.⁶ A Monarchia frontja a Kárpátok gerincén a román határtól nyugati irányban, vagyis a magyar határon vezetett. Ezt követően Gorlicénél északnyugatnak fordult Tarnówon át egészen Tomaszówig. Az 1914-es harcok fontos eredménye volt, hogy az orosz haderőnek sikerült körülzárnia a Monarchia legfontosabb keleti erődjét, Przemysl várát. Az orosz siker következtében a Monarchia hadvezetésének két fontos célja volt: hogy megakadályozza az orosz betörést Magyarországra, illetve áttörje a Przemysl körüli ostromgyűrűt. Ugyanis Przemysl övvára, a második körülzárás óta, (1914. november 5.) egyre nehezebben birkózott meg az orosz csapatokkal. A továbbiakban az osztrák–magyar seregeket ki kellett juttatni a Kárpátok erdőiből és a frontot kelet felé tolni.⁷ Az 1915. januárban indított támadás kudarcba fulladt. Ehhez hozzájárultak az időjárási viszonyok, a jégpáncéllal borított utak, a hóviharak a tüzérségi támogatás hiánya, az anyagi és emberi veszteségek. Ezen körülmények persze igen erős befolyást gyakoroltak a harci szellemre is. 1915. január 26-án az oroszok a Duklai-hágó mindkét oldalán támadást indítottak, majd februárban elfoglalták Mezőlaborcot, ezzel elvágvá a fő utánpótlási

útvonalát az osztrák–magyar 3. hadseregnek. A Monarchia főparancsnoksága azonban továbbra sem mondott le Przemysl felszabadításáról, és bízott a Sziléziából átirányított 2. hadsereg segítségével. Később, február 8-án a hirtelen jött olvadás nehezítette meg a csapatok mozgását. A mezőlaborci vasútvonal felszabadítása ezúttal sem sikerült. A front jobb szárnya azonban sikeresebb volt: elfoglalták Czernowitzet, és Stanislaut, bár a Dolina elleni támadást visszaverte a cári haderő.

A 2. hadsereg átszállítását követően ismételen megkezdték a przemysli orosz ostromgyűrű áttörését. Ez rendkívüli, 38 ezer fős veszteséggel járt a Monarchia csapatainak. A védők március 22-ig tartottak ki. Ekkorra már az osztrák–magyar hadvezetés a front összeomlásától tartott, s az Osztrák–magyar Monarchia 1915 áprilisára olyan helyzetbe került, hogy kénytelen volt a német szövetségéhez fordulni.⁸ Április végéig megvalósult a támadáshoz elrendelt csoportosítás.⁹ Április 29-én éjjel az útegek és az aknavetők is elfoglalták állásukat, majd 30-án elkezdődött a belövés.¹⁰ A tervezett áttöréshez Gorlice és Tarnow között, a központi hatalmak hadvezetésének 17 gyalog-, valamint 3 és fél lovas-hadosztályt sikerült felállítania.¹¹ A cél tehát, áttörni a frontot Gorlicénél, gyors előrenyomulás Zmigródig, a Duklai-hágó és Sanok felé, ezután pedig az orosz front visszaszorítása a Lupkóv-nyeregig.¹² 1915. május 2-án tüzérségi előkészítést követően sikerült áttörni a 3. orosz hadtest arcvonalát Gorlicénél¹³, így megvalósul a Monarchia összepontosított csapása Oroszország ellen.¹⁴ Május 4-én már a szövetségesek kezére került a 15-20 kilométerrel hátrább épített harmadik vonal is. Május 5-én reggelre az orosz seregek már keleti irányba

² CLARK 2013. 367.

³ PRANTNER 2013. 4.

⁴ GALÁNTAI 1975. 179.

⁵ ROMSICS 2010. 105.

⁶ HANÁK 1978. 1105.

⁷ HAJDU–POLLMANN 2014. 127–129.

⁸ HAJDU–POLLMANN 2014. 130–131.

⁹ DOROMBY – REÉ 1939. 225.

¹⁰ DESEŐ 1925. 104.

¹¹ BALLA ET. AL. 2010. 67.

¹² HAJDU – POLLMANN 2014. 132.

¹³ FARKAS 1977. 149.

¹⁴ SEBESTYÉN 2014. 12.

kezdték meg a visszavonulást.¹⁵ A támadás tehát sikeresnek könyvelhető el, de a veszteségek így is hatalmasak voltak, így érthető miért kapta a későbbiekben a „kis Verdun” jelzést.¹⁶

Május 7-én a magyar csapatok elfoglalják Krosznót, majd sikeresen kelnek át a Viszlyok folyón.¹⁷ A Monarchia és a szövetséges német csapatok elfoglalták a Pustki-hegy és a Wiatrówki-magaslatot, majd a cári csapatok megkezdtek visszavonulásukat a San irányába. A front ezután megingott és május 7-8-án elérte a Wislokát és egyre inkább közeledett a San folyóhoz. Az orosz csapatok ismét vereséget szenvedtek majd arcvonalukat hátratólták Orosz-Lengyelországba. A német 11. és az osztrák-magyar 3. hadsereg június 3-4-én felszabadította Przemyslt, míg az orosz haderő nagy veszteségeket szenvedett el. Lemberg, Galícia fővárosa volt a következő, amit fel kellett szabadítani. Az erre irányuló visszafoglalás június 12-én kezdődött meg és súlyos harcok árán június 22-én szabadult fel az oroszok keze alól. A cári vezetés július közepén elindította a Visztulától nyugatra lévő csapatainak kivonását Lengyelországból, majd augusztus 4-én kiűrtették Varsót.¹⁸

Eközben Volhynia északi részén, a Rovnó – Kovel vasútvonal mentén Kaledin orosz tábornok előretörést tervezett, a Sztjr és Stochod folyó között. Június 16-án a magyar erők ezt megakadályozták, majd 17 és 18-án megkezdtek az ellentámadást. Június 20-án a Sztjr északi részén Gruzyatinig átkelt oroszokat visszaverték, majd a következő napokban Linsingen csapatai sikeresen foglaltak el orosz állásokat a Sztjr mentén fekvő Sokul és a Stochod mellett fekvő Linievka között.¹⁹ Az Osztrák-magyar Monarchia csapatai visszafoglalták csaknem egész Kelet-Galíciát.²⁰ Rovnó elfoglalását a

Monarchia hadvezetése augusztus végére időzítette. Azonban szeptemberre már felállt az új, 500 kilométerrel keletebbi cári arcvonal.²¹ Szeptember 13-án az orosz csapatok egy része megtámadta Deraznónál az osztrák-magyar 4. hadsereget, ami visszavonult a Sztjr folyóig, így a Rovnó elfoglalására irányuló támadás nem járt sikerrel. 1915 végére a front a Rigai-öböltől Dünaburgon keresztül délre, a Czernowitztól keletre húzódó vonal mentén húzódott.²²

Nagykunsági gyalogosok a 29. honvéd gyalogezredben

„*IMA A BEVONULTAKÉRT.*

Legyen meg a Te akaratod, mindenható Istenünk Uralkodók Uralkodója! Hallgasd meg könyörgésünket, mellyel hozzád esedezünk. Óvd meg hazánkat és hű szövetségeseink országát és népét az ellenség kardjától, járványos betegségtől, minden bajtól és szenvedéstől. Vedd jószágos oltalmadba szeretett királyunkat, császárukat I. FERENC JÓZSEFET és az uralkodóház minden egyes tagját. Terjeszd ki védő karjaidat hazánk népére, hadseregeink vezetőire és minden egyes résztvevőjére, hogy siker koronázza nehéz harcainkat, hogy miként a szentírás mondja: „Ellenséged hulljon lábaid elé, tipord őket, mint föld porát” és írva vagyon: „Ellenséged elötted lábra ne állhasson”. Légy segítségünkre nehéz napjainkban, küldj áldást és megváltást néped könyörgésére. Ámen!

*Testvéreinket, szövetségeseinket, kik veszélyben forognak, kik szárazon és vízen életüket és vérüket áldozzák szeretett hazánkért, szabadítsd ki nehéz rabságból, szolgaságból szabadságra, sötétségből világosságra, hogy a háború vérzivatarára helyett az örök béke lángja világosítsa be a szíveket és béke honoljon a földön és mindenkoron. Ámen!*²³

¹⁵ IMRE 1917. 62.

¹⁶ BEDÉCS 2015. 184.

¹⁷ CZÉKUS 1930. 187.

¹⁸ HAJDU–POLLMANN 2014. 132–133.

¹⁹ Süle 1916. 70.

²⁰ GALÁNTAI 1988. 256.

²¹ A. J. P. TAYLOR 1988. 70.

²² HAJDU–POLLMANN 2014. 134–135.

²³ VARGA 2010. 84.

1914-ben az Osztrák–magyar Monarchia hadszervezetének 102 császári és királyi gyalogezrede, 32 magyar királyi honvéd gyalogezrede, 37 osztrák Landwehr gyalogezrede és számos speciális gyalogsági alakulata volt. A gyalogságot 407 géppuskás osztag erősítette. Minden honvéd gyalogezrednek 6 menetszázadot kellett felállítania, a veszteségek pótlására.²⁴

A nagykunsági sorkötelesek a császári és királyi szolnoki 68. gyalogezredben, a magyar királyi budapesti 1. a debreceni 3. honvéd gyalogezredben és a magyar királyi budapesti 29. honvéd gyalogezredben teljesítettek szolgálatot.²⁵ Több kunszentmártoni, így Hegedűs Antal, – aki szakmáját tekintve asztalosmester volt –, az utóbbi gyalogezredben állt a haza szolgálatába.

Naplójában lényegre törő: „Czime 29. honvéd gy.ezred II. pótszázad III. szakasz”.²⁶ 1915. április 2-án érkezik Jászberénybe, majd másnap Budapestre, a kelenföldi laktanyába. A 29-esek zászlója alatt zömmel a Jászság, Nagy- és Kiskunság fiai soroztattak be.²⁷ A háború kitörésére a Monarchia három eshetőséggel számolt. Az első haditerv, egy délről várható támadás. Erre készített fel a B-háború, vagyis a Balkán-Krieg, a Balkán-háború haditerve. A második orosz összecsapásra, az R-háborúra, a Russischer-Kriegre készült fel. Majd egy harmadik, Olaszország ellen megindítandó hadműveletre esetére szólt. Ez volt az Italianischer-Krieg. A vezetés készült még egy haditervvel, abban az esetben, ha felsoroltak közül mindkettő vagy mindhárom eset beáll.²⁸ 1914. július 25-én az ezredparancsnokság megkapta a mozgósítási parancsot: „Ő Felsége Budapest, Szeged, Zágráb, Bosznia-Hercegovina

és Dalmácia mozgósítását elrendelte. B-háború. – Első mozgósítási nap július 28. (huszonnyolcadika.)”²⁹

Új alakulatot állítottak fel a táborig ezred felesleges legénységéből, így alakul meg a 29. honvéd pótzászlóalj parancsnokság, annak 1. és 2. pótszázada Budapesten, majd Jászberényben ugyanennek 3. pótszázada,³⁰ ahogy ezt Hegedűs Antal is említi naplójában.

Hegedűs Antal, ahogy írja „*honvéd zene kíséretével vonultunk a harctérre...*” 1915. május 31-én a Józsefvárosi pályaudvarról. Négy napot és három éjjelt utaztak, míg elérték a Kárpátokban található Volonz állomást. Itt már megemlíti, hogy az állomás „*keleti részén már meglátszik az orosz betörés nyomai. Elhagyott lövész árkok, fedezékek felrobbantott vasúti hidak leégett épületek elesett hősök sírjai tanúskodnak az oroszok ittlétéről.*” A korabeli újságok hasábjain is megjelentek hasonló tudósítások, „...számos feldúlt falú jelzi az utat, a merre elvonultak.”³¹

Hasonló sorokat olvashatunk Göndör Ferenc följegyzéseiben: „*Ezeket a hegyhátaikat már katonák vére öntözte. Sok kis házat söpört el erre a gránát, romok mellett, kormos, düledező csonka kémények mellett, omladozó falrészek mellett visz el az utunk.*”³²

Június 3-án tábort vernek a galíciai Larocsnában. Másnap reggel indulnak el gyalogszerrel és estére érkeznek meg egy Tuchla nevű faluba ahol letáboroznak. A következő nap fáradalmait is papírra veti: „*Június 5-én reggel újra elindultunk itt elkezdtünk egy nagy hegyre felfelé menni nagyon fáradalmas út volt ez. Elindultunk reggel 8 órakor felfelé és csak délután 4 órára értünk le a hegyről. Késő este értünk egy faluba a neve Bjaza. Ide már hallik az ágyú dörgés itt éjjel megháltunk.*”³³ Június 6-án egy Teszof nevű községbe érkeznek. A

²⁴ OLÁH-SZABÓ 2006. 57.

²⁵ OLÁH-SZABÓ 2006. 60.

²⁶ HEGEDŰS ANTAL NAPLÓJA. A továbbiakban a meg nem jelölt idézetek forrása a napló.

²⁷ WODLUTSCHKA-FREISSBERGER 1928. 15.

²⁸ WODLUTSCHKA-FREISSBERGER 1928. 16.

²⁹ WODLUTSCHKA-FREISSBERGER 1928. 18.

³⁰ WODLUTSCHKA-FREISSBERGER 1928. 19.

³¹ Süle 1915. 218.

³² Göndör 1916. 108.

³³

következő két nap harci gyakorlattal telik. 9-én indulnak el ismét, és érkeznek meg Bolehon városába, mely szintén súlyos harcok nyomait mutatja: „A városon is meglátszik több házát és templomot széjjel rongált az orosz gránát a város keleti részén volt egy nagygyártelep és eszt is leégették ekkor még egyre füstölt előtte pedig az orosz rajvonalt vonult el rengeteg halott elásva mely igen hanyagul volt betakarva és nagy büzt árasztott széjjel. A vasúti állomáson rengeteg mennyiségű orosz fegyver és hadiszer volt fel halmozva a vasút menti töltés mindenhol föl turkálva és tele orosz fegyverekkel. Június 9-én délután menet közben gyakorlatot végeztünk és ekkor vonultunk keresztül az oroszok Bolehon túl rendkívüli meg erősített állásban melynek áttörése kényszerítette az oroszokat a nagy vissza vonulásra, három száraz rajvonala volt itt drót sövénnyel és egyéb akadályokkal megerősítve.”

Egészen június 14-ig különösebb harci cselekményt nem említ naplójában. Ekkor értek el a starusztri vasútvonal mellett levő Iwelicz faluba. Hamarosan parancsot kaptak a 'muszka' elleni támadásra. „Alig hogy a falu keleti szélére értünk az oroszok mindjárt elkezdtek ránk rettenetesen löni mi a nagy lövés ellenére csak előre nyomultunk utánunk három tartalék rajvonalt jött. Mikor már közel voltunk az orosz rajvonalt kb 300 lépésre ott megállapodtunk és bevártuk a tartalékot, de mire az is felvonult igen meg volt ritkulva és kevés volt az erő ahhoz, hogy még tovább nyomuljunk előre és megrohamozzuk az ellenséget. ... az orosz tüzéség pedig elkezdte a tüzelést folyton lötte a rajvonalt hol egyik helyen, hol másik helyen vágódott pusztító gránát rajvonaltkba hátunk megett a halottak és sebesültek sokasága látszott. Körülöttem többször vágódott be és robbant széjjel e szörnyű gyilkoló eszköz egyszer ha le nem kapom a fejem egy gránát széjjel csapja a hátam mögött néhány lépésre vágódott le mellettem. Jobbról balról sebesültek és halottak. De ez még mind kevés volt délután a mellettünk lévő vasúton megjelent a rémes páncélos vonat oda állt a rajvonaltk végére és

elkezdte a rajvonaltk végig srajnel kartács és géppuska tűz alatt tartani, úgy hogy mindenki csak az elpusztulásra gondolt. De szerencsére ott volt a mi tüzéségünk és mindjárt észre vette és azonnal iszonyú gránát záporral árasztotta azt a területet ahol a vonat volt én meg ott voltam közvetlen a vasút mellett, de nem lett tőle semmi bajom csak a puskám lötték el. Az orosz vonat azokat a sebesülteket melyek a nagy tűz alól az árokba menekültek mind agyonlötötte. De azután mikor a mi tüzéségünk elkezdte löni ő is jólak látta a menekülést el is menekült az orosz rajvonaltk túl de ott ellöték a sánt előtte de sajnos nem eshetett fogságba ezen a vonaton volt 3 kartács ágyú 3 gépfegyver a legénységét hogy mennyi volt nem tudom. Este mikor besötétedett vissza vonultunk a falu szélén foglaltunk állást és ott voltunk a rajvonaltkba egy hétig vagyis június 19-ig.”

Két napi pihenés után június 21-én indultak el Kornapov községbe, ahol kész fedezékekbe helyezkedtek el. 26-án kezdték meg az orosz rajvonaltk ágyúzását, melyet Hegedűs Antal naplójában „igen jó sikerrel” könyvelt el. A következő állomás Halics volt, ahol „úgy ropogtak a puskák meg az ágyúk mint mikor a kukoricát pattogatják.”

Június 28-án átkeltek a Dnyeszter folyón egy felrobbantott hídon, „egy szál deszkán és az oroszoknak srapnel és gránát záporában”. Erre a megmozdulásra azonban orosz válasz érkezett, „átvonulásunkat akarta megakadályozni de szerencsére sikerült a nagy ágyúzás dacára is átvonulni egy halott veszteséggel mely a töltényt vitte és a srapnel agyon vágta.”

A június 30-i parancs értelmében „az ellenséget a Knila folyón át kell szorítani éjjel 2 órakor”. Ez alapján „megkezdtük az előrenyomulást a folyóig ez a folyó keskeny de igen sebesen folyik és néhol igen mély. Mi kikerestük ahol legkisebb a víz. Az átvonulás sikerült derékiig érő vízen mentünk keresztül az ellenség puska és ágyú tűz záporában. Az oroszok gránátja itt mind a földbe fúlt mert nagyon mocsaras és nem robbantak.” Az időjárási körülmények

nagyban befolyásolták azonban a harcokat. „Egyszer elkezdtek bennünket a mi tüzeink lőni hogy miért azt nem tudom állítólag az volt, hogy a folyón átkelni és ott beátni magunkat. Mi pedig tovább mentünk és a ködös idő miatt nem láttak jól a tüzeink. Szerencsére hamar felhagytak a lövéssel. Most láttam a mi tüzeink pontos belövését. Sajnos állítólag 20 sebesült volt, halott nem volt.”

A harcok folytatódtak, az oroszok rajtaütését a következőképp említi: „Alig hogy a mi tüzeink elhagyták a lövést mindjárt rákezdté a (orosz) tüzéség, két oldalról ágyúval. Előlről puská tüzzelel tartani akarta előrenyomulásonkat, egyszer észre vesszük hogy már oldalról is lőnek a muszkák beakartak keríteni. A mi századunk tartalék volt ekkor parancs jött hogy az oldalról jövő ellenséget vissza szorítani. Felvettük a harcot elkezdtük az ellenséget nyomni. Ők visszavonultak egy temető háta mögé és ujra ott csoportosultak és felvették a harcot ekkor mi oldalról egész félkörbe bekerítettük őket és elkezdtük őket erősen lőni még akkor sem akartak engedni. Már a jobb szárnyuk szuronyrohamra ment mikor kezd visszavonulni a mellettük lévő árkon. Egymás után mentek az árokba ekkor a mi géppuskánk az árok végére állt és elkezdte lőni az árkot. Végig ott sok muszka maradt de a kölcsönt vissza akarták adni ők is. Ugyanis mi ott megállapodtunk árkon elvertük a muszkát és ott beástuk magunkat. Észre vette az orosz tüzéség és kezdett lőni és iszonyú tüzeleést kezdett. Tőlem 6-ik ember volt egy ismerős tizedes egyszer csak látom hogy éppen oda vágódik egy orosz gránát és az egész embert széjjel szórta úgy repültek szegény embernek minden testrésze a blúzát feldobta a mellette lévő fára ott is volt még a szél le nem fújta.”

A következő nap kivonultak a rajvonalba. „Már nem volt előttünk ellenség elmenekült. Mi felszereltünk és elindultunk utánuk. Ott jöttünk keresztül ahol volt azelőtt az ütközet még ott volt a rengeteg halott és iszonyú büzt árasztott. Széjjel a halottak meg voltak feketedve és csonkulva kinek feje nem volt kinek lába és kinek

egyéb test része hiányzott. A szanitész és utász csapatok úgy szedték a test részeket sátor lapba és elásták. Az embernek még az étvágya is elmegy ezek láttára, hogy mit művel a háború.”

Estére érték utol az ellenséget, „40 lépésre ott ástuk be magunkat amit nagy helytelenségnek tartottunk. Kaptunk is július 3-án nagy ágyú tüzelel amit a rajvonlra lőtt a muszka a minket ért veszteségünk volt 2 szakasz vezető az egyiket egy srápnél golyó taláta és rögtön meghalt. A másiknak egy fel nem robbant srápnél hüvely vágta oldalba ez akkor nem halt meg később elvitték. Azonfelül még két tiszt sebesült meg szakaszunkba egy zászlós kémelelte az orosz ágyút hogy honnan lő és ekkor kapott srápneltől egy golyót a másik tiszt ott tartózkodott és könnyebb sebet kapott. Ez a veszteség elég nagy volt tartaléknak.”

A harcok folytak tovább, s továbbra is az ellenséges tüzéség keserítette az életüket: „... elkezdték a mi tüzeink iszonyú sok ágyúval az orosz állást lőni akkor ment a tüzéségi harcz egész estig. Meg is volt az eredménye mert már estére a mienk volt az ellenséges állás. Itt már nem volt az oroszoknak a fedezékjük meg a drót sövény csak a karók voltak leverve. Nem volt ideje elkészíteni. A futó árok ki volt ásva de az sem volt srápnél mentes mint eddig. Ebben az állásban voltunk reggelig.”

Július 4-én indultak tovább, estére érték el a Zlota-lipa folyó partján fekvő Riza falut, ahol a „muszka” felégette a hidat csapatai mögött. A következő napon folyamatos tűz alatt tartotta a magyar fiúkat az ellenség. Ismét figyelemreméltó részletességgel írja Hegedűs Antal a következő eseményt. „Volt nekünk négy sávos rajvonlunk a domb tetején és úgy történt a dolog hogy a menázi késett. Egész reggel osztották amikor már az orosz is látott bennünket és mikor legtöbbször voltunk a kondérnál ösztüzzel elkezdte a tüzeleést mi pedig ott hagyva a menázsit be futottunk a fedezékbe. A kondér pedig ott maradt estére olyan volt mint a szita. Úgy keresztül lövöldözték a muszkák. A kenyér pedig egy rakáson volt sátorlapban a század

végén azt meg a gránát széjjel szórta úgy hogy nem lehetett használni. Este vissza vonultunk egy domb tetejére.”

Mint írja, „nem történt semmi különös egész július 17-ig. Ekkor kaptunk parancsot, hogy keljünk át a folyón. Ekkor már készek voltak a hidak, csak az erdőből be kellett vinni a folyóhoz 10 méter hosszú gyalog hidat. Reggel mikor megvirradt 10-12 ember a vállára vette és elindult a folyó felé. De mikor kiléptek az erdőből az orosz tüzéség azonnal lőtte őket kartáccsal. Ezért egy hidat sikerült a folyón keresztül tenni de azt mindjárt széjjel lőtte az orosz. És megtörtént hogy amint vitték a hidat az emberek lelőtte a vállukról vagyis közékük lőtt gránáttal azután pedig jöttek vissza az emberek az erdőbe és azután utánuk lövöldözök azt gondolva hogy ők ott maradtak elkezdte az erdőt lőni. Ott pedig mi voltunk. Egy kicsit elporolt bennünket és azután visszavonultunk a tartalékba. Azután nem történt semmi minden csendes volt úgy a mi részünkről mint az oroszokéról.”

Hegedűs Antal naplója nem csak a közvetlen környezetére vagy a mindennapokra szorítkozik. Szóba hozza a háború nagyobb eseményeit is. „De ellenben orosz Lengyelországban nagy események történtek. Az egyesült seregek győzedelmesen nyomultak előre ez maga után vonta Lublin elestét. Mikor ezt jelentették nagy éljenzésbe tört ki az egész rajvonat de az oroszoknak úgy látszik nem nagyon tetszett, mert elkezdte az állásunkat lőni. Odalőtt néhány srápnelt közénk de nem történt semmi baj. Augusztus 5-én jelentették Varsó elestét. Boldog érzés fogott el mindnyájunkat mikor az összes ágyuk gépfegyverek kézi puskák ösztüzeket adott le. Augusztus 6-án Ivangorod esett el. Ekkor nem volt semmi féle megünneplés azután megint maradt minden a régi, egészen augusztus 17-ig. Akkor kivonultunk a rajvonatához, felváltottuk a 62. gyalog ezredet.”

Lublin július 30-án esett el, miután a 4. hadsereg balszárnya Kazimierznél áttörte az

orosz vonalakat.³⁴ Majd az orosz csapatok augusztus feladták Ostrolenkát, majd 5-én kiürítették Varsót.³⁵ Hegedűs naplója folytatódik, mint írja augusztus 18-i napon ünneplés volt. Már ahogy ünnepelhetnek a fronton lévő nagykunsági fiúk a háborús hétköznapiok vérzivatarában. „A király születés napját ünnepeltük. Ekkor volt jó menázi bor, cukor, cigaretta, szivar, duplán sütemény. Szinte beillett egy kisebb lakodalomnak, de az orosz észre is vette és küldött ő is egy pár 24-es³⁶ ajándékot. Ott verdesett le egészen közel, de nem történt semmi baj.”

Ferenc József születésnapja és az evvel járó rendhagyó koszt más hadinaplókban is olvasható: „Augusztus 18. Ma ünnepnap. Öreg királyunk, legfelsőbb Hadurunk születésnapja. A legénység öt napi zsoldot, bort, szivart, cigarettát, meg egy kis doboz cukorkát kap.”³⁷

Vagy Nemes-Tóthi Nemestóthy-Szabó Béla, aki a 1915 nyarán ugyancsak a keleti fronton harcolt, így írja le naplójában Őfelsége születésnapját: „Augusztus 18. , Iwanki. Egész délelőtt ömlött az eső, ennek dacára Obydówban istentiszteletet tartottak Ferenc József születésnapja alkalmából, amelyen minden ezredtől egy tiszt és legénységi küldöttség vett részt. Iwankiban, a tiszt menázsinkban is ünnepélyes ebéd volt...”³⁸

Hermann Ernő másképp írja le a király születésnapját: „Augusztus 18. Őfelsége születésnapja. Reggel minden századunk sorakozik és elénekeljük a Himnuszt.”³⁹ Berkes Imre így idézi fel harctéri emlékeiben a király 85. születésnapját. „Délben díszebéd. A csapatok kettős adagot kapnak, öt napi ajándékszoldot, bort, mindent, ami beléjük fér.”⁴⁰

Nem csak Ferenc József születésnapját említik a katonák naplóiban, a nyugati fron-

³⁴ DESEŐ 1925. 129.

³⁵ DESEŐ 1925. 131.

³⁶ Stielhandgranate 24. kézigránát

³⁷ FARKAS 1916. 225.

³⁸ NEMES-TÓTHI NEMESTÓTHY-SZABÓ 2015. 193.

³⁹ HERMANN 2014. 192.

⁴⁰ BERKES 108.

ton, egy angol közlegény, W. B. Corbett, II. Vilmos német császár születésnapjához fűz egy számára kiemelkedő eseményt: „A lövészárókháborúval kapcsolatos első tapasztalatomat 1915. január 27-én, a császár születésnapján szereztem. Higgyék el, ez igazán idegörlőnek bizonyult, mert a németek a jeles napot egész napos heves ágyútűzzel ünnepelték.”⁴¹

A következő feljegyzés 24-ére vonatkozik, mikor felváltja Hegedűs Antalt és bajtársait a Giczi zászlóalj, majd ezt követően tartalékba vonulnak vissza. 26-án kezdték meg tüzeik az egész napos ágyúzást. Másnap, 27-én tovább lőtték az orosz állásokat. Itt már repülőgépeket is említ Hegedűs, melyekre az oroszok tüzet nyitottak, de nem találták el azokat. Este megkezdte a gyalogságuk az átkelést a folyón, „egy sebesült és egy halott volt a veszteségünk. Mikor átmertünk beástuk magunkat az orosz rajvonal előtt kb. 400 lépésre. El voltunk készülve hogy még az éj folyamán meg fogjuk az ellenséget rohamozni amely hat hét alatt minden lehetőséggel megerősített állásban volt. De a szerencse velünk volt mert augusztus 28-án reggelre elmenekült a muszka s azután mentünk délutánig.”

Augusztus 29-re az oroszok visszavonultak a Sztripa partján lévő Burkanov község, megerősített állásokba. Estére érkeznek meg Hegedűsék, ahol heves éjszakai harcokba bonyolódtak: „Rettenetes harc volt. Nehezen előre tudtunk menni egész a drót kerítésig, de a kerítésen már nem tudtunk átmenni és a nagy veszteség miatt kénytelenek voltunk vissza vonulni az orosz pedig kegyetlenül lőtt bennünket. Ezen ütközetben az ezrednek halottakban 1200 vesztesége volt.”

A szeptember 1-én újra az orosz tüzéség egész napos aktivitásáról értesülhetünk. Másnapra az oroszok visszavonultak, így a magyar csapatok követték őket. A háború kegyetlenségét ismét megemlíti Hegedűs. „... ott jöttünk keresztül ahol azelőtt volt az ütközet akkor még nem voltak eltemetve a halottak az oroszok mind kirabolták halottainkat és lehúzták a cipőjüket.”

ták a cipőjüket.”

3-án egész estig, mint írja semmi említésre méltó nem történt. Ezt követően parancsot kaptak, mely szerint a folyó szélén található ellenséges állást el kell foglalni. Ez nem járt sikerrel, ugyanis az oroszok erős srappel és gránátűzzel fogadták a gyalogságot, mely így kénytelen volt visszavonulni. Szeptember 4-én Darukov község felé vették az irányt. Itt pihenőben maradtak 2 napot. A szeptember 6-i ebéd közben jött jelentés szerint kozák alakulatok átkeltek a Szeret folyón, és támadásba lendültek, de a tüzéség sikeresen visszaverte őket. Hegedűsék az azonnali mozgósítást követően felvonultak, majd ahogy írja: „az utat 24-es gránáttal lőtte az orosz.”

A zúrzavar érezhető soraiban: „Tőlem 10 lépésre vágódott az útba két gránát. Úgy hullott a föld meg a vas czilánk mint a záporosó.” Majd egy domboldalba ásták be magukat, ahol egész este fedezékben kellett maradniuk a meg nem szűnő támadások miatt. „Ki sem lehetett mozdulni a fedezékből mert lőttek az oroszok.” 7-én reggel „... látjuk hogy az oroszok tovább fejlődnek rajvonalba és lassan közelednek előre. Egész óvatosan jönnek előre egyenként mi pedig erősen tüzelünk rájuk ez úgy ment délig.” Hegedűs megjegyzi, hogy információi szerint a 86. gyalogezred⁴² a bal szárnyukon harcolt. Délután 1 órára erősebbé vált az orosz tüzéségi támadás, majd a magyar gyalogság mögötti falut is nehézágyúval lőtte. Ezt követően indult meg az orosz rajvonal. A helyzet Hegedűs Antal szavaival: „... már sok embernek nem volt tölténye mert egész éjjel mindig lőttünk. De töltény pótlást nem kaptunk és a kevés töltény miatt nem tudtuk az állást tartani. A mellettünk lévő századok visszavonultak. Nekünk pedig az volt a parancs hogy kitartani a végsőkig. Mi nem vonultunk vissza, tovább tüzeltünk de a mellettünk lévő századból már nem volt ott senki sem és azon a részen az oroszok bejöttek és bekerítettek hátulról, és így az egész szakaszunk fogságba esett. Megjegyzendő: Parancs

⁴¹ MIDDLEBROOK 2016. 29.

⁴² Császári és királyi 86. (szabadkai) gyalogezred

jött hogy vonuljunk vissza, de már késő volt mert a hátunk megett voltak az oroszok és még a küldöncz mely a jelentést hozta ő sem érkezett vissza menni.”

Ifj. Paksi István a Dnyesztárnél sebesült meg és esett fogságba. Ahogy Hegedűs, ő is részletesen beszámol a visszavonulás pillanatairól: *„Amidőn mi a még megmaradt pár emberünkkel megkezdtük a visszavonulást, óriási ágyútűzet kaptunk úgy, hogy alig egy pár emberünk került ki az ütközetből épségben, sebesületlenül. Én is, amidőn már kb. másfél kilométert mentem vissza, megsebesültem. Amidőn az áttörés megtörtént, jelenteni akartam ezt a századparancsnoknak, de őt már nem találtam meg a rendes tartózkodási helyén. Erre hamar összeszedtük magunkat, én és járőrparancsnokom, és menekültünk. A járőr 3-ik embere már előzőleg egy félórával meghalt. Menekülésünk közben egy olyan helyre értünk, ahová az ellenség jól oda látott, de választás már nem volt előttünk, vagy, vagy, ha itt nem bírunk keresztül menni, úgy biztos foglyok vagyunk, a keresztül menés pedig roppant veszéllyel járt, de mindegy, a fog(ságnál) jobbnak gondoltuk, ha visszamenekülhetünk.”⁴³*

Hegedűs Antal ezt követően a fogság időszakát és annak mindennapjait eleveníti fel. A napló 1916. december 13-tól 1917. áprilisiig öleli fel a fogság történéseit. Az oroszországi *„Revdatól 7 versztre”⁴⁴* vitték őket, és ahogy a legtöbb hadifoglyot, Hegedűst és társait is barakkokban helyezték el. Ételre naponta 25 kenyér volt kiadva. Azonban azt nem említi hány fő volt a barakkban. A foglyok elhelyezéséről a *Hadifogoly magyarok története II. c.* munkában olvashatunk többet: *„A legénység az oroszoknál a közemberek elszállásolására használatos emeletes fapriccsekkkel felszerelt épületekbe került és így legalább – ha mindjárt kemény is volt a fejükalja – , de legalább fek-*

helyhez jutott.”⁴⁵ A télire való tüzelőt, az ágyat, székeket, lámpát, ágyneműt, a mosakodáshoz szükséges elengedhetetlen kellékeket, a ruhát és a fehérneműt csak nagy nehézségek árán tudták beszerezni, gyakran hiányosan.⁴⁶ Ilyen részletekről ugyan nem számol be Hegedűs, de valószínűleg ő is szembesült hasonló nehézségekkel.

A hadifogság mindennapjai munkával teltek, ahogy naplójában olvashatjuk:

„Azt a 3 pont kenyeret a gyártól kaptuk melyhez tartoztunk. Egyebet azon a kopekon kellett bevásárolni. December 25-én hoztak a részünkre 30 pár pirmit. Az ekkor még húsz ember sem kapott melyek között én is ott köztük voltam. A többi 30 ember melyik rolenkát kapott mindjárt dolgozni indult de mi még azután is bent hevertünk egész január 12-ig. Most következik az orosz gazemberség napvilágra hozatala. Ugyanis az orosz úgy képzelte be magának hogy a fogoly munkásoknak is úgy fog fizetni mint a czivil favágó munkásoknak. Tehát elhatározta hogy orosz december 15-től kezdődőleg minden köb vágott fáért fizet 4 ½ rubelt és ebből kell magunkat élelemmel is ellátni vagyis a gondolkozat fontjától 10 kopeket most már 35 kopekkel drágábban élünk naponta és ez mindegy. Dolgozunk vagy nem az élelem árát leszámítják. Mi például December 15-től kezdődőleg fizettük a menázi árát, holott mi csak 1917 év január 1-én kaptunk pirmit és már 2-án dolgoztunk és ekkor jött egy muszka mely nem engedte ott a fát vágni ahol vágtuk. Azt mondta majd más helyen fognak erdőt mérni csak várjunk. Na mi vártunk nyugodtan 10 napig mire megint mértek erdőt és ekkor fogtunk neki dolgozni és dolgoztunk január közepéig ekkor volt fizetés, de mi nem kaptunk fizetést. Na jó, gondoltuk majd másik fizetésekor majd kapunk. Eljött a másik fizetés is és megint nem kaptunk fizetést, sőt még adósságunk maradt. Február elején jó fát kaptunk és hozzá fogtunk dolgozni. Naponta hárman csináltunk 8 méter fát és még meg

⁴³ SZENTI 2008. 82.

⁴⁴ 1 verszt = 1066,78 méter jelentett a metrikus rendszer bevezetése előtt.

⁴⁵ BAJA 1930. 93.

⁴⁶ BAJA 1930. 94.

lett ígérve hogy amelyik egy hónap alatt 15 köb fát vág a következő fizetési rendszer alá esik:

Első	3 kubért	4,50 kopek
Másik	3 kubért	5,00 kopek
Harmadik	3 kubért	5,50 kopek
Negyedik	3 kubért	6,00 kopek
Ötödik	3 kubért	6,50 kopek

Ami a 15 kub fán felül van, azt mind 6 és fél rubeljával fizeti.

Az igaz meg is fizette de azonkívül minden féle vászolt dolgot pld ruhaneműt mind óriási árért felszámolt és e miatt keveset lehetett megkeresni, és a munka igen nehéz és a koszt meg elég hitvány. Egy hétre 50 embernek 75 font húst ami igen kevés egy erősen dolgozó embernek. Itt következik a télen vágott fa mennyisége.

Január hóban vágott fa

Első nyitás	20 méter
Második nyitás	48 méter
Harmadik nyitás	11 méter
Összesen	79 m 9 kúb 7 méter

Február hóban vágott fa

Első nyitás	21 méter
Második nyitás	53 méter
Harmadik nyitás	44 méter
Negyedik nyitás	33 méter
Összesen	157 m 19 kúb 5 méter

Márczius hóban vágott fa

Első nyitás	25 méter
Második nyitás	8 méter
Harmadik Nyitás	3 méter”

Hegedűs Antal naplója több szempontból eltér az általam korábban görcső alá vett naplótól vagy visszaemlékezésektől, legyen az akár első vagy második világháborús. Naplójában nem ír a család és a haza hiányáról,

mint ahogyan ezek mások tollából szinte rögtön érezhetőek. Így van ez Hermann Ernőnél is. „Azzal csókoltam meg édesanyámat, ne aggódjon.”⁴⁷ Csabai István szavaival, „...mikor felszálltam a vonatra, és édesanyám elbúcsúzott tőlem, az én szememből is kicsordult a könny.”⁴⁸Vagy Kozma Miklós soraiban, „Anyámék feljönnek elbúcsúzni. Gyerekeim Gödöllőn nyaralnak, tőlük ott búcsúzó el.”⁴⁹ Vagy a hön szeretett kedvestől való búcsú és annak kínzó hiánya sem vehető ki Hegedűs soraiból, nem úgy, mint Kornis Ernőnél, aki menyasszonyához írja a következő sorokat. „Sem búcsú-, sem vigasztaló sorokat nem tudok hozzád írni, ismét el vagyunk zárva a világtól. Ismét el vagyok zárva az én világomtól, tőled, Szivikém!, és oly kevés reménnyel, hogy belátható időn belül ismét láthatni foglak.”⁵⁰ De a somme-i csatatérről is hozhatunk példát, amikor egy Ernst nevű német katona a következő sorokat írta kedvesének: „Itt a napok hosszúak és unalmasak. Remélem, hamarosan véget ér az egész. Édesem, el kell, hogy vegyelek, ha legközelebb eltávozáson leszek. Bíznod kell bennem!”⁵¹ Sajnos Ernst 1916 júniusában elesett, mielőtt ezt a levelet postára adhatta volna.⁵²

A családtól való nehéz elszakadást megemlíti naplójában Nemes-Tóthi Nemestóthy-Szabó Béla is. „Reggel 6 óra 45 perckor megéreztem feleségem, Ilonka, kisleányom, Inki s az anyósom, Ilona mama, hogy búcsút vegyenek tőlem. Vártam őket a vasúton-igen nagy meghatottság vett erőt mindnyájunkon.”⁵³ Farkas János így élte át a búcsú pillanatait: „Késő este búcsúztam el hön szeretett menyasszonyomtól, és másnap kora hajnalban, elszorult szívvel néztem a vonat ablakából a nekem oly kedvessé lett most a hajnal homályában gyorsan továtűnő várost. ... Rádöbentünk arra a szomorú

⁴⁷ HERMANN 2014. 8.

⁴⁸ CSABAI 1935. 5.

⁴⁹ KOZMA 2014. 21.

⁵⁰ KORNIS 2015. 21.

⁵¹ MIDDLEBROOK 2016. 55.

⁵² MIDDLEBROOK 2016. 55.

⁵³ NEMES-TÓTHI NEMESTÓTHY-SZABÓ 2015. 12.

tényre, hogy akaratunk ellenére elszakítottak bennünket a megszokott életünktől, az édes otthonunktól, szülőktől, testvérektől és ami a legfájóbb, a szerető Kedvestől.⁵⁴

Hegedűs naplója ugyanakkor tartalmi egyezéseket is mutat más naplókkal. Ilyen a környezet, a táj, majd a részletes harci cselekmények leírása. Balogh Imre, aki szintén Galiciában szolgált, így festi le a hegyrajzi viszonyokat: „Nap-nap után mindig ilyenforma volt az utazásunk, mindig csak azon a rossz hegyi utakon jártunk. Felfelé alig bírtunk a kocsikat húzatni, lefelé, meg sokszor mind a négy kereket meg kellett kötni.”⁵⁵ A következő pillanatok úgyszintén a galíciai fronton zajlottak le, ahogy azt leírja nekünk Nemes-Tóthi Nemestóthy-Szabó Béla. „Estefelé az ütközet elérte heveségének tetőfokát. Szemközt és oldalról oly erős puskatűzben voltunk, hogy mozdulni sem lehetett, hanem laposan kinyújtva feküdtünk a földön, s a golyózápör testünk felett zuhogott végig. A sebesültek száma folyton növekedett.”⁵⁶

Hegedűs harci cselekményeinek leírását összehasonlíthatjuk még Molnár Mihály sorával is, aki szintén az orosz fronton teljesít szolgálatot. Ő így írja le az oroszok egy támadását: „Az acélzivatar késő délutánig tartott. Ekkor erős orosz osztagok törtek előre felderítésre, de úgy ezeket, mint az éjjel támadókat a védők visszaverték.”⁵⁷

Hozhatunk példát az olasz hadszíntérről is: „Néhány további lövés szétverte mindazt, ami a fedezékből megmaradt... Ezután találat találatot követett. Percek alatt hangyabolyhoz lett hasonló a völgy, a barna kötörmeléken szaporodtak a mozdulatlan szürke foltok... Aki tudott, menekült... Csend, a halál nyomasztó csendje borult a völgyre.”⁵⁸ A hódmezővásárhelyi Kérdő Szűcs Ernő élményei olasz frontról: „Amikor kiérköztünk az olasz front-

ra, először Motta di Livenzába szálltunk ki a vagonokból. Az ágyút gázbombákkal töltöttük mög, és azokat lőttük az ellenség közé. Még Fiat géppuskával is kiképeztek bennünket. ... A halottainkat fönt a sziklákon, a dolinákban próbáltuk eltemetni. Tömegsírokba raktuk őket, végső búcsú nélkül, de a sírokat megjelöltük. Röndsörös volt a malária, pusztított a kolera, és eltetvesödtünk.”⁵⁹

A nyugati fronton is hasonló történetek jellemzik a katonák mindennapjait, ahogy ezt mutatja a somme-i csata egy frontjelenete, T. Easton közlegény szavaival: „A kézigránátve-tőink néhány összeszögelt 6 inches deszkából és némi rugalmas anyagból összeeskábáltak egy katapultot. Amint működésbe lépett, Jerryék (angol gúnynev a németekre) fedezéket kerestek. Egyik nap a bombavető őrmesterünknek tréfás kedve támadt. Gránátok helyett egy sorozat konzervet küldött a németeknek: lekvár, sólet, marhakonzerv. Kis idő múlva azt mondta: „Na, most megfújatom velük a hordágyhívó kürtjeiket.”, és azzal kilőtt egy éles gránátot. Nemsokára hallottuk a kürtjüket.”⁶⁰

Összehasonlításképp, az orosz hadifogságot Hermann Ernő tollából így ismerhetjük meg: „A hús fontja 25 kop., az újbungonyáé 3 kop., az uborka darabja 1 kop. sőt paprikát is törnek hozzá mozsárban. Az 5. bataillonban vendéglőt nyitott egy vállalkozó szellemű embernek s ezt most nálunk is utánozza egy bakánk, aki 20 kopekért méri a gulyás adagját.”⁶¹ „Munkán lévő legénységünk fejenként 15 kopeket ad le heti keresetéből, a barakkbeliek elmaradt csája és cukorjárandóságának fedezésére.”⁶² „Igazán jó cukrászsütemény darabja 20 kopek. Egy rubelért igen ízes körtét adnak, ennek nagy a keletje, hiszen valamikor régen odahaza ettünk utoljára gyümölcsöt.”⁶³

Más magyar foglyok így vallanak az orosz

⁵⁴ FARKAS 1916. 24.

⁵⁵ BALOGH 2015. 183.

⁵⁶ NEMES-TÓTHI NEMESTÓTHY-SZABÓ 2015. 145.

⁵⁷ T. KISS 2013. 68.

⁵⁸ SZABÓ 1980. 143.

⁵⁹ SZENTI 2008. 77.

⁶⁰ MIDDLEBROOK 2016. 31–32.

⁶¹ HERMANN 2014. 192.

⁶² HERMANN 2014. 193.

⁶³ HERMANN 2014. 379.

hadifogságról: „Jelenleg erdőn dolgozom. Úgy élünk, mint a vad barmok. Ennivalót csak mutatónba kapunk és a munkabér csak dohányra elég, ez sem mindenünknek. Ha ennivalót kérünk egyszerűen bezárnak, ahol csak vizet kapunk.”

A fogság nehéz nehéz körülményei csenegenek ki Kapi András soraiból is: „... Már 15 hónapja dolgozunk a vasútépítő munkálatnál. A hideg nagy. Felső ruhánk nincs, csak ami rajtunk van.”⁶⁴ Bódi Máttyás írja Száránzskból: „Lennék csak a fronton! Nem szenvednék annyit, mint itt. Itt ütök az embereket, mint a kutyát.” Muszó András is röviden, lényegre törően ír: „Enni azt kapunk, amit a disznók, ellenben úgy dolgozunk, mint a marhák.”⁶⁵

Láthatjuk, hogy a csatajelenetek szörnyűségei, és a hadifogságban átéltek leírása egyezést mutat más naplókval, bár Hegedűs a hadifogságról ugyancsak a szűkebb környezetét, a nehéz fizikai munkát írja le. Hegedűs Antal, naplója tanúsága szerint, – az 1915. áprilisi bevonulásától egészen fogságba eséséig, 1916. szeptember 7-ig – mozgalmas és tragikus események szemtanúja, harci cselekmények és csapatmozgások résztvevője volt. 1916. december 13-tól oroszországi hadifogság jutott osz-

tályrészéül bajtársaival együtt, amit a légerek embert próbáló élete követett.

Hegedűs Antal, a 29. honvéd gyalogezred katonájának naplója nem teljes, így nem tudni milyen megpróbáltatások árán és mikor jutott haza Kunszentmártonba. Hegedűs több bajtársát is látta elesni, szakaszában több földije is volt. Az elesettek névsorát az 1929-es *Kunszentmártoni Hősök Albuma* őrzi⁶⁶, melyben 500 név olvasható. Azonban városom embervesztesége minden bizonnyal nagyobb. Ezt támasztja alá *A 29. honvéd gyalogezred története* c. munka, melyben 40 elesett helyi honvéd neve olvasható. Ebből a 40 emberből 16-an nem szerepelnek a korábban elkészült kunszentmártoni könyvben és a helyi I. világháborús emléktáblákon sem áll a nevük. Ennek pótlására álljon itt a 16 elesett hős honvéd neve, továbbá helytörténeti kutatásaim során még 66 honvéd nevére bukkantam. Valamint, *A Cs. és Kir. Jász-Kun 13. Huszárezred története 1859-1918*⁶⁷ és *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története*⁶⁸ c. munkában is felleltem több kunszentmártoni huszárt, akik szintén nincsenek megemlítve a korábban említett forrásokban. Az alábbiakban táblázatba rendeztem elesett földijeim nevét,

Név	Életkor	Alakulat	Halál ideje
Adarnik János	24	Cs. kir. 68. gy.e.	1915. 06. 29.
Antal József	43	M. kir. 1. husz. e.	1918. 10. 8.
Barna Kálmán		Cs. kir. 13. husz. e.	
Bencsik András		Cs. kir. 13. husz.e.	
Bencsik István	32		1920. 12. 31.
Bene János	36	Cs. kir. 68. gy.e.	
Benke József	23		1917. 12. 31.
Benke Lajos	19	Cs. kir. 2. gy.e.	1917. 06. 11.
Benke Sándor		Cs. kir. 13. husz.e.	
Berczik András		Cs. kir. 13. husz.e.	
Berta Antal	38	M. kir. 29. h. gy.e.	1914. 10.

⁶⁴ BAJA 1930. 205.

⁶⁵ BAJA 1930. 206.

⁶⁶ TIMON 1929. 18.

⁶⁷ DERNYÉY 1941. 327–380.

⁶⁸ AJTAY–PÉCZELY–REÉ 1–69.

B. Gyólai Mihály			
Czakó Ferenc		Cs. kir. 13. husz.e.	
Czeczó Elek		Cs. kir. 13. husz.e.	
Czeczó József		Cs. kir. 13. husz.e.	
Cseuz Boldizsár		Cs.kir. 13. husz.e.	
Csík Bálint			
Csik József		Cs. kir. 13. husz.e.	
Csomán Gábor	40		1921. 12. 31.
Dávid K. László			
Dénes Sándor	37	M. kir. 29. h. gy.e.	1915. 10. 24.
Dézsi Péter	21		1917. 12. 31.
Doba Mihály	34		1917. 12. 31.
Dósa János		Cs. kir. 13. husz.e.	
Ecsédi Kálmán			
Farkas István	31		1916. 08. 17.
Farkas János		Cs. kir. 13. husz.e.	
K. Farkas Lajos		Cs. kir. 13. husz.e.	1915. 11. 4.
Füzesi István			
Gácsi József	29		1917. 12. 31.
Gácsi József	35	M. kir. 68. gy.e.	
Gulyás Albert		Cs. kir. 13. husz.e.	
Gulyás Imre		Cs. kir. 13. husz.e.	
Hajma Pál			
Habranyi Lukács			
Hegedűs András	29		1917. 12. 31.
Huszár Antal		Cs. kir. 13. husz.e.	
Horpácsi László			
Imre József	33	M. kir. 29. h. gy.e.	1917. 09. 13.
Jámbor Kálmán	32		1919. 07. 25.
Józsa András	27	M. kir. 68. gy.e.	
Kardos András		Cs. kir. 13. husz.e.	
Kecskés Ferenc		Cs. kir. 13. husz.e.	
Kellei János			
Kis Antal			
Kis János	31	M. kir. 29. h. gy.e.	1914. 11. 20.
Kiss M. István	41		1919. 07. 24.
Kiss P. István	36		1917. 12. 31.
Kof. Kiss István	24		1917. 12. 31.
Kof. Kiss József	19	M. kir. 9. h. gy.e.	

Kiss Kálmán	25		1920. 12. 31.
P. Kocsis András		Cs. kir. 13. husz.e.	
K. Kocsis András		Cs. kir. 13. husz.e.	
B. Kovács Bálint	31		1917. 12. 31.
Kocsis Mátyás	34	M. kir. 29. h. gy.e.	1917. 12. 31.
Komor István		M. kir. 29. h. gy.e.	1918. 12. 31.
Kollth György		Cs. kir. 13. husz.e.	
Kovács B. László			
Kovács Elek	49		1930. 12. 31.
Kovács Ferenc	25		1919. 12. 31.
Kovács L. János			
Kovács János		Cs. kir. 13. husz.e.	
Kovács Lukács	26	M. kir. 29. h. gy.e.	1914. 12. 4.
L. Kovács Mátyás		Cs.kir. 13. husz.e.	
M. Kovács Mátyás	33		1917. 12. 31.
Kovács Vince			
Kurucz Károly	23	Cs. kir. 13. husz.e.	1914.
Kurucz Pál		Cs. kir. 13. husz.e.	
Lónai János	44		1920. 12. 31.
Martvai István		Cs.kir. 13. husz.e.	
Mező György			
Mikus József		Cs. kir. 13. husz.e.	
Molnár József	42		1917. 12. 31.
M. Nagy Pál	32	M. kir. 29. h. gy.e.	1915. 03. 28.
Nagy Károly		Cs.kir. 13. husz.e.	
Nálhi Ferenc			
Palásthy János		Cs. kir. 13. husz.e.	
Palásthy László	31	Cs. kir. 13. husz.e.	1916.
Papp Lajos			1914. 10. 26.
Pataki Péter	24		1917. 12. 31.
Pernyész Miklós		Cs.kir. 13. husz.e.	
Pittel Sándor	38		1920. 12. 31.
Popovics Gábor	34		1916. 05. 29.
Pozderka Mátyás	34		1917. 12. 31.
Pugner Elek		Cs.kir. 13. husz.e.	
Radics Farkas			1918. 09. 24.
Radics János		Cs. kir. 13. husz.e.	
Ravasz Kálmán	33		1917. 12. 31.
Rózsa Sándor			

Schmidt György	18	Cs. kir. 10. lov. tüzézo.	1916. 12. 31.
Szabados István	40		1920. 12. 31.
Szabics János		Cs. kir. 13. husz.e.	
Szabó Flórián	38		1917. 12. 31.
Szabó Péter	29	M. kir. 29. h. gy.e.	1914. 10. 31.
Szepesi Antal		Cs. kir. 13. husz.e.	
Szepesi Antal		Cs. kir. 13. husz.e.	1915.
Szepesi József		Cs. kir. 13. husz.e.	
Szirom Kálmán	29	Cs. kir. 68. gy.e.	1914. 11. 1.
Szlama József			
Szóke Sándor	45		1920. 12.31.
Tacsik Márton		Cs. kir. 13. husz.e.	1914. 11.
Tigyi László	43		1920. 12. 31.
S. Tóth István		Cs. kir. 13. husz.e.	1921.
Tóth György		Cs.kir. 13. husz.e.	
Tóth György	41		1917. 12. 31.
Tóth László			
Tropa Mátyás		Cs.kir. 13. husz.e.	
Zs. Varga István	31		1920. 12. 31.
Veres Bálint		Cs.kir. 13. husz.e.	
Vigh Károly	41		1917. 12. 31.
Vörös János			

életkorát, alakulatát, az elhalálozás idejét és helyét, ahol azt lehetővé tették a körülmények. A táblázatban a jelenlegi kutatásaim alapján 111 ember szerepel.

Hadifogságba került és további kutatást igényel: Kiss Tóth Pál és Szepesi István.⁶⁹

Munkámat üknagyapám Sipos István (1883–1957) és Dávid Mihály (1873–1951) emlékének ajánlom, akik hősiiesen védték a magyar Hazát és Isten segedelmével hazatértek családjaikhoz. Sipos üknagyapám a cs. és kir. 68. gyalogezred 22. századnak gyalogos katonájaként vett részt a harcokban. 1916. december 25-től Lembergben ápolták betegként.⁷⁰ Frontszolgálatot teljesített még Baranyi Sándor (1879-1956), Sipos üknagyapám sógora is. Sajnos azonban a hősi halottak számát

családomból gyarapítja Dávid Mihály felmenő sógora, Zs. Varga István (1889–1917), aki Romániában hunyt el és Sipos üknagyapám öccse Sipos János (1886–1916), aki a 29. honvéd gyalogezred 2. századában szolgált majd Magurán, a Cibóvölgyben esett el.⁷¹ Jelöletlen sírban alusszák örök álmukat.

„A kunszentmártoni hősi halottak mindenütt az elsők között harcoltak. A kunszentmártoni polgári erényeket, a magyar becsületet mindaddig hordozták, míg ellenséges golyó vérüket nem ontotta. De a nemes vér nem folyt hiába. Hősök vére volt az, legendás lovagoké, kik magasztos eszméért küzdöttek és bár életükkel áldoztak a magyar haza becsületéért, szenvedésük és hősi haláluk a magyar jövő örök forrása marad.”⁷² *

⁶⁹ WODLUTSCHKA – FREISSBERGER 1928. 74–163.

⁷⁰ Dr. Számvéber Norbet sz. őrnagy HM HIM HL bécsi kirendeltségének tájékoztatása.

⁷¹ Hősök Albuma 1929. 57.

⁷² DOMJÁN 1929. 10.

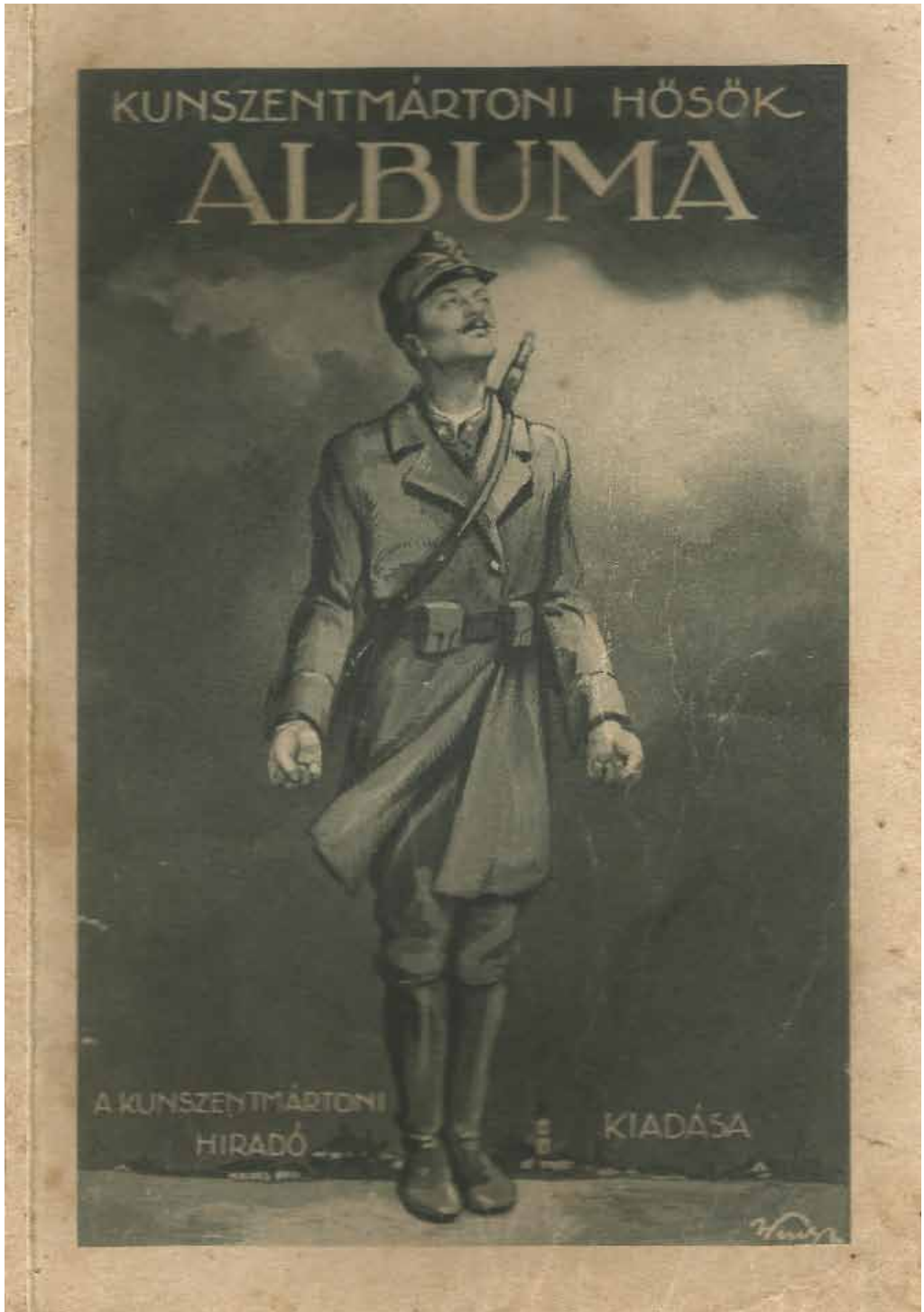
FELHASZNÁLT IRODALOM

- AJTAY ENDRE – PÉCZELY LÁSZLÓ – REÉ LÁSZLÓ (szerk.) (1936.): *A magyar huszár*. A magyar lovaskatona ezer évének története. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat.
- BALOGH IMRE (2015.): Galiciától a Piavéig. Részletek Balogh Imre békési földműves első világháborús visszaemlékezéséből. In: Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): *... kedves bajtársim kössétek be sebem*. *A nagy háború emlékezete*. Ópusztaszer – Szeged, Belvedere Meridionale. 179–194.
- BEDÉCS GYULA (2015.): *A Kárpátok hágóin át Galíciába*. Útikönyv. Az első világháború magyar emlékeit keresőknek. I. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- BERKES IMRE: *Vérző falvakon át*. Egy népfelkelő tisztharcéri emlékeiből. Budapest, A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap – és Könyvkiadó – Vállalat Kiadása.
- CLARK, CHRISTOPHER (2013): *The Sleepwalkers*. How Europe Went to War in 1914. New York, Harper.
- CZÉKUS ZOLTÁN (1930): *Az 1914-18. évi világháború összefoglaló történelme*. Budapest, Stadium Sajtó Vállalat Részvénytársaság.
- CSABAI ISTVÁN (1935): *Fakeresztek mentén* – Népek országútján. Élmények, tanulmányok az 1914. 18. évi világháborúból. Budapest.
- DERNYEY (SZLAVNICH) GYÖRGY (1941): *A Cs. és Kir. Jász-Kun 13. Huszárezred története 1859–1918*. Budapest, Madách Nyomda.
- DESEŐ LAJOS (1925): *Az 1914-17. évi osztrák–magyar orosz háború*. Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat Részv.-Társ.
- DOMJÁN JENŐ (1929): A világháborúban elesett kunszentmártoniak emlékezete. In: Mezey Lajos (szerk.): *Kunszentmártoni Hősök Albuma*. Kunszentmárton, Kunszentmártoni Híradó.
- DOROMBY JÓZSEF – REÉ LÁSZLÓ (szerk.) (1939.): *A magyar gyalogság*. A magyar gyalogos katona története. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat.
- FARKAS JÁNOS (1989): *Bakanapló*. 1881–1918. Életnaplóm gyermekkoromtól az első világháború végéig. Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra.
- FARKAS MÁRTON – JÓZSA ANTAL (1977): *Az első világháború és a forradalmak képei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- GALÁNTAI JÓZSEF (1988): *Az első világháború*. Budapest, Gondolat.
- GALÁNTAI JÓZSEF (1975): *Szarajevótól a háborúig*. 1914. július. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- GÖNDÖR FERENC (1916): *A szenvedések országútján*. Háborús följegyzések. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT. Kiadása.
- HAJDU TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HANÁK PÉTER (1978): *Magyarország története*. 1890–1918. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegedűs Antal naplója* (1915)
- HERMANN ERNŐ (2014): *Hadifogolynapló*. 1914–1918. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- IMRE SÁNDOR (1917): *A világháború*. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára. Budapest, Franklin Társulat.
- KORNIS ERNŐ (2015): *A barna táska*. Egy hadifogolynaplója és levelezése. (1914–1918). Világháborús dokumentumok Kornis Ernő (1883–1944) budapesti bankhivatalnok hagyatékából. Budapest, Noran Kiadó.
- KOZMA MIKLÓS (2014): *Egy csapattiszt naplója*. 1914–1918. Budapest, Méry Ratio Kiadó.
- MIDDLEBROOK, MARTIN (2016): *A somme-i csata első napja*. 1916. július 1. Saxum Kiadó Kft.
- NEMES-TÓTHI NEMESTÓTHY-SZABÓ BÉLA (2015): *Naplóm*. 1914–1918. A császári és királyi 12-ik huszárezredben. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- OLÁH LAJOS – SZABÓ JÓZSEF JÁNOS (2006): *Fényes szurony, rózsafa a nyele...* Nagykunsgáikatonák az Osztrák–magyar Monarchiában 1868–1918. Budapest, Timp Kiadó.
- PILCH JENŐ – BARNA JÁNOS – UDVARY JENŐ – SCHATZ RÓBERT (1930): *Hadifogoly magyarok története*. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása.
- PRANTNER ZOLTÁN – BÁNFFYÉNYÉ KALAVSZKY GYÖRGYI – NAGY EMESE – TOROCZKAY BALÁZS (2013): *Trianon 1920*. A történelem tanúi. Kistűjszállás, Pannon-Literatúra Kft.
- ROMSICS IGNÁC (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (főszerk.) (2010a): *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth Kiadó.
- SEBESTYÉN MIHÁLY (2014): *Galícia 1914–1916*. Arcvonal és hátszország. Mentor Kiadó.
- SÜLE ANTAL (1915): *Az oroszok Galíciában és Bukovinában*. *A világháború képes krónikája* 2. évf. 33. füzet. 193–224. Budapest, Révai Kiadás.
- SÜLE ANTAL (1916): *Ellentámadásunk az orosz fronton*.

- A világháború képes krónikája 3. évf. 107. füzet. 70. Budapest, Révai Kiadás.
- SZABÓ LÁSZLÓ (1980): *Doberdo, Isonzo, Tirol*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- SZENTI TIBOR (2008): *Parasztvallomások*. Gazdák emlékezései Hódmezővásárhelyről. Budapest, Századvég Kiadó.
- T. KISS TAMÁS (2013): *Frontvonalban*. Molnár Mihály élete dokumentumok tükrében. Szeged, Belvedere Meridionale.
- TAYLOR, A. J. P. (1988): *Az első világháború képes krónikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TIMON ZSIGMOND (1929): Magyar mentő. In Mezey Lajos (szer.): *Kunszentmártoni Hősök Albuma*. Kunszentmárton, Kunszentmártoni Híradó.
- VARGA A. JÓZSEF (2010): *Katonák-lelkészek*. Tábori lelkészek. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- WODLUTSCHKA KÁROLY – FREISSBERGER GYULA (1928): *A 29. honvégyalozezred története*. Budapest, A szerzők kiadása.

MELLÉKLETEK A keleti front 1915-ben ❖ Forrás: DOROMBY-REÉ 1939. 288.

Kunszentmárton látképe (saját gyűjtemény)

Balra: a Kunszentmártoni Hősök Albumának címlapja (1929.) (saját gyűjtemény)

*Hegedűs Antal bélyegzője: „Hegedűs Antal épület és bútorgyártó –Kunszentmárton”
(A Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum tulajdona)*

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN PhD

gmolnariren@gmail.com

egyetemi rendes tanár (Újvidéki Egyetem,
Közgazdasági Kar Szabadka)

Eredményesség mérése a felsőoktatásban

— *Measuring of Efficiency
in the Higher Education* —

DOI 10.14232/belv.2016.4.10

<https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gábrity Molnár Irén (2016): Eredményesség mérése a felsőoktatásban. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 134–138. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. PUSZTAI GABRIELLA – KOVÁCS KLÁRA (szerk.) (2015): *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Felsőoktatás & Társadalom 1. Nagyvárad-Budapest, 2015, Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solution, Új Mandátum Könyvkiadó. 240 pp.

2. PUSZTAI GABRIELLA – BOCSI VERONIKA – Ceglédi Tímea (szerk.) (2016): *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke: Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához.* Felsőoktatás–Társadalom 6. Nagyvárad-Budapest, 2016, Partium, Personal Problems Solution, Új Mandátum Könyvkiadó. 371 pp.

A debreceni kutatócsoport többéves szak-

avatott munkáját mutatja be két tanulmánykötetben, amelynek megjelenését a Debreceni Egyetem Kutatási Pályázata támogatta, a Felsőoktatás & Társadalom sorozatának a keretében. Egyes tanulmányok az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a „Nemzeti Kiválóság Program – illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósultak meg. A kutatócsoport munkájának kiindulópontja egy alapprobléma, mégpedig az, hogy a tömeges felsőoktatás világában még a közoktatásnál is kevésbé tisztázott a hallgatói eredményesség fogalma. Az utóbbi évtizedben, a nagyobb számú beiratkozottakhoz viszonyítva, a diplomások aránya megtorpant, aminek az oka: a többciklusú képzésre való áttérés, a gazdasági válság miatt csökkenő költségvetési és családi erőforrások, a demográfia hullámvölgy, a nemzetközi mobilitás megélnkülésével a külföldi intézmények vonzereje, a nyelvi követelmények.

A két könyv impozáns csapatmunka eredménye, ugyanis az elsőben 22, a másodikban pedig 35 szerző adta be a munkáját. Empirikus kutatásaikat (kérdőívésés, fókuszcsoporthos interjúk) még 2014-ben kezdték. Megállapítják, hogy a hallgatói eredményesség többdimenziós mutató, amiben mindenképpen benne vannak az egyénben rejlő lehetőségek kibontakozásához szükséges intézményi környezet, vagyis az intézményi hatásmechanizmusok a különböző hallgatói kompozíciók felé. A Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja által az utóbbi másfél évtizedben végzett kutatásokkal felhívták a figyelmet arra, hogy a széles körben elfogadott, univerzális felsőoktatási eredményességi indikátorok nem elegendők, újakat kell felvezetni. Ez kritikus szembenézés az oktatáskutatásban levő eredményesség-felfogásokkal szemben. A tanulmánykötetben a szerzők elsősorban a hallgatók felsőoktatási eredményességének

megközelítési lehetőségeivel, az eredményeséget támogató intézményi és intézményen kívüli tényezőkkel foglalkoznak. Itt van néhány speciális hallgatói csoport sikeres karrier befutásának mérlegelése is.

Az oktatásban ismert az a tény, hogy már az előnyt jelent egy intézménynek, ha a legfelkészültebb tanulókat csalogatják magukhoz, mert befektetés nélkül még jobb eredményt érnek el. Debrecen és vonzáskörzete egyik legfontosabb kihívása, az alacsony társadalmi státusú hallgatók egyetemi boldogulása. A következő kérdés pedig adódik: milyen mértékben formálható a belépő hallgatók magával hozott tudása, képessége? Nem csak az a fontos, hogy egy egyetem milyen hallgatói bemenettel és kimenettel rendelkezik, hanem mérjük meg már a hallgatói előrelépés elemeit magukon a karokon. Nem elég tehát elemezni a diplomázás utáni elhelyezkedési lehetőségek és a felvételin hozott pontok közötti eltérést. Pusztai Gabriella kutatásai szerint „jelentős egyenlőtlenségek létezését tudtuk igazolni, melyek a családi státus reprodukálódását jelzik előre annak ellenére, hogy e korcsoport előtt hazai viszonylatban eddig példa nélküli lehetőségek nyíltak meg a felsőoktatás bővülésével.” (PUSZTAI 2015: 94.) Éppen ezért a kapcsolati erőter néven összefoglalt tényezőcsoport a családi státusmutatók mellett igen fontos! Az eredményességnek a mérésére szolgál a felsőoktatási hozzáadott érték, amelynek pontos meghatározása azért is nehézkes, mert számos tényező befolyásolja azt, hogy a hallgató a felsőoktatási intézményben töltött évek során milyen mértékben fejlődik (kor, nem, lakóhely, társadalmi háttér, meglévő képességek és készségek szintje, személyiség jellemzők, az intézményi oktatás, a szolgáltatások jellege és minősége, valamint azok elérhetősége). (BOCSI 2015: 141.) A sokoldalú megközelítési lehetőségek miatt a hozzáadott érték mérésénél mindig pontosan kell definiálni azt, hogy milyen képességeket vagy teljesítményt tesztlünk. Állítom, hogy egy kedvezőtlen oktatáspolitikai háttér és a

felsőoktatás helyzetének bizonytalansága az intézmények hatásrendszerét csak kevésbé befolyásolja, inkább az intézmények légkörére, oktatási színvonalára, belső világára gyakorol kedvezőtlen hatást.

A szerzők kutatócsoportja a hallgatói eredményesség megbízható mutatóit keresve több kísérletet tett a felsőoktatás viszonyrendszerén belüli tényezők azonosítására. Megvizsgálták az egyes felsőoktatási szinteken tapasztalt személyes karrierterveket, a tanulmányi munkát és azon kívüli extra tevékenységeket, a vizsga hatékonyság viszonyított mértékét, az akadémiai normáknak megfelelő hallgatói munkavégzést, sőt a munkába állás tervezése terén mutatkozó hallgatói különbségeket is. Górcső alá került a hallgatók intézményi menedzselése is. A leendő és a pályakezdő tanárok esetében, sajnos jelentős részük bizonytalan a jövőt illetően, sőt kétharmadnál is nagyobb azok aránya, akik már az első években fontolgatják a pályaelhagyást. A hallgatók tanári pálya iránti hosszú távú elkötelezettségét a presztízsről alkotott véleményük mellett jelentősen befolyásolja az autonómia, érdekérvényesítés, megbecsültség, érvényesülési lehetőségek megítélése is (KOVÁCS 2015. 183.). Amikor a gyakorlatban összehasonlították az orvosokat a pedagógusoknál kedvezőbb családi háttér, erősebb középfokú és felsőfokú képzés jellemzi (IMRE 2015. 229.). A tanárokkal, akkor az előbbieket hosszabb és lineárisabb tanulmányi út, s jobb munkaerő-piaci helyzet jellemzi. A tanulmányok hasznosíthatósága a tanárok esetében kifejezetten kedvezőtlen, s vélhetőleg a rossz munkaerő-piaci feltételek mellett ez is hozzájárul a pályaelhagyáshoz.

A kötet szerzői figyelemmel kísérték a felsőoktatási kompetenciamérések tapasztalatait, a rendelkezésükre álló adatokra támaszkodva maguk is elvégezték az elemzéseket. Miközben a szakértők a felsőoktatás akadémiai teljesítményét helyezik előtérbe, a megoldásokat intézményi, döntéshozói és finanszírozási oldalról közelítik meg, ugyanakkor a felső-

oktatás nevelő funkciója döntő lehet. Lásd CEGLÉDI Tímea kéziratában (2015. 9–24.) a szakkollégiumok oktatói munkát, a közösségi létet; DUSA Ágnes Réka (2015. 25–41.) írását a nemzetközi mobilitásról; Kiss Zsuzsanna írását a fiatalok álláskeresősről (2015. 55–65.). A következtetés, amihez a debreceni kutatók jutottak, mindenképpen azt tanúsítja, hogy a felsőoktatási eredményesség kutatói eddig nem igen voltak sikeresek, de hozzájárultak ahhoz az aktív diskurzushoz, amely a sikerkonceptokról szól.

Újra bizonyított az a megállapítás, hogy egy felsőoktatási intézmény rendkívül hatóan képes formálni egy-egy társág fejleszthetőségét, vagyis emberi tényezőjének minőségét. Kiderül, hogy a budapesti felsőoktatás elszívó hatása nemcsak a felsőoktatási tanulmányokra korlátozódik, mivel a végzősök munkahelye tekintetében is dominál (HEGEDŰS 2015. 97–107.). Ne csodálkozzunk azon, hogy a vidéki városi intézmények aktuális fejlesztési stratégiái a tudományegyetemmé való átalakulás vagy a közösségi főiskolai típus irányába mutatnak, nem pedig a sorvadás felé.

A kutatócsoport második tanulmánykötetében (2016.) az alaptéma továbbfejlesztett és jóval alaposabb körülményekkel vették sorba a releváns tényezőket. A felsőoktatási intézményi hatás összetett jelenség, melynek kutatásához komplex látásmód és türelem szükséges. Az intézményi hatás nem merül ki a kiadott diplomák számában, minősítésében, sőt még a szakterületen illetékes tudanyagban sem, mivel akkor is realizálódik, amikor látszólag minimális beavatkozással üzemel egy rendszer. Ha a felsőoktatás aktív szereplői nem ismerik fel az egyetemi években rejlő lehetőségeket, akkor a hallgatói szocializáció kimarad, vagy intézményi kontroll nélkül zajlik. Ilyen esetekben elpazarlódnak a beinvestált költségek, s a kampuszon töltött évek hatása minimalizálódik.

Változások tudatában a szerzők megállapítják, hogy a felsőoktatás tömegessé válása

alapvetően átszabta az intézmények működését. Megváltozott a hallgatók társadalmi és kulturális összetétele, de átalakult a felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók világa is. Megváltozott a külső környezet is: a munkaerőpiac átalakult, a fiataloktól elvárt készségek újak. Éppen ennek hatására a tanítási metódusok és a tananyag is átstrukturálódott. A szerzők, a vizsgált régió két évtizeddel korábbi adataival összevetve elmondják, hogy az intézmények működésének létmódja is gyökeresen átalakult. Az egyetemek által vállalt és a ténylegesen megvalósuló funkciók jelentősen kibővültek, s a felsőoktatás sokszínűvé vált (PUSZTAI – BOCSI – CEGLÉDI 2016. 7–12.). Mivel az intézményrendszer folyamatosan is diverzifikálódik, a felsőoktatási intézmények hatásai sem egyformán alakulnak. A kötetben a szerzők jelentős előrelépést mutatnak ama tény bizonyításában, hogy a hallgatói eredményesség ugyan megjósolható a család társadalmi-gazdasági státusa és a korábbi teljesítménymutatók (belépéskori pontszámok, ennek a középiskolai teljesítményt összegző komponense) alapján, de! Ez a megközelítés nem tartja jelentősnek a hallgatói tudás, képességek, értékrend formálódásához való intézményi hozzájárulást. Kutatásukban a felsőoktatási intézményekre úgy tekintettek, amelyekben speciális transzformációs folyamatok zajlanak a hallgatói belépéshez (input-hoz) képest.

A debreceni kutatás izgalmas volt, ugyanis az intézményi hatásgyakorlás nem kifejezetten a tervezett folyamatok szerint ment végbe. A projekt első szakaszában megfelelő eredményességi mutatók azonosításával foglalkoztak, azzal, hogy egyéni szinten az eredményességi dimenziók hogyan viszonyulnak egymáshoz, vagy, hogy az eredményesség több dimenziója milyen komplex módon alkalmazható együttesen. Pedig, a hatások, amelyek a diákokat érik, nehezen azonosíthatók. A kutatás második szakaszában azt a kérdést gondolták tovább, hogy milyen felismert tényezők magyarázzák az eredményesség egyéni illetve intézményi

különbségeit. A kérdés: milyen intézményi környezet esetében tapasztalhatjuk a legintenzívebb változásokat a hallgatók gondolkodásában, kompetenciáiban és magatartásában? A kötetben a igyeksenek kiszűrni a fiatalokat érintő változásokból az intézményi hatások elemeit. A cél tehát nem csupán a változásoknak és hatásmechanizmusoknak a feltárása, hanem megmagyarázni/ modellezni a hallgatói képesség alakulását.

A 2016-ban publikált tanulmányok négy témakör köré rendeződnek. Az első, az intézményi hatás komparatív szemszögből (BOCSI – Ceglédi 2016. 13–32.), a nemzetközi kutatási tapasztalatokkal együtt (ROGER 2016. 33–54.). Ezután a *Komplex megközelítések, módszertani kihívások* című fejezetben két, egymásnak elmentmondó kihívásnak próbálnak megfelelni a szerzők. Az egyik kihívás az intézményi hatás komplexitásának megragadása, a másik pedig a mérés érvényessége és megközelítő pontossága; miközben nyitottak az új módszertani kísérletekre is. Napirendre kerül a hozzáadott érték mérése (RODGERS 2016. 90–111.), az intézményi hatás forrásai (PUSZTAI 2016. 112–136.), és az intézményi hatás elemzése a kereseti különbségekben (KUN 2016. 165–176.). A harmadik, *Hallgatói nézőpontok* című fejezetben a hallgatók fejlődését mutatják be: hogyan formálódik szakmai identitásuk (KOLTÓI 2016. 211–220.), milyenek a marginálizált helyzetű társaikkal szembeni attitűdjeik (BEREI 2016. 290–301), hogyan állunk az IKT-eszközök használatával (LABANCS – BARNUNCS 2016. 262–277.), az önkéntességgel (FÉNYES – MÁRKOS 2016. 248–261.), a vallás és egészség kapcsolatával (HODOSSI – MÁRKUS 2016. 278–289.), vagy a nyelvtudással (SEBESTYÉN 2016. 234–247.). Mi a véleményük a munka vagy a család mellett tanulónak, vagyis a levelezős hallgatóknak? (ENGLER 2016. 221–232.). Az utolsó, *Intézményi nézőpontok* témakörben a szerzők a szakkollégium intézményi hatását elemzik: Ceglédi et al. (2016. 302–316.), azután JANCSÁK (2016. 328–337.); JENEI–KERÜ-

LŐ (2016. 317–326.). FEKETE (2016. 351–360.) a kommunikatív kompetenciát fejtegeti, Kováts et al. (2016. 338–350.) pedig a kritikai üzleti szemléletformálás témával foglalkoznak.

A szerzők a felsőoktatási hatáselemzések során felismerték, hogy e jelenség nem vizsgálható anélkül, hogy fel ne ismernénk az intézmények hallgatói és oktatói kompozícióinak, a regionális és lokális, a szervezeti, oktatási és nevelési feladatoknak, valamint az intézményi kultúráknak a végtelen sokféleségét. A tanulmánykötet jelentős számú empirikus kutatás után közli a tanulságokat, amiben különösen KOZMA, PUSZTAI, JUHÁSZ, Ceglédi, ENGLER, MORVAI jeleskednek. A hallgatók életfelfogását, készségeit, kompetenciáit és gondolkodását az egyetemek világának komplex hatásmechanizmusa formálja. A változás mértékéért ugyanakkor a hallgató is felelős, mivel aktív szereplője a folyamatnak. Az egyetemista és az karok találkozásának mélysége számos tényezőtől függ. Kiemelkedő fontossággal bírnak a kari sajátosságok és a családi háttér komponensei, a motivációknak az egyéni alakzatai is. A narratívák alapján elmondhatjuk, hogy a hallgatók érzelmi szálon közelítenek az általunk felvetett témákhoz és a kampusz világához: egyértelműen az élményeiken keresztül élik meg az egyetemet. Felőttként tekintenek magukra, az első lépéseket sok szempontból mégis az egyetemről várják.

A hallgatói szocializáció folyamatának felfelé ívelő szakasza nem rögtön a beiratkozással kezdődik: a tényezők sorában, amelyek hatnak a hallgatókra, elsősorban az emberi kapcsolatok fontosak (a hallgatótársak és az oktatók). Az emberközelség igénye hatalmas. A diákok sok esetben személytelennek látják az intézményi kereteket, ami nem csak a magasabb hallgatói létszám következménye. Nem kétséges, hogy ha az intézmények a személyiség- és készségformálás hatásmechanizmusát szeretnék javítani, a személyes kapcsolathálókra érdemes támaszkodni. A lezajlott változások területeinek sorában a hallgatók elsődlegesen

a személyiségük alakulása emelhető ki, s ebbe van benne szakmai fejlődésük. Ezeket a változásokat nem csak az egyetemnek tulajdonítják, hanem az életkorral járó és az egyéb közösségeikben megjelenő (család, barátok) hatásokat is érzékelik. A Spellings-bizottság (U.S. Department of Education, 2006) által a legmegbízhatóbbnak nevezett erre irányuló mérőeszköz a CLA, a felsőoktatás eredményességét jelző kompetenciák és képességek közül a kritikus gondolkodást, az elemző érvelést, a problémamegoldó képességet és az írásbeli kommunikációs képességet vizsgálja, amit a hétköznapi életből származó élethelyzetekre épülő feladatok alkalmazásával méri és értel-

mezi. Ugyanakkor az elemzési egység mégsem a hallgató, hanem az intézmény és így rangsorok kialakítására is lehetőség nyílik. A CLA I, a megfelelő módosítások és kiegészítések végrehajtásával alkalmassá válhat arra, hogy a felsőoktatási hozzáadott érték meghatározásában nemzetközi mérőeszközzé váljon.

A két kötet hasznos minden olyan szakember részére, aki a felsőoktatási intézmények hatásmechanizmusát kutatja, vagy fejlesztené. A szerzők a tanulmánykötetet mindazoknak ajánlják, akik résztvevői, „fogyasztói”, működtetői, alakítói, finanszírozói, nyertesei, kiszolgálói, kiszolgáltatottjai, szemlélői, tisztelői, kritikussai a felsőoktatási intézmények mindennapjainak.

*

BALAJTI KRISZTINA

balajtikriszta@gmail.com
egyetemi hallgató (DE BTK)

Eredményesség kihívások között

— *Efficiency among the Challenges* —

DOI 10.14232/belv.2016.4.11
https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.11

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Balajti Krisztina (2016): Eredményesség kihívások között. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 139–142. pp

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BACSKAI KATINKA (2015):
Iskolák a társadalom peremén. Alacsony státusú diákokat tanító eredményes tanárok.
Szeged, Belvedere Meridionale.

Napjainkban egyre többen fáradoznak azon, hogy megtalálják a sikeres és a hatékony tanítás és tanulás módszerét. Sajnos, mint a kutatások többsége kimutatta, koránt sem olyan egyszerű a pontos válasz meghatározása. Számos különböző tényezőt tudnánk felsorolni, amelyek nehezen mérhetőek, mégis nagy hatást gyakorolnak mind a tanításra és mind

a tanulásra. Erre a nehéz feladatra vállalkozott Bacsikai Katinka mikor megírta *Iskolák a társadalom peremén*. Alacsony státusú diákokat tanító eredményes tanárok című könyvét. Mivel már maga a kutatási terület is komplex, így a könyv rövid összefoglalása és ismertetése sem a legegyszerűbb feladatok közé tartozik.

A megjelenését illetően, egy letisztult könyvvel találkozhatunk melynek terjedelme sem egy olvasót riogató mennyiség, ám alapos tanulmányozás után rájöhethetünk, hogy annál tömörebb tartalommal rendelkezik. Egy könyv esetében mindig a címmel találkozunk elsőként, ezért egy jól megválasztott cím az egyik legfontosabb része egy könyvnek. Ebben az esetben a cím hűen tükrözi a könyv mondani valóját, hiszen a „társadalom peremén” arra enged következtetni, hogy nem átlagos iskolák helyzetéről olvashatunk. Struktúráját tekintve megállapíthatjuk, hogy a könyv első felében az elméleti alapvetésekről olvashatunk, majd ezt követően írja le a kutatási eredményeket. A könyv hét különálló fejezetből áll, melyek még további alfejezetekre bonthatóak.

A könyv olyan kérdésekre keresi a választ, mint: Mitől lesz a tanári munka eredményes? Mitől lesz a tanítás hatékony? Ezekre a kérdésekre folyamatosan keresik a válaszokat a neveléstudományban, a pszichológiában és az oktatáspolitikában egyaránt. Válaszadás során, a tanárra, mint egyénre koncentrálnak, figyelembe veszik végzettségét, hogy milyen tapasztalatokkal rendelkezik illetve, hogy milyen módszereket alkalmaz. Ám már ennél is kevesebb figyelmet fordítanak például a tanári karra, a közösen elvégzett munka jelentőségére vagy az osztályokra, iskolaközösségekre. A fent említett kérdések a mindennapi ember számára is fontosak, hiszen egy jól megválasztott pedagógus nagyban befolyásolja a tanuló későbbi tanulmányi kimenetelét.

Ez a könyv arra vállalkozik, hogy megvizsgálja azon iskolák és tanárok helyzetét, akik hátrányos kompozíciójú iskolákban tanítanak. Azonban meg kell említsük, hogy ez

esetben nem a roma származású gyerekek és velük foglalkozó tanáraik helyzetéről beszélünk, hanem egy olyan hátrányos helyzetű iskolákról, ahol a gyermekek szülei alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. Azaz a kutatás homlokterében olyan iskolák állnak, ahol a szülők iskolai végzettsége alapján beszélhetünk alacsony státusú iskolákról. A könyv szerzője ezt alacsony státusú diák-kompozícióval rendelkező iskoláknak nevezi.

A könyv első fejezete egy értekező fejezet melyben a szakirodalom került bemutatásra. Az oktatás kutatással foglalkozók sokáig csak az egyénre koncentráltak a teljesítmény meghatározása során, pedig számos olyan kollektív hatást ismerünk, mely befolyásolja az egyéni eredményességet, ilyen hatás például az iskolai hatás, iskolai kompozíció hatás. Iskolai kompozíció alatt egy adott iskola tanulói összetételét értjük. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy az iskolai légkör képes erősen befolyásolni a tanulókat. Szintén nagy hatást gyakorol a teljesítményre az, hogy a tanulók milyen szociális háttérrel rendelkeznek. Ebben az esetben a tanároknak sokkal több kihívással kell szembenéznük munkájuk során. Hiszen speciálisak a körülmények, más módszereket kell alkalmazniuk, amelyekkel eredményeket képesek elérni, illetve egyéni szakmai felkészítésen is át kell esniük. Ennek az is az oka, hogy sokszor szélesebb szerepkört töltenek be, mivel olyan tevékenységeket kell a tanulókkal elsajátítani, mint például a kézmosás. Az iskolai szegregáció tekintetében beszélhetünk komprehenzív iskoláról illetve szegregációról. Komprehenzív azaz átfogó, egyesítő iskoláról abban az esetben lehet szó, mikor az iskola kompozíciója megegyezik a környezetére jellemző kompozícióval. Szegregáció abban az esetben alakul ki, ha az iskola a körzetébe tartozó tanulókat szétválogatja.

Második fejezetben a tanárok- kihívást jelentő munkakörnyezetéről olvashatunk. A tanári eredményességet befolyásolja, hogy maga a tanár hogyan áll a saját munkájához.

Szeretetből és szívből végzi azt, vagy csak úgy tekint rá, mint egy elvégezendő feladatra. Pedig a tanításhoz szükséges egy bizonyos fokú elhivatottság is. Ahhoz, hogy egy pedagógus sikeressé váljon, szükség van a megfelelő és minőségi oktatásra. A jól megszervezett képzés lehetővé tenné, hogy egyre többen válasszák a tanári hivatást illetve ezzel meg is valósítanák a minőségi tanárképzést. Ám a könyv homlokterében lévő alacsony státusú iskolákban tanító pedagógusokat nem készítik fel megfelelő mértékben a hátrányos helyzetű diákok oktatására. A nem megfelelő képzés és a kezdeti sikertelenség sok pályaelhagyót eredményez, amiből az következik, hogy nem minden esetben a legmegfelelőbb személyek maradnak a pályán. A fejezetből az is kiderül, hogy a hátrányos helyzetű iskolák többsége a kisebb településeken találhatóak és jellemzően az alacsonyabb végzettségű illetve pályakezdők vállalnak itt munkát. A munkaterheket illetően elmondhatjuk, hogy az osztályok létszáma alacsonyabb, mint egy átlagosnak tekinthető iskolában, az itt tanítók feladata mégsem kevesebb. Ez abból adódik, hogy nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a hátrányos helyzetű diákok lelki gondozására, illetve a szülőkkel való kapcsolattartás is sokkal gyakoribb. A hátrányos kompozíciójú iskolák esetében meg kell említsük a teljesítményberezést. Ennek nem más a célja, hogy igazságosabbá tegye a rendszert, illetve, hogy ösztönözze a tanárokat arra, hogy a tudásuk legjavát adják át a diákoknak.

A következő fejezetben megismerhetjük a tőkeforrások hatását az eredményességre nézve. Elsőként tanárok humántőkéjét vizsgálták meg, hiszen ez nagymértékben befolyásolja a diákok eredményességét. Ezért nem meglepő, hogy a pedagógusok időről időre továbbképzéseken vesznek részt, fejlesztve a saját maguk tőkéjét és így járulva hozzá a tanulók még magasabb eredményeik eléréséhez. Meg kell, hogy említsük azt a tényt, miszerint a pályakezdő, friss diplomás tanárok kevésbé vesznek

részt ezeken a továbbképzéseken, hiszen nem rég kerültek ki az iskolapadokból. A tanárok humántőke esetében fontos figyelembe venni a pályán eltöltött éveket. Az évek sora lehetővé teszi számukra a rutin kialakulását, és egyre hatékonyabban képesek az ismeretet átadni. Míg fiatalabb társaik esetében, a pályán eltöltött első évek kevésbé sikeresek, hiszen még számukra is minden új, és szükséges néhány év még megtalálják a „saját hangjukat”. A fent említett tőkék abban az esetben érnek el megfelelő eredményt, ha társul hozzá a megfelelő kommunikáció és az iskolai klíma. Ebben a fejezetből megtudhattuk, hogy a társadalmi tőkeforrásoknak három jól elkülöníthető része van. A leggyakrabban vizsgált az intergenerációs kapcsolatok, ami alatt a tanárok és a diákok kapcsolatának hatását értjük. Az intragenerációs vizsgálatok alatt pedig a tantestület belső dinamikáját vizsgálják. A harmadik az externális tőkeforrás, ami megmutatja egy adott iskola és annak környezetének viszonyát. Az iskolai tényezők maguktól a tanulóktól is származhatnak, hiszen magukkal viszik az otthoni hatásokat és ezzel képesek befolyásolni a tanuló társaikat is.

A könyv második felében a kutatás hipotéziseiről és magáról a kutatási eredményekről olvashatunk. A megfigyelések során azok az iskolák kerültek a homlokterbe, amelyek esetében a diplomás szülők aránya nem érte el a 10%-ot. Átlagos szülői kompozíciójú iskoláknak tekintették azokat az intézményeket, ahol 10-40% közé esett a szülők diplomás aránya, és a magas státusú szülői kompozíciós iskolák esetében pedig meghaladja a 40%-ot. A feltételezések szerint a hátrányos kompozíciójú iskolákban alacsonyabb a tanárok humán tőkéje, pedig a tanárok teljesítményét a humán tőkeforrások felől szokták vizsgálni. Azt is feltételezték, hogy a tapasztalat, a tanár-diák viszony és a tantestület is képes hatást gyakorolni az eredményességre. A kutatás során olyan kvantitatív módszereket, azaz tudástereszteteket és ezekhez kapcsolódó kérdőíveket

alkalmaztak, amelyek kimutatják a tanulók eredményeit, és rávilágítanak a családi háttérükre továbbá megmutatja iskoláik, tanáraik jellemzőit. A kutatás során egy nemzetközi illetve egy hazai adatbázisból használták fel az adatokat. Az OECD adatbázisai közül a 2008-as TALIS adatbázist kapcsolták össze az OKM adatbázisból nyert néhány adattal. Az empirikus vizsgálatok során nem csak kizárólag a hátrányos helyzetű iskolákat helyezték előtérbe, hanem a különböző kompozíciójú iskolák adataival is dolgoztak, ezzel is éreztetve a különbséget.

Az első empirikus fejezetben olyan pedagógusokról olvashatunk, akik alacsony státusú szülői kompozíciójú iskolában dolgoznak. Az itt tanító tanárok többsége még a pályája elején tart, csak „ugródeszkának” tekintik az iskolát, így sokkal kevesebb tapasztalattal rendelkeznek és az iskolai képzettségük is alacsonyabb. Továbbá jellemző, hogy kevesebbszer vesznek részt továbbképzéseken. A hátrányos helyzetű iskolákban gyakrabban történnek iskolai kihágások, amik megterhelő mind az iskola mind a tanárok szempontjából. Ez okból is nagyobb szükség lenne a tapasztalt pedagógusokra. Előnyként lehet említeni, hogy kisebb osztálylétszámmal dolgoznak, viszont sokkal több időt kell fordítani a diákokkal történő kommunikációra illetve a szülőkkel való kapcsolattartásra. A tapasztalatok szerint a hátrányos helyzetű iskola tanulói ritkán beszélgetnek otthon az iskolában történekről, pedig a szülők részéről érzékelhető az érdeklődés, amit a szülői értekezleten megjelent létszám is alátámaszt. A második elemző rész az eredményesség és a tőkeforrások kapcsolatát mutatja be. A tanári eredményességet három különböző tényező figyelembe vételével próbálták felmérni. Az első tényező a diákok OKM pontszámai, a második a tanórai rend és a harmadik tényezőként pedig a tanárok saját munkájukról vallott véleményt tekintették. A fejezet jellegzetessége, hogy a tanári eredményességet nem egy adott egyén, hanem

magának a tanári kar sikerének könyvelték el. Ahhoz, hogy helytálló adatokat tudjanak közölni különböző kompozíciójú iskolákat vizsgáltak. Azaz a 10% alatti, 10-40% közötti és a 40% fölötti diplomás szülői aránnyal rendelkező iskolákat különítették el egymástól. A fejezetről továbbá az is kiderül, hogy jótékony hatást képesek kiváltani a férfi pedagógusok, ezzel is növelve a tanári sikerességet. A hátrányos helyzetű iskolákban jellemző az alacsony osztálylétszám illetve, hogy a tanárok gyakrabban dolgoznak össze, mint más kompozíciójú iskolákba. Az együttműködés is képes hatást gyakorolni az eredményességre. Nem csak az iskolán falain belül keresték a sikerességre a választ, hiszen figyelembe vették a szülőkkel való kapcsolattartást is. A szülői értekezleten való részvételt gyakran befolyásolja az is, hogy gyermekeik mennyire eredményesek a tanulásban. A hátrányos helyzetű iskolákban tanító pedagógusok szerepe igen nehéz és sokszor nem érzik a megbecsülést, de ha mégis részesülnek benne akkor pozitívan hat a munkájukra.

Bacskai Katinka monográfiájában olyan kérdésekkel találkozhattunk, hogy milyen egy jó tanár és mikor tud eredményeket elérni. Persze ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy nem

egy átlagos iskolai körülmények között tesszük fel ezeket a kérdéseket. Nehéz erre az összetett kérdésre válaszolni, hiszen még a különböző tudományágak is eltérő megközelítésből próbálják megadni a válaszokat. A könyv elsődleges vizsgálati tárgyát az alacsony státusú szülői kompozíciójú iskolák illetve az ott dolgozó pedagógusok eredményei adják. Gyakori, hogy a tanárok sikerességét a diákok megírt felmérési eredményeiben vagy a versenyeken elért helyezésekben látják és keresik. Pedig számos olyan humán vagy társadalmi tőkét tudnánk felsorolni, amely képes befolyásolni a hatékony tanítást és tanulást. A tanárok munkáját sem célszerű pusztán egyénre levetítve vizsgálni, mivel az oktatásban részt vevők egy egységet alkotnak, és az individuális magyarázatok sokszor nem adják meg a keresett válaszokat. A kutatás rávilágított arra, hogy az alacsony státusú diák-kompozíciójú iskolában tanító pedagógusok feladata sokkal nehezebb, ezért jóval nagyobb figyelmet kellene fordítani a képzésükre, továbbképzésükre. Hiszen sokkal nagyobb elismerés hátrányos helyzetű diákokkal eredményt elérni, mint egy jobb képességű tanulókkal. Ekkor a pedagógus is érezni az elismerést és még inkább az odaadó munkára ösztönöznék. *

CSERTI CSAPÓ TIBOR PH.D., DR. HABIL

cserti.csapo.tibor@te.hu
egyetemi docens (PTE BTK)

A humán erőforrások jelene és jövője

— *Human resources now and in the future* —

DOI 10.14232/belv.2016.4.12

<https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Cserti Csapó Tibor (2016): A humán erőforrások jelene és jövője. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 4. sz. 143–146. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

POLÓNYI ISTVÁN: *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Budapest, 2016, Gondolat.

Egy ország jelene, gazdasági potenciálja, jóléte, s ezek jövőbeni alakulása elsősorban lakosságától, annak lélekszámától, korszerkesztésétől, az aktív korú munkaerő képzettségétől és a gazdasági szerkezethez illeszkedésétől, egészségi állapotától függ. Nevezhetjük ezeket a tényezőket humán erőforrásnak. A jövő pedig a jelen folyamataiba és tendenciáiba van kódolva.

Hogy alakul hazánk humán potenciálja

napjainkban és milyen folyamatok vezethetők le a jelen statisztikai adataiból? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Polónyi István Emberi erőforrásaink 21. százada című könyvében.

A szerzőt, a Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet professzorát az oktatáspolitikai, a neveléstudományok, a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasóközönségnek bizonyára nem kell bemutatni. Azok, akik viszont eddig nem köteleződtek el e témák felé, Polónyi könyvének elolvasása után biztosan közelebb kerülnek ezekhez a tudományokhoz.

Hazánk emberi erőforrásairól gondolkodva hajlamosak vagyunk elégedetten hátradőlve megfogalmazni, jól állunk e téren a nemzetközi mezőnyben; elég csak Nobel-díjas tudósaink tekintélyes sorára gondolni. A szerző e gondolattal felütve indítja az eszmevuttatást, rögtön érzékeltetve azonban, hogy ez az irány téves elégedettségbe ringathat bennünket. Hogy miért, azt megtudjuk, ha végigolvassuk a kötet egyes témaköröket jól feltáró és bemutató, s a jelen helyzetre épülő különböző lehetséges szcenáriókat felvonultató fejezeteit.

„A hazai emberi erőforrás helyzetének áttekintése nem ad... igazán pozitív képet, azonban nem is ígér... katasztrófát.” – Összegzi főbb következtetéseit a szerző. „Mert az végül is nem katasztrófa – csak a hazai politikai osztály teljesítményének szomorú eredménye –, hogy Magyarország a bemutatott elemzéseink alapján a kelet-európai poszt szocialista országok közötti valamikori vezető helyét nem egyszerűen elveszíti, hanem lényegében az Európai Unió leggyengébben teljesítő országainak egyikévé kezd válni.”

A felütésben megfogalmazott óvatos aggodalomra okot adó képet a könyv úgy festi árnyalttá, hogy az olvasót három nagyobb szerkezeti egységen vezeti végig. Az első rész az emberi erőforrások fogalmát, s fejlesztéséhez kapcsolódó közgazdasági elméleteket foglalja össze, illetve bemutatja azokat a fontosabb mérő rendszereket, nemzetközi sztenderde-

ket, amelyek a fejlettség-fejletlenség értelmezéséhez nélkülözhetetlenek lesznek. Sajnos a csatolt adatsorokat tanulmányozva mind-egyik mutató tekintetében Magyarországnak az OECD és az EU tagországok sorában is a hátsó középmezőnybe, vagy a sereghajtok közé történő lecsúszását vehetjük észre. A fejlett országok csoportjában hazánknak többek közt pl. a diplomások aránya tekintetében is jelentős lemaradása van. S ez a lemaradás várhatóan hosszútávon meg is marad, 2025-re az OECD országok legalacsonyabb harmadában lesz, éppen csak megelőzve Mexikó, vagy Törökország értékeit. Ugyanez mondható el az átlagos iskolázottságról.

A második nagy fejezet a humán erőforrás minőségének egyes elemeit veti górcső alá a demográfiai állapottól (népesség, termékenység, mortalitás, születéskor várható élettartam, előregedés) a foglalkoztatottságon, iskolázottságon át olyan, napjaink szociológiai kérdésfeltevéseiben szereplő központi témákig, mint a család és a házasság intézményei, a nők helyzete a fejlett világban, az etnikai kisebbségek problematikája (hazai vonatkozásban a cigányság kiemelt kérdésköre) és a migráció Európát erősen áttematizáló problémaköre.

Az talán keveseknek okoz meglepetést, hogy miközben a Föld népessége, ha lassuló ütemben is, de a feltartóztathatatlan túlnépesezés felé tart, Magyarország egyre inkább az ún. „demográfiai tél” állapotába süllyed. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy az Európai Unióban hazánkon kívül (ahol 2014-ben -3,3 ezrelék volt a természetes népesség csökkenés) csak néhány ország tekintetében találkozzunk rosszabb mutatókkal. A migráció viszont ezeket a számokat tovább rontja, mert bár a hazai statisztikák a bevándorlások miatt kicsiny népességnövekedést mutatnak, az ellenoldali tükörstatisztikák adataival kiegészítve a természetes népességcsökkenés folyamatát már -4,2 és -6,4 % körüli népességfogyást regisztrálhatnánk.

A demográfiai trendek azonban nem csak a statisztikus játéka, mint arra a termékeny

ség alakulásával foglalkozó fejezet rámutat, a csökkenő gyermekszámok társadalmi következményei is kézzel foghatók: elkényeztetett egykék, hiányzó testvér kapcsolatok és a családszerkezetből hiányzó nagybácsik, nagynénik, a házasságok felbomlása miatt egyre gyakoribb csonka családok – melyek mind-mind a majdani oktatási rendszer számára jelentenek kihívást, hiszen a társadalom és a politika pont az oktatás szereplőitől várná, hogy vegye át a széthulló családokból, a hiányzó szülői mintákból eredő nevelési feladatokat.

Bár a magyar népesség születéskor várható élettartama (2010-15 közt 74,9 év) nem csak ma, de a prognózisok szerint hosszabb távon is vélhetően elmarad majd a régió többi országától, mégis az előregedés tendenciája határozza meg végig a századunkat. Ez megmutatkozik majd az ún. munkaképes korú (15-64 éves) népesség erős csökkenésében. A maihoz képest 2060-ig majdnem negyedével lesz kevesebb, a jelenlegi közel 7 millió helyett kb. 5 millió. A 65 éves és idősebb korosztály ugyanakkor több, mint 50%-kal emelkedik és 2060-ban a várhatóan 8,9 milliós hazai népességből 2,7 millió fő lesz. Ebből a 80 évnél idősebbek csoportja 1,1 milliósra várható. S hogyan hat ez a gazdaságra, a társadalomra? A szerző Hamish McReat idézi: „Egy idősebb ipari világ elkerülhetetlenül lassabban növekvő is lesz.” Csökken az egy főre jutó GDP. Viszont alacsony lesz az infláció, hiszen az idősebb szavazók megtakarításaik védelmében ilyen irányú nyomást gyakorolnak a kormányzatokra. Alacsony lesz a munkanélküliség, mert csökken a munkaképes korú népesség aránya. Alacsony szinten lesz a bűnözés az idősebbek antiszociális és konvenció ellenes viselkedés iránti toleranciájának alacsony szintje következtében, s nagyobb a hajlandóság az ilyen viselkedés ellenőrzésére, az autoritás elfogadására. Ez a liberalizmus halálát, a populizmus és az autoriter kormányzás előtérbe kerülését vetíti elő. Az olvasó döntse el, számára pozitív változások-e ezek!

Külön alfejezetek szólnak az emberi élet

kitolásának lehetőségeiről és ennek társadalmi következményeiről, a házasság és a család szerepének átalakulásáról, a jövő társadalmának sokszínűbb párkapcsolati formáiról. A magyar nők helyzetéről szóló egységből talán érdemes kiemelni, hogy miközben iskolázottság és egészségi állapotuk tekintetében nem érzékelhető számottevő különbség, a gazdasági lehetőségeket tekintve, a karrierépítés terén már jelentős lemaradás látszik, a politikai döntéshozatali pozíciókat illetően pedig óriási eltérés mutatkozik a nők hátrányára.

Szintén külön egység foglalkozik az üvegplafon és a kirekesztettség által még erősebben érintett társadalmi csoport, a roma népesség jelen helyzetével és társadalmi integrációjuk lehetséges folyamataival. Sok társadalmi elemző mellett Polónyi István is a sikeres 21. századi Magyarország egyik kulcskérdésének tarja ezt. A jelen helyzet bemutatása mellett ez a gondolatmenet sem szűkölködik a jövőre való kitekintésekben. Ilyen pl. a roma népesség lélekszámának vizsgálata, miszerint az ENSZ becsléseiben 2050-re előrevetített 8 318 000 fős hazai lakosságon belül 1 175 000 fő lesz a roma csoport nagysága (a népesség 14-15%-a), s 2100-ra ez az arány tovább növekszik 17%-ra (az ENSZ előrszámítás 6,5 milliós országlakosságot tartalmaz, benne a szerző 1,1, millióra becsült roma népességgel), ami körükben is a demográfiai átmenet késői szakaszába való átlépést jelent. Felhívja arra Polónyi István a figyelmet, hogy ezek nem riasztó adatok, ha a vizsgált csoport korstruktúráját nézzük, s értelmezzük azt az emberi erőforrások szűkössége kapcsán bemutatott várható nehézségekkel. Ám sok, ha a roma csoport társadalmi integráltsága felől közelítünk, amelynek emelése alapfeltétele annak, hogy potenciális erőforrás tartalékként tekintszen a fiatalos cigány népességre akár a jövő iskolája, akár annak munkaerőpiaca. Ezen integráltság bemutatására az iskolázottságban jelentkező üvegplafon hatást veszi alapul a tanulmány, miszerint az Ün. GCI (Glass ceiling index) az európai országok között hazánkban

a középmezőnyben helyezkedik el, ha a roma populációnak az össznépeséghez viszonyított lemaradását nézzük, s valamivel jobb a kép, ha csak a fiatalabb generációk iskolai előrehaladásában mutatkozó különbségeket vizsgáljuk. Ez utóbbi mutatóban ráadásul némi javulás is is megmutatkozik. Ez azonban az esélyegyenlőségtől igen messze lesz még mindig. Ismert, hogy hasonlóan rossz adatokkal jellemezhető a foglalkoztatásba való bekapcsolódása a romáknak. Márpedig az előregedő országban a munkaképes korú népességben növekedni fog a cigány populáció részesedése. Az ő, a többségi társadalom tagjaival megegyező munkapiaci részvételük elengedhetetlen lesz, hogy egy kifele ilyen mértékben a migráció elől elzárkózó országban fedezhető legyenek majd az előregedés miatt emelkedő nyugdíj-, egészségügyi és egyéb költségek.

A következőkben, hogy a roma népesség társadalmi integrációjának mértékét bemutassa, Polónyi István megvizsgálja az elmúlt évtized egyik legjelentősebb európai projektjének a Roma Integráció Évtizedének számokban kifejezhető eredményeit a romák beilleszkedését, vagy lemaradását különböző területeken mérő 27 mutatót tartalmazó roma integrációs index (RII) segítségével. A programban részt vevő tagországok által az induláskor, illetve a dekád zárásakor szolgáltatott adatokból leginkább az válik nyilvánvalóvá az olvasó előtt is, hogy annak ellenére, hogy sok pénzt fordítottak a partnerek a társadalmi beágyazottságot erősítő, a lemaradást mérséklő projektekre az oktatás, a foglalkoztatottság, az egészségügy és a lakhatás területein, a többségi népességhez viszonyított lemaradás a legtöbb országban és a legtöbb mutató vonatkozásában alig csökkent, sok esetben inkább nőtt. Bár a partnerek 11-es mezőnyében 2005-ben Magyarország a 4. volt a romák kirekesztődése tekintetében, s 2014-re sikerült a dobogó 3. helyére előre lépni, ez hazánk esetében sem a mutatók javulásának köszönhető, hanem annak, hogy a többi országban a kizáródás még erősebben romlott.

A könyv harmadik nagy egysége pedig

az emberi erőforrások alakítása terén legmeghatározóbb faktort, az oktatást, illetve annak jelenét és jövőjét elemzi. Ahogy a szerző megjegyzi, gyorsan változó világunkban társadalmi és emberi viszonyaink radikális átalakulása közepette azért az iskola, az iskolarendszer meglehetősen stabil és változatlan konstrukció. Lehet, hogy új bútorok vannak a termekben, azokat másképp rendezik el, lehet, hogy már nem a zöldre festett tábla, hanem interaktív van a főfalon, esetenként új felszerelések, új laborok színesítik a taneszközök skáláját, új tanárok vannak más ismeretekkel és motivációkkal, kisebb létszámú diákcsoportok más és sokszínűbb társadalmi háttérrel, családi neveltetéssel..., de maga az „iskola” azért ugyanaz, mint szüleink, nagyszüleink, dédszüleink idejében. Ugyanakkor az iskolát és az oktatást minden országban szinte mitikus elvárások övezik. Tőle várják a csonka családok és a társadalmi elidegenedés nyomán hiányos nevelés feladatainak átvállalását, a társadalmi felzárkóztatás és integráció megvalósítását, a társadalmi kohézió megeremtését, a demokrácia megerősítését, de a gazdasági fejlődés, felzárkózás háttér támogatását is. Hogyan tud ez a nehezen mozduló intézményrendszer megfelelni a gyorsan változó társadalmi-gazdasági kihívásoknak? Milyen alternatívái vannak a mai iskolának? Milyen irányokba indulhat el a változás? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a harmadik fejezet elején a szerző, majd a felsőoktatás világát, intézményrendszerét, a felsőoktatást alakító szakpolitika irányait és szándékait elemzi.

Összegző gondolatait kicsit a rendszerváltás utáni politikai elit iránt megfogalmazott bírálatként is értékelhetjük, bár ezt Polónyi nem fogalmazza meg ebbéli szándékkal, mondatai, s leginkább talán a mögöttük meghúzódó tények, tendenciák, az arra fogékony kormányzati szakember számára is jó visszacsatolásként értelmezhetők. „A 2000-es évek második évtizedének oktatáspolitikája, migrációs politikája, cigánypolitikája, nőpolitikája és tudománypolitikája mind abba az irányba mutat, hogy

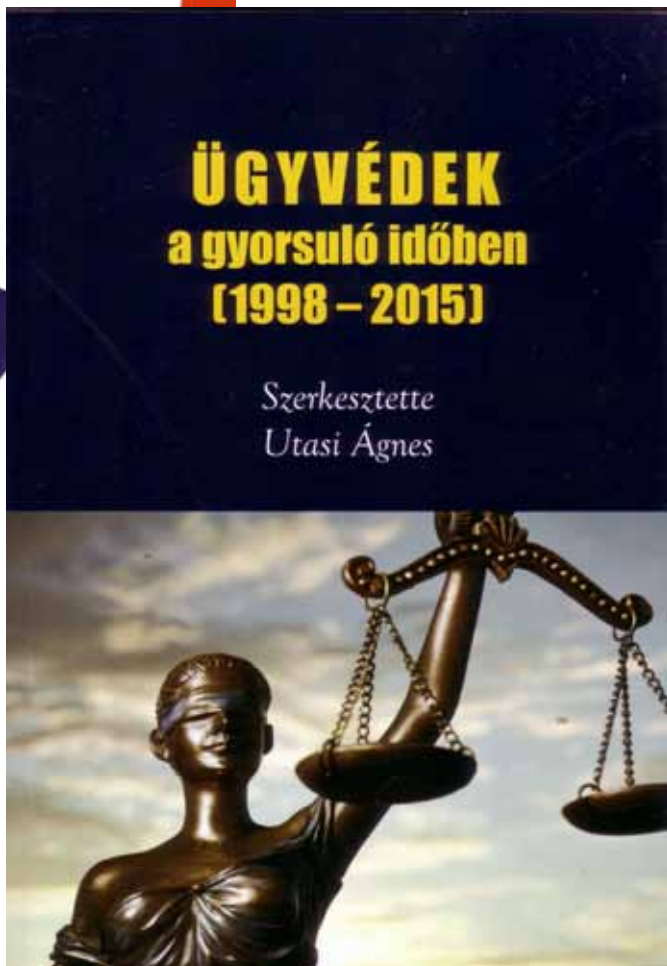
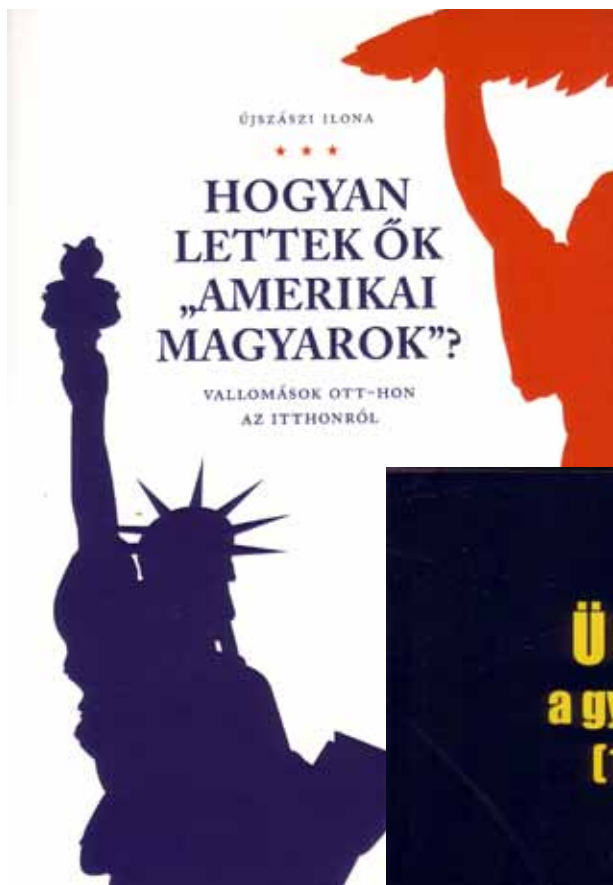
nem vagyunk képesek megfelelően fejleszteni humán erőforrásainkat. Az ország lakosságának vertikális képzési szerkezete meglehetősen torz, amely a 2010-től regnáló oktatáspolitikája nyomán még tovább deformálódik. Még tovább szélesedik azon középfokú rétegek aránya, akiknek át- és továbbképzése az alapképzettség hiányosságai miatt szinte lehetetlen. Emellett mind az általános középfokú képzést szűkíteni igyekszik a kormány a kisgimnáziumok bezárásával, mind a felsőoktatás expanzióját próbálja visszafogni, visszafordítani. Ezekkel a lépésekkel éppen ellenkező irányba mozdul el az emberi erőforrások alakítása..., mint amilyen irányba az Európai Unió vagy a fejlett világ vezető országai haladnak.”

Kívánjuk, hogy ne csak a civil olvasó, de a kormányzati körök is érezzék ezt a feedbacket!

Természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy e statisztikák, bár informatívak, tévedést is magukban hordozhatnak, különösen óvatosan kell bánnunk a cigányságra vonatkozó adatbázisokkal és az azokra épülő következtetésekkel. Miután nem tudjuk biztosan a cigányok számát, következőképpen iskolázottságukat, és az ennek következtében változó életmódjukat sem; a statisztikák (más vonatkozásban is) fontosak, de félre is vezethetnek, ha nagyon hiszünk nekik; ugyanez vonatkozik bármely tendencia előre becslésére is. Ám figyelmeztetésnek mindenképpen jók. A kiragadott baljóslatú képek ellenére is az az érzés alakul ki az olvasóban, Polónyi István könyve nem volna alkalmas hollywoodi katasztrófa-filmek forgatókönyv alapanyagául. Nem egy a szakadék felé gyorsuló ütemben száguldó ország képe a végkifejlet, inkább egy óvatos figyelmeztetés, a számokból kiolvasott folyamatok és azok továbbgondolt következményei ezen az úton haladva egy a mainál kevésbé élhetőbb ország, mindennapi gondokkal és problémákkal küzdő társadalom irányába vezetnek. Tehát itt az ideje ténylegesen tenni valamit!

(A könyv a Gondolat Kiadó Társadalom és Oktatás sorozatának 40. köteteként jelent meg 2016-ban.)

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR

A magyar királyi honvédség részvétele
a Szovjetunió elleni támadásban

1941. június - december